

G. J. J. POT

IN DE NIEUWE ZUID-HOLLANDER

**Gouda in de middeleeuwen een
Hollands Venetië!**

ZIJN BRUGGEN

GOUDA ALS VESTINGSTAD

*Muren, poorten, torens en verdere
verdedigingswerken*

De Goudse straatnamen

Hun herkomst en geschiedenis

Opmerking vooraf

Gregorius Johannes Jacob Pot (1884-1950) was in Gouda gemeentesecretaris en gemeentearchivaris. Hij was een productief schrijver over de geschiedenis van Gouda. Veel van zijn publicaties verschenen in kranten als de Goudsche Courant en de Nieuwe Zuid-Hollander.



In dat laatste blad verschenen in januari/februari 1950 vier artikelen van Pot over de bruggen in Gouda, onder de titel "Gouda in de Middeleeuwen een Hollands Venetië". Gevolgd door vier artikelen in maart/april 1950 over muren, poorten, torens en andere verdedigingswerken, onder de titel "GOUDA ALS VESTINGSTAD".

Op 19 april 1950 startte een derde reeks, over Goudse straatnamen. Daarover zijn in totaal 27 artikelen verschenen, de laatste op 3 januari 1951. De voltooiing van deze serie heeft Pot niet meer mogen meemaken: hij overleed op 16 november 1950. De artikelenreeks is daardoor niet compleet. Er zou nog een artikel verschijnen over "verdwenen straatnamen", maar daar is hij niet meer aan toegekomen.

Met zijn artikelenreeksen leverde Pot een schat aan informatie over de straten, bruggen en verdedigingswerken die er in of voor 1950 in Gouda waren. Waar ze liggen of lagen, wanneer zij hun naam hebben gekregen, naar wie of waarnaar zij zijn vernoemd, eventuele oudere en inmiddels vergeten namen - alles komt aan de orde. Aangevuld met informatie over het ontstaan en de uitbreidingen van Gouda.

De artikelen van Pot vormden de basis voor de latere straatnaamboeken van dr. A. Scheygrond. Het is niet voor niets dat Pot wordt genoemd in het voorwoord van *Goudsche Straatnamen*¹⁾, en dat de eerste foto in dat boek een foto van Pot is.

Het is jammer dat deze werken van Pot niet eenvoudig zijn te raadplegen. De Nieuwe Zuid-Hollander is niet gedigitaliseerd. Het Streekarchief Midden-Holland beschikt over de artikelen, maar om die te raadplegen moeten ze eerst worden aangevraagd. Om dit alles wat makkelijker te maken heb ik alle artikelen overgezet naar dit document. Met de toetsencombinatie Ctrl/F kan in dit document worden gezocht - op naam, op jaartal, op alles.

Nu komt de waarschuwing. Ik vind de artikelen fantastisch naar de informatie die zij leveren. Minder lovend ben ik over de manier van noteren. Pot heeft een heel eigen schrijfwijze, met veel bijzinnen en daarbinnen ook weer bijzinnen, gescheiden door een reeks van streepjes en komma's. De artikelen bevatten een groot aantal typfouten (zetsfouten?). Straatnamen worden vaak vet gedrukt, dan weer cursief, maar zijn ook in een gewone letter gezet. Windrichtingen worden de ene keer met een hoofdletter, een andere keer met een kleine beginletter geschreven. Het meest verwarrende van alles: de straatnamen worden niet consequent op dezelfde wijze geschreven. Ik kwam tegen: Blekerssingel en Bleekerssingel, Fluwelensingel en Fluweelensingel, Bodegraafse straatweg en Bodegraafsche straatweg, Bloemendaalse Verlaat en Bloemendaalsche Verlaat, Hoge Schielandse Zeedijk en Schielands Hoge Zeedijk, Vrouwensteeg en Vrouwesteeg, Nieuwehaven en Nieuwe Haven, Nieuwe Markt en Nieuwemarkt, Minderbroedersteeg en Minderbroederssteeg, Vlamingstraat en Vlamingsstraat, Kuipersstraat en Kuiperstraat, Zeugestraat, Zeugenstraat en Zeuggestraat - om er een paar te noemen.

Dit document is een **letterlijke** weergave van de artikelen uit de Nieuwe Zuid-Hollander. Dus inclusief alle schrijffouten, inclusief alle verschillende manieren waarop straatnamen worden geschreven. Denk daar aan bij het zoeken, het kan teleurstellingen en "missers" voorkomen.

Een biografie over G.J.J. Pot en zijn rol in de Goudse geschiedschrijving is opgenomen in *Gouda in druk - Bibliografie van Gouda tot 1995*²⁾.

Cor Revet
december 2021

¹⁾ 17e Verzameling bijdragen van de Oudheidkundige Kring „Die Goude“, Canaletto, Alphen aan den Rijn, 1979.

²⁾ 27e Verzameling bijdragen van de Oudheidkundige Kring „Die Goude“, Eburon, Delft, 1999 (blz. 42-46).

INDEX

BRUGGEN

I – DONDERDAG 19 JANUARI 1950	5
II – DINSDAG 24 JANUARI 1950	7
Slot – WOENSDAG 25 JANUARI 1950	10
Aanvulling – ZATERDAG 25 FEBRUARI 1950	12

VERDEDIGINGSWERKEN

I – WOENSDAG 22 MAART 1950	15
II – DINSDAG 28 MAART 1950	17
III – DINSDAG 4 APRIL 1950	19
IV (slot) – WOENSDAG 12 APRIL 1950	21

STRATEN

I – WOENSDAG 19 APRIL 1950	26
II – WOENSDAG 26 APRIL 1950	28
III – WOENSDAG 3 MEI 1950	31
IV – WOENSDAG 10 MEI 1950	33
V – WOENSDAG 17 MEI 1950	35
VI – WOENSDAG 24 MEI 1950	37
VII – WOENSDAG 31 MEI 1950	39
VIII – WOENSDAG 7 JUNI 1950	42
IX – DINSDAG 20 JUNI 1950	44
X – WOENSDAG 28 JUNI 1950	46
XI – WOENSDAG 5 JULI 1950	48
XII – WOENSDAG 12 JULI 1950	50
XIII – WOENSDAG 19 JULI 1950	52
XIV – WOENSDAG 26 JULI 1950	54
XV – WOENSDAG 20 SEPTEMBER 1950	57
XVI – WOENSDAG 27 SEPTEMBER 1950	59
XVII – WOENSDAG 4 OCTOBER 1950	61
XVIII – WOENSDAG 11 OCTOBER 1950	63
XIX – WOENSDAG 18 OCTOBER 1950	65
XX – WOENSDAG 25 OCTOBER 1950	66
XXII – WOENSDAG 8 NOVEMBER 1950	70
XXI – WOENSDAG 15 NOVEMBER 1950	73
XXIII – WOENSDAG 22 NOVEMBER 1950	76
XXIV – MAANDAG 4 DECEMBER 1950	80
XXV – DONDERDAG 14 DECEMBER 1950	83
XXVI – WOENSDAG 27 DECEMBER 1950	85
XXVII – WOENSDAG 3 JANUARI 1951	87

STRAATNAMEN. „Waar gaan wij heen ? ” 23 SEPTEMBER 1933	90
---	----

STRAATNAMEN. „Waar gaan wij heen ? ” Reactie – 25 SEPTEMBER 1933	91
---	----

'n Verdwenen straatnaam: <i>KERCKSTEECHE</i> of <i>KERCKSTRATE</i> – 10 MAART 1948	93
---	----

BRUGGEN



Gesticht in de Gouwe-delta, doorsneden door grotere en kleinere stromen en wateringen, is Gouda steeds een stad geweest, waar de bewoners hun volle aandacht moesten schenken aan de waterstaats-belangen niet alleen, maar waar ook het verkeer over die wateringen zijn problemen met zich bracht.

De volksgezondheid werd, naar het begrip dier tijden, gediend door deze situatie met zijn vele watergangen, die – door een ingenieus uitgedacht en uitgevoerd systeem – regelmatig met het opkomend en afgaand IJsselwater konden worden gereinigd (geschuurd) en ververst en voor de drink- en industrie-watervoorziening der bevolking van onschatbare waarde waren. Deze watergangen waren zoveel, dat Walvis (D.I, bl. 28) schrijft, dat „er nauwelijks een straet werd gevonden, daer geen watergang voor–achterlangs–of door loopt”.

En deze situatie kennen wij nog, al zijn in de laatste decennia verscheidene grachtjes en kleinere watergangen gedempt en gerioleerd, helaas meerdere tot schade van het oude stadsbeeld en stedschoon. Maar de hygiëne stelt thans andere eisen dan 500 jaren geleden en hieraan moet dikwijls veel, wat men zo gaarne zou willen behouden, worden opgeofferd.

Grachten en watergangen die de verkeerswegen doorsnijden of omgekeerd moeten evenwel overbrugd worden. Gevolg was dan ook, dat het verkeer de bouw van een steeds toenemend aantal overgangen vroeg. Zij waren zo talrijk dat Walvis (D. I, bl. 18) – en de Lange Wijngaerden (D. III. bl. 282) neemt dit woordelijk over – schrijft: „bruggen, overgangen over groote stroomen en kleine waterleidingen zijn in der Goude zo telrijk, dat het getal mij eens vertoond zijnde boven (mijne) gissingen opliep”.

En ook thans nog is het aantal bruggen en andere overgangen in Gouda legio en eist belangrijke onderhoudsbedragen uit de gemene kas.

Bij de voorbereidende besprekingen van de Gemeenteraad van de gemeentebegroting 1950 is bij de behandeling van deze uitgave-post een vraag gesteld, die – hoewel geen verband houdende met deze onderhoudsuitgaven – wel in het bijzonder de bruggen zelve en hun historie raakte. Er werd nl. ook gevraagd, althans wanneer ik door de pers goed geïnformeerd ben, aan de bruggen die reeds een naam dragen naam bordjes aan te brengen, officieel namen te geven.

En hiermede komen wij tot de vraag welke bruggen waren er vroeger, welke namen droegen zij en waarvan of waaruit waren deze benamingen afgeleid.

Deels vinden deze vragen reeds beantwoording in de 1e en 2e verzameling van bijdragen van de Vereniging „Die Goude”, waarin onze stadgenoot S. H. van der Kraats Sr. omtrent een aantal nog bestaande bruggen interessante mededelingen doet.

Wellicht zijn er evenwel meerdere lezers van dit blad die deze publicaties niet kennen en daarom zal ik in dit artikel meerdere van deze bijzonderheden vermelden, aangevuld met de gegevens die mij persoonlijk uit het archieven-onderzoek nog zijn gebleken.

Voorop zij evenwel gesteld, dat ook mijn publicatie geen aanspraak wenst te maken op volledigheid. „Geluk” is voor de historieschrijver bij zijn onderzoekingen van groot belang; de een vindt dit, de ander weer dat! Daarmede moet men ook bij deze mededelingen rekening houden.

De belangrijkste watergang in de oude stad was wel de Gouwe – hierna de Binnen-Gouwe te noemen – en hare uitmondingen in de IJssel, later „de Haven”. Hier trof men dan ook de meest belangrijke waterovergang aan.

Over **de Haven**, inclusief de sluis, de tegenwoordige Donkere sluis – de waterkering destijds tussen IJssel en Gouwe (de keersluis aan het einde van de Haven werd eerst in 1615 gebouwd) lagen 4 bruggen, nl. van Zuid naar Noord:

1. de brug voor de Minderbroederssteeg, de „**uuterste**” genaamd. Deze brug werd vermoedelijk zo genoemd – de naam zelve geeft tot deze veronderstelling aanleiding – omdat zij gelegen was aan het einde (uiterste deel) van de Haven. Zij is als alle havenbruggen reeds van zeer oude datum; in de vergadering van de vroedschap van 20 Februari 1532 maakt hare vernieuwing reeds een punt van bespreking uit. Oorspronkelijk was dit, evenals alle bruggen over de Haven en de Binnen-Gouwe een vaste brug. De schepen moesten bij de binnenkomst hun masten strijken en konden dan de vaste bruggen passeren. Dit voorschrift was vastgesteld om het oponthoud in de stad van zo lang mogelijke duur te doen zijn, in verband met de belangen van de neringdoenden. Deze brug, die in de processieweg van S. Jan lag, was blijkbaar moeilijk te passeren, want in 1558 wordt „de uuterste brugge met plancken overleit om het sacrament te laten passeren” (Rekening Repareermeesters 1558, fol. 25).

2. de brug tussen de beide Noodgodsstegen, de **Noodgods-brug**. De naamsafleiding van deze brug is dezelfde als die, welke geldt voor de beide stegen, nl. de kapel „ter Nood Gods”, die destijds stond ter plaatse waar nu het Postkantoor is, welke kapel in 1598 werd afgebroken. In 1519 werd

deze brug reeds verbeterd en verbreed.

3. de **S. Jansbrug**, ten Z. van de Molenwerf. Deze brug werd in 1662 geamoveerd en niet weder aangebracht. Over deze brug trok jaarlijks op S. Jansdag in de zomer de „S. Jans-processie” op zijn rondgang door de stad. Deze brug wordt ook wel eens aangeduid als de „Kwake(l)-brug, o.a. reeds in 1453. Op de brug bevonden zich ter weerszijden zitbanken. De stadsrekening van 1517 vermeldt daaromtrent: noch voor 11 scaelen (planken), die verbesicht werden op de S. Jansbrugge voor bancken”. Hier zullen dus de ouden van dagen en de lediggangers wel het nieuws van de dag hebben beproven en wellicht soms op luidruchtige wijze, in de volksmond ook wel „kwaken” genoemd. Houdt hiermede wellicht de naam „Kwake(l)-brugge” verband?

4. de **sluisbrug**, de overgang over de Donkere sluis, voor de Wijkverpleging. Wanneer deze brug is gemaakt is mij tot dusverre niet gebleken; onmogelijk is het niet dat zij is gemaakt in verband met het buiten gebruik stellen van de S. Jansbrug.

Over de **Binnen-Gouwe** had men 6 bruggen, nl.:

1. de **Hoornsche brug**, ook wel de **Sleepers-brug** genoemd. De naam van deze brug houdt verband met de kromming in de waterweg ter plaatse, die, in verband met haar vorm waarschijnlijk „**die Hoern**” genaamd werd. Deze brug werd met meerdere stadsbruggen in 1531 geheel vernieuwd. Hier-voor werden adviezen gevraagd van Utrechtse bouwkundigen. De stadsmetselaar had het toezicht bij de bouw en genoot hiervoor, boven zijn gewone loon, „tabbaert-lacken”, dus kledinggeld. Dit bleek uit de stadsrekening van dat jaar. Inplaats van een houten werd het toen een stenen brug. Een jaar te-vooren had deze brugbouw reeds in de vroedschap een punt van bespreking uitgemaakt. Een stadskeur van 1623 was aanleiding, dat deze brug ook de Sleepersbrug werd genoemd. Bij deze keur werd in verband met het kostbare onderhoud van de houten bruggen over de Haven het vrachtverkeer daar-over verboden en moest dit geleid worden over de stenen brug bij de Hoorn. In de 19de eeuw werd de brug afgebroken, na waarschijnlijk reeds te voren beweegbaar te zijn gemaakt en vervangen door een voetbrugje, zoals wij dat nu nog kennen.

2. de **Vis(ch)-brug** ook wel **Aal-brug** genoemd, een hoge trappenbrug, onmiddellijk ten O. van de visbanken. Deze brug wordt reeds in 1469 genoemd. Ter zijde hiervan bevond zich in dat jaar een ge-bouwtje, waarin de gaarder van de vis-accijns zitting hield en dat van een luifel was voorzien. In 1579 werd deze brug vernieuwd en in 1751 eveneens. In 1850 werd zij, als geheel overbodig geamoveerd. In verband met haar omgeving en het bedrijf ter plaatse uitgeoefend, behoeft haar naam geen nadere toelichting.

3. de **Langebrug**, tegenover de Keizersstraat. In verband met de breedte van het vaarwater ter plaatse was deze brug waarschijnlijk ten opzichte van de andere bruggen van een grotere lengte en vandaar dan ook hare benaming. Deze brug komt op alle plattegronden van de stad in de 16de, 17de en 18de eeuw voor. Op die van Joh. Blaeu van 1648 wordt ook de naam vermeld. Zij moet dan ook in het laatst van de 18de of in de aanvang van de 19de eeuw zijn afgebroken.

4. de **S. Joostbrug**, de brug over de Gouwe voor de Groenendaal, die haar naam ontleent aan de S. Joostkapel – de tegenwoordige Ev. Lutherse kerk op de hoek van de Groenendaal-Gouwe. Aan-vankelijk een vaste brug, een z.g. toogbrug, is zij later verlaagd en in de 19de eeuw tot een beweeg-bare brug gemaakt.

5. de brug over de Gouwe voor de Turfmarkt. Deze brug wordt door de Lange van Wijngaerden in zijn aantekeningen „**de Turfbrugge**” genoemd. Ook in de stadseigenboeken komt zij meerdere malen onder deze naam voor. Ik vrees evenwel dat hier een verwarring bestaat met het hoge brugje, dat ter zijde van deze brug over het water van de Turfmarkt ligt en tot verbinding dient in de straat langs de Binnen-Gouwe, Nrd-zijde. Dit brugje wordt ook wel „**de Loozen- en Loogen-brug**” genoemd, waarop ik nader terugkom. Ook is het mogelijk, dat de Turf- en de Loozen (Loogen-) brug twee afzonderlijke bruggen waren.

Opmerkelijk is ook nog het volgende. Volgens Walvis II, bl. 184, stond op de Noordhoek van Gouwe-Nieuwehaven een kapel, gewijd aan Remigius, Bisschop van Reims. Deze kapel werd in 1566 door de stad verkocht en afgebroken. Hierbij werd bepaald, dat de brug ter plaatse zou blijven be-staan. Deze brug zou – volgens deze geschiedschrijver – als een herinnering aan de v.m. kapel de **S. Remigius** (verbasterd tot Remeyns- en Romeins-) **brug** zijn genoemd.

Eigenaardig is het evenwel, dat op de plattegrond der stad van omstreeks 1585 (welke plattegrond voor de bruggen-constructie uit die tijd zeer belangrijk is) en op die van Blaeu als plaats, waar deze kapel heeft gestaan, aangegeven wordt de Noordhoek van de Turfmarkt-Gouwe, ter plaatse, waar thans het Arbeidsbureau is gevestigd. Indien deze plattegronden juist zijn, heette dan **deze** brug wel-licht de S. Remigiusbrug?

De plattegrond van Blaeu vermeldt voor het brugje over het water van de Turfmarkt ter plaatse dan ook slechts die van „Loogen-brug”, zonder enige verdere aanduiding. De beide cartografen zijn naar

mijn mening betrouwbaarder dan Walvis. Zij konden ook hunne gegevens nutten uit inlichtingen van personen, die de situatie ter plaatse nog hadden gekend.

6. de brug aan het einde van de Binnen-Gouwe, ter plaatse, waar deze zich later met de Kattensingelgracht verbond (de singelgrachten werden in het laatst van de 14e eeuw gegraven). Deze brug maakte deel uit van de stadsomwalling ten Noord-Oosten van de Potterspoort en was vermoedelijk een stenen overkluizing. De plattegrond van Blaeu geeft geen naam. In de 18e eeuw wordt deze brug evenwel, bij eigendomsovergangen ter plaatse, de „Crabbelenbrug” genoemd. Tegenwoordig is dit 't brugje voor voetgangersverkeer tussen de Vest en het Regentesse-plantsoen. Vanwaar deze benaming is mij tot dusverre nog niet gebleken.

Hiermede zou ik mijn mededelingen omtrent het Haven- en Gouwebruggen-complex kunnen besluiten, ware het niet dat ook nog enige waterovergangen ter weersijden van de Binnen-Gouwe onze aandacht vroegen: In de eerste plaats is dit de brug over het water van „Achter de Vischmarkt”. In de volksmond heette deze brug de **Coralen- of Cralinenbrug**. Waarvan was dit afgeleid? Onwaarschijnlijk is het niet, dat deze benaming verband houdt met het geslacht Van der Goude, de vroegere heren der stad, die langs de Gouwe vele eigendommen hadden. Dit geslacht was verwant aan, of misschien beter, stamde uit het geslacht Cralingen. Een andere aanwijzing zou kunnen zijn, dat ter plaatse iemand gewoond heeft, die de naam Cralingen droeg. Dikwijls toch werden straten, stegen, bruggen e.d. naar aangrenzende eigenaren of bewoners genoemd. De naam Cralinx kwam in de 15de eeuw te Gouda voor. De stadsrekening van 1438 (fol. 24) vermeldt een Cralinx Jansz. en ook kosten aan het herstel van deze brug ten koste gelegd, het eigenboek van 1594 (fol. 111v) noemt de Cralinenbrugge, dat van 1611 (fol. 98v) de Cralinenbrugge en dat van 1630 (fol. 111) een huis tussen „de langebrugge en de Coralenbrugge”.

De brug in de verkeersweg aan de Oostzijde van de Binnen-Gouwe, de **Turf- of Loozen (Loogen-) brug** vermeldde ik reeds. Waarvan de tweede naam moet worden afgeleid, blijkt niet.

Verder was er dan over het water van de Nieuwehaven aan de Gouwe, de hiervoren ook reeds besproken brug, al of niet ten onrechte door Walvis de S. Remigiusbrug genoemd. Van mijn twijfel aan de onjuistheid daarvan deed ik reeds blijken.

En tenslotte was er nog een overgang over de Gouwe – zie de plattegrond van ongeveer 1585 – ter plaatse van het Amsterdamse Veer, de ligplaats der beurtschepen op Amsterdam, even ten Oosten van de brug over de Gouwe voor de Turfmarkt. Joh. Blaeu geeft op z'n plattegrond deze overgang niet aan, die van 1585 wel. Mogelijk was er nadien wijziging in de situatie gekomen.

Aan de Westzijde van de Gouwe verdienen nog de volgende bruggen vermelding:

- a. de brug over de Peperstraatsgracht;
- b. de brug over de Raamgracht (het Nonnenwater).

Wat de eerste betreft is mij geen naamgeving gebleken; gewoonlijk wordt zij vermeldt als de brug over het water van de Peperstraat. De tweede brug wordt of aangegeven als de **Nonnenbrug** en dit is de oudste benaming, of als de **Spijkerbrug**. De eerste benaming houdt verband met het klooster S. Maria Sterre, dat ter plaatse van de tegenwoordige terreinen van de Lichtfabrieken stond, bij de overgang van de stad naar de Prins in 1573 werd geplunderd en verwoest en later – na restauratie – diende voor Proveniershuis, enz. De naam Spijkerbrug houdt vermoedelijk verband met 'n spijkermaker of handelaar in dergelijke voorwerpen, die ter plaatse woonde en wiens huis het „Spijkerhuis” werd genoemd (o.m. het Eigenboek 1793, fol. 29).

G.J. J. Pot
(Wordt vervolgd)

II – DINSDAG 24 JANUARI 1950

Aanvankelijk werd Gouda begrensd door ten Oosten en Noord-oosten het water langs de Spieringstraat (een oude Gouwemond) en het water van de Zeugestraat. Hiertoe behoorde ook de tegenwoordige Jeruzalemstraat. Ten Noorden en ten Westen door het water van de Turfmarkt en dat van de Raam. De omwalling van de stad strekte zich langs deze grachten uit. De Nieuwe haven werd later gegraven, vermoedelijk in de eerste helft van de 14de eeuw.

Toen evenwel de groei van de stad uitbreiding noodzakelijk maakte vestigden de inwoners zich ook buiten deze eerste omwalling en waren meerdere verbindingen met deze nieuwe uitbreiding noodzakelijk en werden – waarschijnlijk in afwachting van de voltooiing dezer nieuwe uitbreidingen verplaatsing van de omwalling en het graven van nieuwe Singelgrachten, – verschillende nieuwe

bruggen over genoemde grachten gebouwd.

Zoals ik reeds mededeelde, werden de tegenwoordige Singelgrachten waarschijnlijk in de eerste helft van de 14de eeuw gegraven.

Om twee redenen zal ik mij moeten beperken; ten eerste om niet op te veel plaatsruimte beslag te leggen en ten tweede omdat:

- a. mij van alle bruggen geen namen bekend zijn en ik mij dus zal moeten bepalen tot het slechts aangeven van de plaats van de brug;
- b. mij van andere alléén de naam en niet de plaats bekend is. Deze zal ik aan het slot van mijn artikel afzonderlijk vermelden, dan wel aangeven waar zij te vinden zijn.

Over de Spieringstraatgracht lagen of liggen de volgende bruggen:

1. de **Minderbroedersbrug**. Deze komt voor in de stadsrekening van 1520, fol. 40 v, en houdt verband met het aan het einde van deze steeg destijds gelegen Minderbroedersklooster;
2. de brug aan het einde van de Lange Noodgodssteeg. Van deze brug is mij geen naam bekend;
3. de brug in de Molenwerf en die aan het einde daarvan.

Verder was er nog een brug achter de Kerk, waar deze gracht zich splitste in een gedeelte, dat, achter het koor der kerk langs, zich ombuigt naar het water van de Zeugestraat en in dat, dan via de tegenwoordige Dubbele Buurt, in de Binnen-Gouwe uitmondt. Onder de Dubbele Buurt is dit water thans overkluisd. Vroeger lag hierover, in die straat, een brug van een bijzondere constructie, een z.g. tilbrug, die men zo nodig kon opnemen. De buurt ter plaatse heette de „Tilbrug”. Omstreeks het midden van de 16de eeuw werd deze brug vernieuwd en gewijzigd in een overkluistering, zoals ook thans nog bestaat. De rekening van Reparatemeesters van 1558 vermeldt op fol. 30 en fol. 31 v, dat gewerkt werd aan „het wulfel” van de Tilbrugge. De brug aan het einde van de Molenwerf, ter hoogte van het v.m. klooster van de Collatiebroeders – -bij de nog bestaande Jeruzalemkapel – heette de **Collatiebroedersbrug**. Zij komt voor in de stadsrekening van 1521, fol. 31. Zij is nu een overkluizing. Aan het zuidende van de Spieringstraat, bij de toegang naar het slot, was ook nog een brug, de **Hofbrug**, nu: de **Vijverstraatbrug**.

De **Zeugestraatsgracht** had – behalve één of meer overgangen naar het Kerkhof – een brug over hare kruising met de Lange Tiendeweg.

1. Deze brug werd de **Bostelbrug** genoemd. Bostel was een afvalproduct bij de bierfabricage, het overschot van de afgestookte granen, en werd gebruikt voor veevoeder, speciaal voor de varkensmesterij. Het verspreidde een minder aangename geur en ten einde de daardoor onstane hinder zoveel mogelijk te voorkomen, althans te beperken, was voor de vaartuigen, waarmede het vervoer plaats vondt, een vaste ligplaats aangewezen, n.l. in de Zeugestraatsgracht bij deze brug. Vandaar hare benaming.

2. De **Stoofbrug**, die brug die de Stoofsteeg met de Zeugestraat verbindt. Zij komt reeds voor in 1507 (stadsrekening fol. 36).

3. De **Waagbrug**. Deze brug verbond het pleintje achter de Nieuwe Waag met de Zeugestraat. Thans is het water ter plaatse over de volle breedte van het plein overkluisd. Deze brug is vermoedelijk gebouwd na de stichting van de nieuwe Waag in 1668. Zij komt op de plattegronden van de 16de en de eerste helft der 17de eeuw niet voor, wèl op een kaart uit de 18de eeuw. Reeds in 1603 vroegen de bewoners van Zeugestraat en de Vogelenzang om een brug voor voetgangersverkeer ter plaatse, welk verzoek evenwel werd afgewezen.

4. De brug tussen de Kleiweg en de Hoogstraat. De plattegrond van Joh. Blaeu vermeldt deze brug als de **St. Theunis- (St. Anthonius-) brug**, naar de kapel gewijd aan die Heilige, die eertijds stond tussen deze brug en de tegenwoordige St. Anthoniusstraat, welk kerkgebouw in 1577 werd afgebroken. St. Anthonius was o.m. de beschermheilige van de varkenshoeders en naar aanleiding daarvan werd deze brug in de volksmond dan ook wel de **Varkensbrug** genoemd. Bij mij rijst de vraag of deze brug ook geen andere naam heeft gedragen. In het jaar 1353 (Kerkarchief no. 41) is n.l. sprake van „de **Verwersbrugge** grafte op de Cleywech”, en ook in 1543 (stukken Klooster St. Marie, Gemeente-archief III-H-1a) wordt deze brug genoemd. Daar wordt vermeld: „tusschen die Verwersbrugge ende Honscopersbrugge in Honscoop”. Houdt de naam Verwersbrug wellicht verband met de naam Blauwstraat? Onmogelijk is het toch niet, dat deze naam afkomstig is van een ter plaatse wonende „blauwverver” (iemand die laken en linnen blauw verfde). Analooq hieraan is de naam Verwersbrug te verklaren. Voor de brug is een overkluizing in de plaats gekomen, die korte jaren geleden ook nog aanmerkelijk is verbeterd.

Over de **Turfmarktsgracht** – gemakshalve handhaaf ik deze aanduiding, al droegen de straten langs dit water ook verschillende benamingen – waren volgens de oude stads-plattegronden een drie-

tal bruggen en wel:

1. die welke de verbinding vormt tussen de Vrouwesteeg en de Naaierstraat, thans het bekende smalle ophaalbrugje. Deze brug vond ik in de stadsrekening van 1523 (fol. 39), aangegeven als de **Claren- (Clarissen-) brugge**. Genoemd dus naar het tussen de Turfmarkt en de Nieuwehaven gestaan hebbende klooster der Zusters van S. Clara (de tegenwoordige gebouwen en terreinen van de dienst van Gemeentewerken, enz.). Waarschijnlijk was het oorspronkelijk een z.g. trappenbrug. De stadsrekening van 1523, fol. 32v. noemt nog een brug, n.l. de **Hontscoperbrugge**. Zie ook hiervoor bij de mededelingen over de Verwersbrug. Onmogelijk is het niet, dat hiermede dezelfde brug wordt bedoeld, want beide lagen in het gedeelte van het Turfmarkt-complex dat Honscoop werd genoemd. En dan rijst ook nog de vraag of met de „**van Hoemborchsbrugge**”, waarvan sprake is in het eigenboek van 1483 en waarop „dat soete Vrouwenhuusgen” stond, niet dezelfde overgang is bedoeld. Want dit huisje bevond zich terzelfder plaatse, zoals ook nà 1483, herhaaldelijk uit de archieven blijkt. Hier dus ook weer meer namen voor één en dezelfde brug.

2. de brug voor de tegenwoordige Lange Dwarsstraat, vroeger de Vuylsteeg, de enige nog in stand gebleven trappenbrug in de stad al is hare restauratie broodnodig. Deze brug werd de **Vuylsteegsbrug** genoemd (zie de stadsrekening van 1507, fol. 32v en 33). In dat jaar was het nog een stenen brug. Vermoedelijk is zij dezelfde, die in de stadsrekening van 1529, fol. 25v, voorkomt als de „**Hoochbrugge**”. Opgemerkt moet ook nog worden dat in het eigenboek van 1644, fol. 54, sprake is van de Vuylsteegsbrugge aan de Nieuwe Haven. Hierop kom ik nog terug bij de bruggen over dat water gelegen. Vermoedelijk is dit evenwel een niet gefundeerde vermelding en heeft men slechts de plaats waar deze brug over de Nieuwe Haven gelegen was willen aangeven, want in het 2e Keurboek A van 1507-1521 (Rechtsbronnen, blz. 203) wordt vermeld „die Hontscoopgraft (= het water van de Turfmarkt) tot die Vuylstederbrugge toe”.

3. de brug aan het einde van de gracht bij de Gouwe, de **Turf- of Loozen (Loogen-) brug**, die hiervoren reeds is vermeld.

De 5 bruggen over de Raamgracht waren:

1. de brug bij de Gouwe, de **Nonnen** (ook wel **Birgitten-**) of **Spijkerbrug**, hiervoor reeds genoemd;

2. de brug, die de verbinding tot stand brengt tussen de Aaltje Baksteeg en de Vlamingsraat. Deze brug wordt in de rekening van Repareermeesters van 1554/55 het **Vlaminxbruggetgen** genoemd en komt onder deze benaming ook al voor in de stadsrekening van 1438, fol. 18v. Ook komt zij, volgens de heer Van der Kraats. voor als de „**Roobrug**”.

3. de brug voor de Lange Willemssteeg. De rekening van 1533, noemt de „**Lange Willemsbrugge**”, waarmede ongetwijfeld deze brug is bedoeld.

4. de brug voor het Karnemelksteegje tussen de Keizersstraat en de Raam. Deze brug bestaat niet meer. Of zij een naam droeg is mij niet gebleken.

5. de brug voor de Kuipersstraat, de **Barbarenbrug**, naar het v.m. klooster van S. Barbara, waarvan nog slechts de toren van de kapel behouden is.

De bruggen over de **Peperstraatsgracht**.

Naast meerdere bruggen voor het openbaar verkeer, waren daar, evenals ook elders in de stad, vele particuliere, v.n. achteruitgangen van de huizen aan de Westhaven. De voor het algemeen gebruik bestemde vinden hier slechts vermelding.

1. de brug bij de Gouwe; deze werd reeds bij de bruggen over de Binnen-Gouwe vermeld; een naam er voor is mij niet gebleken;

2. de brug voor het „Stincksteegje”, ook wel het Geryt de Vrijesteegje en het Accijns- of Chijnssteegje genoemd, een verbinding tussen de Westhaven en de Peperstraat, die door de uitbreidingen van het gebouw der Wijkverpleging is komen te vervallen.

3. de brug voor de Noodgodssteeg. Van deze brug zijn mij geen bijzonderheden bekend.

In dit verband vermeld ik ook nog een brug in de Peperstraat zelve, en wel ter plaatse waar het water van de Raamgracht zich verenigt met de Peperstraatsgracht. Deze brug werd de „**Baliebrug**” genoemd, naar de benaming van het verbindingswatertje met de Raamgracht ter plaatse. Houdt deze naam misschien verband met een hekwerk, leuning of balustrade, d.w.z. had of de brug een bijzondere leuning of was wellicht langs het water voor de veiligheid een hekwerk geplaatst? Een dergelijke afscheiding werd ook wel „balie” genoemd.

Over het water langs de **Groeneweg** waren vóór de demping daarvan een drietal bruggen, n.l.:

1. de brug aan het einde van de Hoefsteeg (ook -straat), waarvan mij slechts bekend is, dat zij in 1413 werd aangelegd en door de „buren van de Sack” (thans de Tuinstraat) moest worden onderhou-

den. De naam „Sack” komt van het Franse Cul du Sac, een doodlopende straat. Deze straat liep niet verder dan de ommuring van het Minderbroedersklooster ter plaatse.

2. de brug tussen de Walesteeg en de Doelestraat. Dit was, vrij zeker, dezelfde brug als de Geryt Walichbrugge in de stadsrekening van 1507, fol. 30v, genoemd. De naam Walesteeg (straat) is n.l. ook afkomstig van deze 15de eeuwse bouw-exploitant, de timmerman Walich. Zelfs in 1593 komt deze straat nog voor als Walichstege, daarna meer als Walestraat, later Walesteeg.

3. de brug aan het einde van de Paterssteeg. Deze brug werd de **Patersteechbrugge**, ook wel de **S. Alexisbrugge** genoemd, naar de Cellebroeders of Alexianen. Het klooster van hun orde stond in de Groeneweg, ter plaatse waar nu de Werkinrichting, te voren de Latijnse school was.

G. J. J. POT.

Slot – WOENSDAG 25 JANUARI 1950

Ook langs de Rozendaal en de Vogelenzang (thans de Wilhelminastraat) liep een gracht. Deze was overbrugd:

1. bij de Cappenaerssteeg;
2. bij de Speldemakerssteeg;
3. aan de Oostzijde van het Agnietenwatertje thans de Oostzijde van de Nieuwemarkt, terzijde van de v.m. Agnietenkapel Aan de zijde van de Zeugestraat lag in de lengte-as van deze straat ook een brug, de Agnietenbrug, naar het daarbij staande St. Agnietenconvent. De straat langs het genoemde Agnietenwatertje heette destijds de Blinde Bettenstege, daarvoor de Dirc Keylenstege.
4. aan het einde van de Nieuwsteeg;
5. aan het einde van de Winter- ook wel de Housterken-steeg genoemd. Deze laatste steeg bestaat niet meer. Zij liep van de Kleiweg naar de Noordelijke hoek van het tegenwoordige veemarkterrein en wordt o.m. genoemd in het Hoofdgeld-register van 1622, gemeente-archief III-F-no. 65a, fol 445 V. Of deze andere bruggen bepaalde namen hadden is mij tot dusverre niet bekend. Tengevolge van demping van de gracht en het z.g. Agnietenwatertje zijn zij komen te vervallen.

De bruggen over het water „Achter de Vischmarkt” en over dat van de Naaierstraat waren:

1. aan de zijde van de Gouwe de Cralingerbrug hiervoren reeds vermeld;
2. de brug voor de Vischsteeg;
3. de Groenendaalsche brug, die reeds in de stadsrekening van 1438 wordt genoemd en waarvan de naam geen nadere verklaring behoeft;
4. de brug ter plaatse waar het water van de Naaierstraat zich met dat van de Turfmarktsgracht verenigt. Het Kamerboek van 1619 vermeldt op fol. 73, een brug op de Elsmarkt – het deel van de tegenwoordige Turfmarkt in het verlengde van de Blauwstraat – genaamd de St. Louisbrug. Onmogelijk is het niet dat dit deze brug is. Voor deze naamgeving weet ik evenwel geen verklaring.

Over de Nieuwehaven lagen 4 bruggen nl.:

1. een brug aan het N.O. einde, waar het water zich omhoog naar de Vest en langs de Kattensingelgracht. Van deze brug zijn mij geen bijzonderheden gebleken.
2. een brug tussen de Vrouwesteeg en de Vrouwesteesteege. Deze brug werd, naar de Lieve Vrouwenkapel ter plaatse – waarvan de Vrouwetoren nog een overblijfsel is – „Onze Lieve Vrouwen-brugge” genoemd (zie de stadsrekening van 1533).
3. een brug tussen de Lange en Korte Dwarsstraat. Deze brug werd blijkens het eigenboek van 1644, fol 54, evenals die over de Turfmarkt voor de Lange Dwarsstraat, ook de Vuylsteechsbrugge genoemd.
4. een brug over deze haven bij haar mond in de Binnen-Gouwe, waarover hiervoor reeds mededelingen werden gedaan, in verband met de vraag of deze brug – zoals Walvis vermeldt – de St. Remigiusbrug was. Hieromtrent bestaat – zoals ik opmerkte – bij mij enige twijfel. Tot goed verstand van een en ander zij hier nog medegedeeld, dat op de zg. kloosterkaart van J. van Deventer (plm. 1550) de St. Remigiuskapel wordt aangegeven als te staan aan „de Zuidzijde” van de Nieuwehaven bij de Gouwe, terwijl Walvis „de Noordzijde” noemt. Dit maakt de kwestie nog ingewikkelder. Ook wordt nog een „steenbrugge over de Nieuwehaven” genoemd in de stadsrekening van 1507, fol 32. Al deze bruggen zijn geleidelijk in verband met de opeenvolgende dempingen van deze haven vervallen.

De bruggen over de Singelgrachten waren de volgende:

1. de Doelebrug aan het einde van de Doelestraat. De naam van deze straat (steeg) en brug houden verband met de „doelen”, de schietbanen, van de Voetboogschutters van St. Joris aan de Vesten ter plaatse. Deze brug wordt genoemd in de stadsrekening van 1523, fol. 36V. De plattegronden van 1585 en 1612 geven géén brug aan, wel de brughoofden. Vermoedelijk was in verband met de verdedigings-eisen de brug tijdelijk weggenomen of afgebroken. De kaart van Joh. Blaeu van 1648 geeft aldaar een brug, een smalle brug, waarvan een gedeelte aan de stadszijde opklapbaar was. Thans ligt ter plaatse de bekende brede brug, in de volksmond de „Balle-brug” genoemd, i.v.m. de op de leuning aangebrachte versieringen.

2. de Tiendewegsbrug. Deze brug lag vroeger niet op de plaats, waar thans de singelovergang is. Voor het poortwerk, dat over het water was gebouwd, lag een bastion verbonden met een vaste brug met de Bleekerssingel, ter plaatse waar zich nu de hoge brug over de uitmonding van de Karnemelksloot bevindt.

Dit was een lange houten brug. Tussen de Boelekade en de thans gedempte Jan Verzwolle-wetering lag eveneens een vaste brug over de mond van de Karnemelksloot. In 1505 stond op de Tiendewegsbrug „een schoenlappershuisje” (Eigenboek 1505, fol 81).

3. de Kleiwegsbrug, voor de Kleiwegspoort; deze brug en poort lagen iets Oostelijker dan de tegenwoordige brug, ter hoogte van de Kleine Vest. Toen in het begin van de 17e eeuw een nieuwe poort werd gebouwd werd deze meer Westelijk geprojecteerd en dus ook de daarbij behorende brug.

4 de Potterspoortbrug, bij de tegenwoordige Lichtfabrieken, die het Bolwerk – daarvoor gelegen – met de stad verbond. Over een brug aan de Zuidzijde van dat Bolwerk – over de keersluis ter plaatse het Rabat genaamd – bereikte men de Wachtelstraat en de weg aan de Zuidzijde van de Kromme-Gouwe, terwijl aan de Noordzijde een brug, de Jan Kattenbrug de verbinding vormde met de Kattensingel en de weg langs de Noordzijde van de Kromme-Gouwe. 't Rabat was ter plaatse waar zich nu ongeveer de z.g. Rode Brug over de mond om de Turfsingel in de Gouwe bevindt (waarom deze brug thans „Rode Brug” wordt genoemd is mij onbekend Dit Rabat of keersluisje diende om te voorkomen, dat bij doorbraak van de Gouwekaden de singelgrachten droog liepen. In dit verband kon ook de doorvaart onder de Jan Kattenbrug met schotbalken worden afgesloten. Een overeenkomstige voorziening dus als enige jaren geleden door de bouw voor „de Kock om Leeuwensluis” is verkregen.

5 De Jan Kattenbrug, ook wel Bleekersbrug genoemd, was genoemd naar Jan Katten, een grond- en huiseigenaar ter plaatse, die ook het blekersbedrijf uitoefende, in het begin van de 16e eeuw (Verleyboek 1465-1520; uittreksels van de Lange van Wijngaerden, gemeente-archief III-A-16). Over de Turfsingel waren, evenals thans geen brugovergangen, behalve de brug over „de Buytensluys”, de tegenwoordige Mallegatsluis, maar iets Westelijker gelegen.

Tenslotte nog enkele bijzonderheden. In de archiefbescheiden komen behalve de hiervoren genoemde, nog diverse namen van bruggen voor zonder enige nadere aanduiding omtrent hunne ligging, terwijl ook de plattegronden hierop geen licht werpen. Bij de grote stadsbrand van 1438 verbrandden niet alleen nagenoeg alle gebouwen, maar leden ook de bruggen veel van het vuur, omdat de meeste van hout waren vervaardigd. In de stadsrekening van het jaar 1438 worden dan ook vele bruggen genoemd, die hersteld werden. De meeste dier bruggen dragen namen van eigenaars of bewoners ter plaatse waar zij gelegen waren. Slechts enkele komen voor die hiervoor reeds zijn genoemd, als: de Vlamingsbrug, de Vischbrug, de Groenendaalsbrug, de Cralingerbrug, de Tiendewegsbrug, de Honscoperbrug, een brug in de Vogelenzang en een brug in de Comijnsteeg. Hierop is dan ook niet verder in te gaan en een verder onderzoek loont ook de moeite niet, omdat zij in later tijd niet meer aanwezig waren, dan wel een andere benaming hebben gekregen, zonder dat enig verband blijkt.

Slechts op één brug in de binnenstad en op een tweetal buiten de singelgrachten wil ik nog wijzen.

In het Kamerboek van 1615, fol 142, komt een resolutie voor, waarbij wordt bepaald dat: de wegh die men ingaet na de drooghplaets (voor de lakens) te noemen „raemwegh” ende de brugge „raembrugge” ende het water „t raemwaeter”. Vermoedelijk bevond deze droogplaats zich aan het Zuideinde van de Raam bij de Vest. Zekerheid heb ik daaromtrent tot dusver nog niet kunnen verkrijgen en ik kan dus de situatie in de resolutie gegeven niet nader aanduiden.

In de Korte-Akkeren worden genoemd:

1. het „Duyvelsbruggetje”, in de Kamerboeken van 1667 en 1720, resp. fol 37 en 75;
 2. „de Groenebrugge buten Pottersbrug aan de Gouwe”, in het eigenboek 1596, fol. 61.
- Nadere bijzonderheden zijn mij hiervan niet bekend.

Hiermede beëindig ik mijn publicatie. Gouda is een stad uit het water opgebouwd; zijn grachten en

bruggen brengen in het stadsbeeld leven en perspectief. Zij vormen hare stille schoonheid en rust.

Laat men trachten deze te behouden en laat men er toch voor waken dat door demping en afbraak het eeuwenoude stadsschoon niet wordt vervlakt en tot eentonigheid gedoemd!

Dan zal onze oude, mooie stad blijven: „het Hollands Venetië”!

G. J. J. POT

Aanvulling – ZATERDAG 25 FEBRUARI 1950

Mijn publicaties in dit blad van 19, 24 25 Januari j.l. eisen, zoals mij bij nadere beschouwing blijkt, op enkele punten, enige aanvulling en verbetering.

De **Jan Kattenbrug** wordt in de stadsrekening en de wijkindeling der stad opgenomen in het tweede deel van de Stadsbeschrijving van de Lange van Wijngaarden, blz. 18, ook wel de Hooge-brug genoemd. Dit stelt mijn veronderstelling, dat deze „Hoochbrugge” een andere aanduiding was voor de Vuylsteegbrugge over de Turfmarktgracht op losse schroeven. Ook vermeldt de Lange van Wijngaerden hierbij, dat deze brug voorzien was van slagdeuren ter voorkoming dat de binnenstad, de stadsgrachten en de eigendommen van de burgerij niet tot een boezem van Rijnland werden gemaakt. Aanvankelijk sprak ik in mijn publicatie alleen van het gebruik van schotbalken ter plaatse.

De brug over de Peperstraatgracht bij de Gouwe wordt in deze wijkindeling de **Aalbrug** genoemd. Onjuist is dus, dat de Vischbrug ook wel als de Aalbrug werd aangeduid. De naam „Aalbrug” houdt wellicht verband met de palingvisserij in de Peperstraatgracht, die door de stad werd verpacht.

Bij de verklaring van de aanduiding „**Nonnenbrug**” (over de verbinding Nonnenwater-Gouwe), is de vermelding, dat deze is afgeleid van het klooster S. Maria Sterre of dat der Brigittinessen (Birgitten) onjuist. Het nabij gelegen klooster op het tegenwoordige terrein der Gemeentelijke Lichtfabrieken was dat van S. Marie van de Orde van Reguliere Kanonikessen. Dit klooster dat gewoonlijk dat van S. Maria op de Gouwe werd genoemd, werd bewoond door de genoemde regularissen, die de regel van S. Augustinus volgden. De „Birgittenbrug” was een overgang over het water van de Raam, òf die voor de Lange Willemssteeg, òf voor het Karnemelksteegje. Het klooster van deze orde bevond zich aan de overzijde van de Raamgracht tussen beide stegen. De overgang voor de Karnemelksteeg is evenwel vervallen. Aanvankelijk was ik tot de conclusie gekomen dat van deze brug geen naam bekend was.

En tenslotte:

Voor de brug aan het einde van de Blauwstraat over het water van de Naaijerstraat gaf ik de naam **S. Louis-brug**, als de verbinding tussen de Blauwstraat en het deel der Turfmarkt, de Elsmarkt. Dit was een omissie mijnerzijds; de Elsmarkt was het gedeelte van de Turfmarkt van de Kleiweg tot de Vrouwensteeg. De Turfmarkt van de Naaijerstraat tot de Gouwe werd Tevecoop genoemd. Twijfelachtig is het dan ook of de brug over de verbinding van het water van de Naaijerstraat en de Turfmarktgracht dus wel de S. Louisbrug was, dan wel of dit een andere benaming was voor de brug ter plaatse over de Turfmarktgracht zelve, ook de Clarissen- of Honscoperbrug genoemd. De plaatsaanduiding pleit voor de laatste veronderstelling.

De stadsrekening van 1503, fol. 19, vermeldt nog een brug, genaamd de **Willem Albrechtsbrugge**. De rekening van 1469 geeft deze brug aan als gelegen over de Turfmarktgracht (zie de Lange van Wijngaerden, Uittreksels uit de Eigenboeken, G.A. III-A-16). Welke brug dit evenwel was, heb ik niet kunnen nagaan.

De **Sleepers- of Hoornschebrug** werd ook wel de **Wisselbrug** genoemd naar het huis „de Wissel”, op de hoek van de Wijdstraat en de Lange Gouwe, ter plaatse waar tegenwoordig het magazijn „de Zon” van Vroom en Dreesmann staat. Het huis „de Wissel” werd in de 15de eeuw bewoond door „de wisselaar”, de ambtenaar van de Graaf, belast met de zorg voor de handhaving van de voorschriften op de koerswaarde van de munt, hetgeen toen ter tijd, in verband met het in omloop zijn van de vele binnen- en buitenlandse muntsoorten en de onzekerheid der waarde daarvan, geen overbodige maatregel was. Het huis „de Wissel” werd in 1501 door het stadsbestuur aangekocht en afgebroken „ten einde de toegang tot de brug te verbeteren”.

Tot het vierde kwart van de 16de eeuw heeft er blijkbaar ook brugverbinding over de tegenwoordige Turfsingelgracht bestaan en wel ter hoogte van het pontveer, n.l. tegenover het Vlaming- of Verraderspoortje. Bij een verkoop, opgenomen in het Verleijboek van 1511, fol. 108, wordt als plaatsaanduiding vermeld „tusschen Vlamingbrugge en de Potterspoort an de Cingel”.

G. J. J. POT

VERDEDIGINGSWERKEN

Gouda heeft weinig behouden van de werken, die het – tot de 19e eeuw – maakten tot één van de sterkste vestingsteden van ons vaderland. Slechts de singelgrachten zijn gebleven, omdat zij, naast hunne bestemming voor de stadsverdediging, ook de scheepvaart, de nijverheid en de handel dienden, terwijl één zelfs een hoofdverbinding in het verkeer te water tussen Noord en Zuid was.

Zijn muren en wallen, zijn poorten en waltorens, zijn bastions, ravelijnen en hoe al de in die eeuwen gebruikte verdedigingswerken ook mogen heten, zij zijn verdwenen.

De zich steeds meer perfectionnerende oorlogvoering en hare hulpmiddelen, deed versterkte steden hunne waarde in de landsverdediging verliezen; de stadsuitbreiding, het verkeer en wat dies meer zij, eiste opruiming van deze obstakels in de vrije ontwikkeling van de stad.

En toch gaven deze muren, deze poorten en torens, deze bastions en verdere werken van verdediging, aan het stadsbeeld in vroeger eeuwen een eigenaardige bekoorlijkheid.

Wanneer men een blik werpt op de vele plattegronden en tekeningen uit die eeuwen, dan valt het op, dat – van welke zijde men ook de stad naderde – men getroffen werd door het grote aantal torens – al was de een op zich zelf ook minder sierlijk en mooi, minder monumentaal in constructie, in aanleg en afwerking dan de andere, maar alle passende in het stadsbeeld en dit tot een levendig geheel makende. Saamgebonden door muren en wallen, met op de punten, waar de hoofdwegen toegang tot de stad vroegen, forse – van meerdere torens voorziene – poortgebouwen.

Hoog priemden zij hun torens in de lucht, sterk in hunne bestemming en in hun bouw. Daartussen waltorens van allerlei vorm, die dienden ter verdediging van wal of muur op markante punten, onderscheiden in vorm. Rond, vierkant, hoekig; torens rijk aan kantelen en van schietgaten voorzien. Ook eenvoudige harkiers of rondelen, bestemd voor het opstellen van geschut en deze weder afgewisseld met kleine doorgangen in de vestingmuur, al dan niet in sierlijke bouwstijl, waterpoortjes genaamd, met bepaalde bestemmingen in oorlogs- of vredestijd.

Een schoon, afwisselend geheel, dat – weerspiegelend in het water der brede singelgrachten, overschaduwd door de beplantingen op en achter de wallen, – poorter en vreemdeling, komende uit het vlakke polderland dat de stad omringde, of over de dijken langs de rivier trof, niet allen door aanleg en bouw, maar ook door de rust en de veiligheid, die binnen de ommuring was te vinden.

Vele molens op bastions en wallen verlevendigden in nog meerdere mate dit beeld. En binnen de ommuring verhieven de torens van de vele kerken en kapellen en het stadhuis hunne spitsen en gaven het geheel een nog schoner aanzicht.

Het is dan ook geen wonder dat de stadsbestuurders om meer dan een reden steeds hunne volle aandacht schonken aan deze werken. Enerzijds eiste het stads- en landsbelang betrouwbaarheid en doelmatigheid, anderzijds mocht de schoonheid van het stadsbeeld niet in het gedrang komen.

Evenals de hoofdpoorten, droegen ook de waltorens namen. Die van de waltorens wisselden nog al eens, zo als uit de archieven blijkt, als een gevolg van het feit dat hunne aanduidingen meermalen verband hielden met de huurders of gebruikers daarvan in vredestijd. Dan toch werden zij dikwijls voor allerhande doeleinden verhuurd of op andere wijze in gebruik gegeven. Dit gaf voor de administratie wel eens aanleiding tot moeilijkheden en daarom gaf dan ook in 1527 het stadsbestuur last alle waltorens van een letter uit het alfabet te voorzien. Het aantal torens dat hiervoor in aanmerking kwam bedroeg 25. Een en ander blijkt uit de stadsrekening van dat jaar, afdeling timmeren, fol. 34v waarin wordt vermeld, dat aan „Cornelis Jacopsz., schilder”, betaald werd een bedrag van 2 schellingen en een duit voor „het maecken an elcken thoren een letter vant a, b, c tot 25 keren toe van elcke letter 1 groot”.

Tot verschillende doeleinden werden de torens verhuurd, zowel als werkplaats en als opslagruimte en gevolg was dan dat men om de toren aan te duiden sprak van: de toren van Pieter Hugesz. enz., de huurder of gebruiker. Dit brengt mede, dat wanneer men op de torennamen afgaat om het aantal dier verdedigingswerken na te gaan, men tot een veel hoger aantal komt dan 25, zoals de rekening van 1527 aangeeft, of bij controle met latere plattegronden blijkt.

Bij mijn verdere mededelingen zal ik mij dan ook in hoofdzaak tot deze plattegronden bepalen, als bevattende de meest betrouwbare gegevens.

De Lange van Wijngaerden schrijft in zijn Geschiedenis van der Goude, deel II, blz. 50, e.v., „de stad heeft nu (einde 18e eeuw) 4, maar had voorheen 5 hoofdpoorten en 5 kleine of waterpoorten”. Beschouwde men evenwel die poorten, door welke men met wagens kon rijden, als „hoofdpoorten”, dan waren er 7 grote en 3 kleine.

Omtrent 6 van deze hoofdpoorten behoeft geen misverstand te bestaan; dit waren: de Dijks- of Rotterdamse poort, de Potterspoort, de Kleiwegspoort, de Tiendewegspoort, de Nieuwe- ook wel Tol- of Havenpoort, aan het einde van de Westhaven, aansluitende aan het Tolhuis, en de (Oude-) Veer-

stalspoort, tussen de Dijkspoort en de hier juist genoemde Nieuwepoort. Als zevende grote poort vermeldt de Lange van Wijngaerden de Nieuwe Veerstalspoort aan de Oostzijde van de Haven ter plaatse waar het slot stond, en volgens deze schrijver gebouwd in 1645. Maar hierin is de schrijver m.i. niet juist.

Het vroedschapsboek van 1605 bevat de volgende resolutie van de 12e Februari van dat jaar: waer nae gelesen is secker requeste bij de overluyden ende deeckens vant Schippersgilde gepresenteert, waer bij sij remonstreren tongeryeff dat de vreemde schippers, die mit haer schepen inde IJsel aen de oostzijde van de haven leggen, hebbende zijn van te comen in de stadt ende tperyckel daer zij in staen als zij over de boem met de ijsere pennen climmen (hier wordt bedoeld de boom, die des nachts de haveningang afsloot – de keersluis was er destijds nog niet – en die voorzien was van ijzeren punten, om de overgang te beletten) om huer loot (d. i. de vergunning om de stad te mogen passeren, welke tegen betaling van het verschuldigde recht (het loot) door de bevoegde ambtenaar werd afgegeven; deze vergunning bestond gewoonlijk uit een penning, ook wel „het loot” genoemd) ofte andere behouften in de stadt te halen, midtsgaders de groete clachten die de vreemde schippers dagelijx daer over doen ende den haet die zij tegen de stadt ende schippers grijpen, omdat men huer geen geryff en doet, versouckende mits dezen een cleyn waterpoortgen gemaect te worden aende oostzijde van de haven, teneynde dvoors. schippers daer duer in ende uyte de stadt sullen mogen comen Ende hy er op gedelibereert zijnde, is geresolveert dat men aende oostzijde van de haven een waterpoortgen macken zal, doch nyet groter dan dat men met een paert ende sleede (voor het gewone vrachtvervoer werd destijds nog veel gebruik gemaakt, ook wanneer er geen sneeuw lag, van sleden) bequamelick daer duer sal mogen passeren”.

In 1645 is er blijkens het vroedschapsboek van 1647 iets met dit poortje gebeurd, dat niet geheel in de haak was. De notulen van dat jaar (fol 214) vermelden bij de behandeling van de vaststelling van de stadsrekening over het jaar 1645, dat door de fabrieksmeeesters een uitgave van 716 gulden, 12 stuivers en 10 penningen in rekening is gebracht „over de lasten gevallen over tverwijden ende hermaecken vant nieuwe veerstals waterpoortgen” ingevolge opdracht van de Burgemeesters. Gebelken was evenwel dat dit vergroten was geschied in strijd „met seecker resolutie van dese vergaederinge in date den 12 februari 1605 (zie hiervoor). Overwogen echter „dat men daerinne ten dienste van de stadt” had gehandeld, werd „geresolveert ende verstaen datmen tselve voor deze ryes sal laten passeren sonder te trekken in consequentie”.

In strijd met het vroedschapsbesluit van 1605 was dit poortje dus blijkbaar zo verbouwd dat het onder de grotere poorten kon worden gerekend.

Omtrent de overige hoofdboorten zal ik in het vervolg van mijn mededelingen nog verschillende bijzonderheden geven.

Onder de kleine poorten kunnen dan gerekend worden: het Vlamingspoortje, ook wel het Schutterspoortje genoemd, in verband hiermede, dat vroeger ter plaatse aan de vesten de doelen van de schutters behorende tot het St. Sebastiaansgilde, waren. Omtrent dit gildevindt de belangstellende lezer uitvoerige gegevens in de beschrijving van I. Walvis over onze stad, en wel in het tweede deel blz. 150 e.v., maar meer en juister nog in het 3e deel van de stadsgeschiedenis van de Lange van Wijngaerden blz. 34 e. v.. Deze doelen (schietbanen) met het bijbehorende gildehuis, bleven evenwel niet lang in gebruik. Gesticht in 1504, werd het huis met bijbehoren in 1594 verkocht. De reorganisatie van de schutterij onder de regering van Karel V, in verband met het algemeen gebruik van vuurwapenen, hetgeen tot gevolg had, dat het gebruik van hand- en voetbogen verviel, had ook tengevolge dat het S. Jorisgilde (de boogschieters) werd gereorganiseerd en samengevoegd met het S. Sebastiaansgilde, de cloveniers of busschieters, met behoud van de naam S. Jorisgilde, dat hierop ook de oudste rechten kon doen gelden en tevens met behoud van het gildehuis en de doelen die laatstgenoemde gildevsedert 1514 aan de Lange Tiendeweg bezat, nl. het huis op de westhoek van die straat en de tegenwoordige Houtmansgracht, later Hogere Burgerschool, Kleischool enz. Aanvankelijk had het S. Jorisgilde zijn doelhuis aan het einde van de Doelestraat bij het Doelepoortje. De tweede kleinere poort was het Doelepoortje. Lag voor het Vlamingspoortje na 1574 geen brug meer, maar een pontje, voor de Doelepoort was wel een vaste overgang over de tegenwoordige Fluwelensingelgracht. Opgemerkt zij nog, dat het Vlamings- of Schutterspoortje ook wel het Verraderspoortje werd genoemd in verband met het mislukte verraad der stad aan de Spanjaarden in 1574. Overeengekomen was n.l. dat de vijanden door dit poortje binnen de stad zouden worden gebracht.

Omtrent het derde kleine poortje laat de Lange van Wijngaerden ons in het duister. Of hij doelt hier op het poortje hiervoren uitvoerig vermeld, het nieuwe – in 1605 gemaakte – waterpoortje aan de

Nieuwe Veerstal of een van de andere in zijn beschrijving aangeduide waterpoortjes, waarvan meerdere ook in de normale tijdsomstandigheden dienden om zich buiten de stad te kunnen begeven.

Voor zover ik heb kunnen nagaan, waren dit: een poortje „in de Hollen”, van het einde van het Swaensgat, bij de Bogen; een aan het einde van de Houtenstraat, volgens de Lange van Wijngaerden het Herbertspoortje genaamd, naar de fabrieksmeester van die naam in het jaar 1646; een poortje bij het Galgenveld, tegenwoordig hoek Regentesseplantsoen-Gouwe; een bij de Kleiwegspoort; een achter de Doelen, ter plaatse van de tegenwoordige Houtmansgracht en een aan iedere zijde van de Tiendewegspoort. Overgangen over de grachten hadden deze poortjes evenwel niet

En thans enige bijzonderheden omtrent de hoofdboorten. Bij de eerste omwalling van de stad, waartoe de stadsbrief van Graaf Floris V, int jaer ons Heren duseut tvehondert ende tve ende tseven-tich, des dinnedaghes na sinte Margrietendaghe”, gegeven vrijheid gaf en die waarschijnlijk slechts bestaan zal hebben uit een aarden wal en/of palisadering, werden de hoofdtoegangswegen afgesloten door z.g. „porthusen”, in de omwalling uitgespaarde doorgangen, gewoonlijk van steen, maar dikwijls ook nog van hout, gemaakte gebouwen – husen – van zware constructie, met onder een ruime doorgang, aan weerszijden afgesloten met zware deuren en/of hekken Deze poorthuizen waren zowel boven als beneden speciaal voor verdediging ingericht en vormden sterke verdedigingspunten in de omwalling.

Zo vindt men in de archivalia van Gouda uit de 14e en 15e eeuw dan ook melding gemaakt van het Cleywechs-, het Tiendewechs- en Hoge Ockers-porthuus. Dit laatste was de latere Pothuis- of Potterspoort.

De Tiendewegspoort, tevens ingericht als gevangenis, werd – overeenkomstig de, vooral in Vlaanderen voor dergelijke gebouwen gebruikelijke benamingen, ook wel „het Steen” genoemd, welke benaming zelfs nog in de stadsrekening van 1575 voorkomt. De gevangengehouden werden dan ook „steenwairders” genoemd. Dit blijkt ook uit de brief van Guy van Chatillon, Graaf van Blois, van 7 October 1393, waarbij hij aan zijn chirurgijn Sonderdanck toestaat op het H. Geest-altaar in de S. Janskerk een vicarie te stichten uit welker fondsen o.m. de gevangenen wijn zou worden geschonken. (Wordt vervolgd).

G. J. J. POT.

II – DINSDAG 28 MAART 1950

Omtrent de hoofdboorten volgen hier nog enkele bijzonderheden.

1. *De Dijks- of Rotterdamsche Poort.* Deze poort bestond uit een zwaar, vierkant hoofdgebouw, met aan de westzijde twee zware, ronde afgeplatte torens, met kantelen. In deze „dikke” torens, zoals de Lange van Wijngaerden ze noemt, bevonden zich „castiments-huisjes”, cellen, waarin bedelaars en stropers werden opgesloten. Deze poort was in 1586 voorzien van een uur- en slagwerk.

2. *De Veerstalpoort.* Volgens de oudste plattegronden een eenvoudige doorgang in de ter plaatse aanwezige stadsmuur, is in het jaar 1624 geheel vernieuwd (Extr. Kamerboek 1624, fol. 26 en 81) en in, volgens de Lange van Wijngaerden, gothieke bouwtrant, herbouwd. Tegen de toren werd het beeld van de Romeinse godheid Hercules aangebracht, de godheid aan wie dezelfde eer bewezen werd als aan Heracles in de Griekse mythologie, een sterke, heldhaftige figuur, die in dienst van Koning Eurystheus de twaalf „werken” verrichtte.

3. *De Tolpoort.* Deze poort komt in 1507 voor als de „Nyepoort” bij het Tolhuis en in 1519 als „de Hoef- of Hoofdpoort”, waarschijnlijk zo genoemd naar de aanlegplaats voor schepen, het hoeft of hoofd, ter plaatse. In 1623 werd zij geheel vernieuwd. Aan de buitenzijde was boven de poort het volgende opschrift aangebracht:

„Indien de Heer de stadt niet en bewaert, Vergeefsch waecken de wachters.”

4. *De Nieuwe Veerstalpoort.* Hieromtrent deed ik reeds verschillende mededelingen.

5. *De Tiendewegspoort.* Boven de ingang van deze poort was het beeld van de oud-testamentisch Richter Samson aangebracht, de geduchte tegenstander van de Filistijnen, aan wie een bovennatuurlijke lichamelijke kracht werd toegeschreven. Hij deed o.m. de Tempel van Dagon ineen storten en nam zijn vijanden met zich in de dood. De poort was geheel ingericht tot gevangenis en werd in ver-

band hiermede – zoals ik reeds opmerkte – oudtijds „het Steen” genoemd. In het poortgebouw waren cellen, kamers tot verhoor van de gedetineerden en ook een lokaal waar de pijnbank was geplaatst. Alle gebruikelijke middelen dier tijden om verdachten tot bekentenis te brengen werden hier toegepast. Ook werd, binnen het poortcomplex – vóórdat het vonnis werd gevelde, de verdachte, naar de oude traditie, ongeboeid – zonder pijn van banden, zoals het heette –onder de blauwe hemel gebracht, om in vrijheid zijn misdaden te bekennen. Dat hierbij evenwel alle mogelijke maatregelen ter voorkoming van ontvluchting werden genomen, spreekt van zelf. Zo werden alle poortingangen gesloten en streng bewaakt, de valbruggen opgehaald, enz.

6. *De Kleiwegspoort.* Tot het einde van de 16de eeuw toe was dit een eenvoudig poorthuis, met daarvoor een brug over de Kattensingelgracht, iets oostelijker dan de tegenwoordige brug. In 1601 (zie Kamerboek, d.d. 17 Febr. van dat jaar) werd een nieuwe poort gebouwd, ter plaatse waar nu de brug is; een groot gebouw met torens op de vier hoeken. De Lange van Wijngaerden vermeldt, dat de bouw van deze poort moet worden beschouwd als een monument gewijd aan het heugelijk gebeuren van de overgang van de stad naar de Prins van Oranje op 21 Juni 1574, toen Jonkheer Adriaen van Swieten met zijn mannen de stad aldaar binnen drong en haar vermeesterde. In verband met dit gebeuren zou ook aan de poort het beeld van Jozua, de hogepriester van het Israëlitische volk, die het uit de ballingschap terugleidde naar Kanaän, zijn aangebracht, daarmede – op symbolische wijze uitdrukking willende geven aan het ingaan in het land van belofte, hier de bevrijding van de overheersers.

Dit Jozua-beeld is nog in het Stedelijk Museum aanwezig. Op een tekening van de poort, komt aan de overzijde van de gracht een hekwerk voor waarvan de zijstukken bekroond zijn met gebeeldhouwde stenen leeuwen, dragende het wapen van Gouda. Deze leeuwen sieren thans nog de ingang van het van Bergen IJzendoornpark, tegenover het station der Nederlandse Spoorwegen.

7. *De Potterspoort.* Behalve hetgeen hieromtrent reeds is opgemerkt vertelt de Lange van Wijngaerden ons nog, dat deze poort oudtijds ook gediend heeft als gevangenis van potters of wel bedelaars en vagebonden.

Volgens bestaande gravures was het een sierlijk van torens voorzien bouwwerk; volgens de rekening van 1586 (fol. 126v) kreeg het in dat jaar een uur- en slagwerk. In 1618 (Extr. Kamerboek, fol. 78/81) werd het oude poortgebouw afgebroken en een nieuwe poort gebouwd. Deze nieuwe poort kreeg geen klok, maar een zonnewijzer voor tijdaanwijzing (zie als voren, fol. 105). Boven de ingang droeg zij het inschrift:

„Felix civitas, quae tempore pacis, de bello cogitat”. (Gezegend is de stad, die in tijden van vrede, bedacht is op de oorlog).

Vóór 1574 vond men in bijna iedere poort een kruisbeeld, dikwijls ook een „ons Lieve Vrouwenhuisje”. Volgens de stadsrekening van 1496 (fol. 28) werd een betaling gedaan aan de glasschrijver Coddesteyn voor glaswerk gemaakt aan „t huysgen van ons Vrouwen” aan de Kleiwegspoort en volgens de rekening van 1513 (fol. 20v.) aan Gerrit Dircksz. Maes een bedrag van 23 schellingen en 10 penningen „voor dat tabernakel te maecken voir onse lieve vrouwe hoeft an potterspoort”. Ook in de Tiendewegspoort was in 1535 een beeld van de H. Maagd, want op de 19de Juni van dat jaar wordt aan „Ceurtges wijff van aan het Mariabeelt, dat in de Tiendewechspoort staet, een hant te maecken” een bedrag betaald, terwijl deze rekening ook vermeldt een betaling aan Gijsbert Bouwertsz. „van ons Liefvrou, die in de Tiendewechspoort staet” te repareren.

De rekening van 1497 geeft ons nog enkele posten, die in dit verband niet onvermeld mogen blijven. Zij betreffen de toren bij „het hoofd”, aan de Veerstal. Met deze toren wordt zeker bedoeld de latere Tolpoort, ook wel, zie hiervoor, de hoeft- of hoofdpoort genoemd. Behalve dat aan deze poort een engelenbeeld was aangebracht, was er bij het „hoofd” een „tantreel”, tafereel, waarop de wapenen van Hertog Philips de Schone waren geschilderd, wellicht ook gebeeldhouwd. Volgens de genoemde rekening wordt aan Frans, de beeldesnijer, betaald van „de Engel opt hoeft te vermaecken”; Dirck Claesz. maakt het hiervoor genoemde tafereel van het wapen van de Hertog en meester Claes Goessen verft de wapens en „plumeert” de Engel. Ook Heinric die Schilder verricht schilderwerk aan de Engel en aan het wapenschild (zie fol. 25 t.m. 28 der rekening).

En ten slotte. In de 18de eeuw was er ook woningnood. De steeds toenemende bevolking der steden, die in hunne uitbreiding belemmerd werden door hunne ommuringen, bracht een groot gebrek aan woonruimte. Men ging hiervoor dan ook alle beschikbare ruimte benutten, ook de poortgebouwen. De inventaris van stadsgoederen van 1771 geeft hiervan het bewijs. Behalve voor de dienstdoende beambten worden de verdiepingen van de poorten aan particulieren voor woonhuizen verhuurd.

Omtrent de Tiendewegspoort wordt in deze inventaris medegedeeld, dat – terzijde hiervan – in de stadsmuur een ingang was met twee deuren, één om de ligplaats van „de Bodegraafsche schuit” te bereiken en één om „int wedde”, dat was de wasplaats voor de paarden in de Fluweelensingelgracht, „te rijden”. Verder was er aan de noordzijde van deze poort een deur om „na de buytenvest te gaen daer de karnemelkschouwjtjes leggen”, de schuitjes waarmee de zuivelproducten via de Karnemelksloot, naar de stad werden gebracht.

(Wordt vervolgd.)

G. J. J. POT.

III – DINSDAG 4 APRIL 1950

In de 16de eeuw had men tussen de Dijks- of Rotterdamse poort en de Potterspoort – dus langs de Turfsingelgracht aan de Vestzijde – ter verdediging van de muur en de wal ter plaatse zes waltorens. Dit waren:

1. de **Loutgentoren**, ook wel de Jonkers- en in de 17de eeuw de Jan Masken- of Mankentoren genoemd. Dit was volgens de oudste plattegronden een forse, vierkante toren met een zadeldak. Zij komt reeds voor in 1459; in 1507 wordt zij Jonkerstoren genoemd en in 1616 de Jan Masken- of Mankentoren.

2. de **Stomme- Stamme- of Stevenstoren**, in de eerste jaren van de 16e eeuw ook wel aangeduid als de toren: achter de Brigitten of Brigitinessen; het klooster van deze orde stond aan de zuidzijde van de Raam, destijds nog „Coningsstrate” genoemd. Volgens de rekening van 1515 werd aan deze toren, die in 1513 was vernieuwd, een beeld van de H. Brigitta aangebracht. Als Stomme- of Stammelstoren komt deze toren reeds voor in 1477, maar ook nog in 1505. Op de oudste plattegronden is zij een rondeel, dus een niet gedekte, niet boven de muur uitstekende, geschuts-opstand. Vermoedelijk is dus bij de vernieuwing in 1513 de toren hoger opgetrokken.

3. de **Vlamings-**, ook wel de **Doelen-** of **Verraderstoren** genoemd. Deze toren stond naast het Vlamingspoortje. Bij dit poortje memoreerde ik ook reeds wat aanleiding was tot hare benamingen. Dit geldt ook voor de benamingen van deze naast het poortje staande toren. In 1528 wordt zij ook, in verband met haar bouw „de vierkante toren” genoemd.

4. iets meer Westelijk, ongeveer op het midden tussen de Vlamingsstraat en het Verlorenkost, stond in 1516 de „**Vleyshouwerstoorn**”, een vrij grote vierkante, gedekte toren. Bijzonderheden omtrent deze toren zijn mij niet bekend.

5. de **Verlorenkost-** of **Sluistoren**, welke reeds in 1504 wordt genoemd. Deze toren stond boven of nabij een sluisje, dat verbinding gaf met de venen ten Westen van de stad, want in 1566 werd bij vroedschapsbesluit van 13 Januari bepaald, dat – in verband met de beschikbare ruimte – de ligplaats der turfschepen en de markt van de turf niet meer aan de Turfmarkt kan worden gehouden en hiervoor de Raam wordt aangewezen en de turfschepen van Moordrecht en Waddinxveen door het sluisje van de Sluistoren (Verlorenkost) binnen de stad moeten komen.

6. de **Kryeckenborch-** of **Kreyckenbeeckstoren**. In de stadsrekening van 1448 wordt de bouw van twee nieuwe torens bij de Potterspoort, toen nog de Pothuyspoort, ook wel Hoge Ockerspoort-huis genoemd, verantwoord. De ene stond ten Noorden van dat poorthuis aan de tegenwoordige Kattensingelgracht, de andere ten Zuiden aan de Turfsingelgracht. Deze laatste was de Kryeckenborch- of Kryeckenbeeckstoren. Aan de bouw van deze toren werkte volgens de rekening van 1448 een timmerman-houtzager Kryeckenbeeck en aangenomen mag worden, dat de toren naar de bouwer werd genoemd. Ook in 1484 en 1516 en 1517 draagt zij deze naam nog. Vermoedelijk was het een rondeel, wier geschut de toegang tot de Potterspoort kon bestrijken.

Tussen de Potterspoort en de Kleiwegspoort stonden op de wal of muur vijf torens, nl.:

1. De hiervoren reeds genoemde **Huge Ockerstoren**, een rondeel, later ook de Harpertstoren genoemd, althans op 23 Augustus 1474, verhuurt Cornelys Harpertsz., blijkens het Verleyboek (R. A. no 322, fol. 16), zijn huis en erf op de Gouwe, „ingående op alre heylighe dach” van dat jaar, voor 9 schil-den per jaar aan Emont Adriaensz., „behoudelix dat Cornelys voirschr. die toenne en die baen (= lijn-baan) voir hem selve hout (om) siin vrije wille mere te doen onverseyt van emont voirs., mer de har-waertsten toern sal emont houden te meye toe en den anderde te vrouwe lichtmis toe naestcomende”. Op de Harwaertstertoren en op de „anderde toern” kom ik nog terug. De Lange van Wijngaerden noemt in deel II, bl. 50 e.v. van zijn stadsbeschrijving o.a. ook het Harperts- of Herbertspoortje zonder plaatsaanduiding, dat gebouwd zou zijn onder het beheer van de fabrieksmeesters Herberts en Cincq en naar eerstgenoemde zou zijn genoemd. Of hiermede deze toren zou zijn bedoeld is zeer onwaarschijnlijk. Herberts was fabrieksmeester in de eerste helft der 17e eeuw; deze toren is zoals blijkt van

veel ouder datum. Het ligt dan ook meer voor de hand dat deze toren de Harpertstoren werd genoemd naar Cornelys Harpertsz., de touwslager, aan het einde van de 15e eeuw.

2. De Winterdijkstoren, welke reeds in 1528 voorkomt, ongeveer – de naam zegt het reeds – tegenover de verbinding Winterdijk (thans van Strijenstraat) en de Kattensingel, een toren, vierkant van bouw, gedekt met een zadeldak; de „anderde toren” inde huurovereenkomst hiervoren genoemd is vrij zeker deze toren. Evenals Harperts zal ook Emont Adriaensz. touwslager zijn geweest en deze vest met de torens voor zijn bedrijf in huur hebben gekregen. Op de verhuur van de wallen en vesten voor de garensponnerijen enz. kom ik nog nader terug.

3. De Harwaerster-Herwerdstoren. Een toren van dezelfde bouw als de Winterdijkstoren, gelegen – naar de tegenwoordige situatie – tussen de Korte Dwarsstraat en de Vrouweveststeeg. Harewaert (hoer-horwaerd-wart) moet – volgens het Middelnederlandse Woordenboek van Verwijs en Verdam verstaan worden als een plaatsaanduiding, nl. aan deze zijde, in tegenstelling met, aan de andere zijde. Dus de van een bepaald punt uit geziene, naastbijgelegen toren. Vermoedelijk ging men bij de plaatsaanduiding uit van de Winterdijkstoren. Zo sprak men in de Bourgondische en Oostenrijkse graventijd van: die landen van harewaert (herwaarts), ten opzichte van de Nederlanden en het overige grafelijke gebied. De Harwaerster toren wordt reeds in 1474 genoemd.

4. Tussen de toren onder 3 genoemd en de vesten van het Cleywechspoorthuus was de vestingsmuur versterkt met een rondeel, „het stenen harkier”, ongeveer ter hoogte van de Vrouweveststeeg. Dit rondeel schijnt later vervangen te zijn – vermoedelijk in het begin van de 17e eeuw – door een forse, gedekte toren, althans wijst de plattegrond van Blaeu van 1648 ter plaatse een toren van deze constructie aan. Of deze toren ook een naam had is mij niet bekend.

5. Ook op de plattegrond van Blaeu komt tussen de toren onder 4 genoemd en de Kleiwegspoort een rondeel voor. Na de ombouw van het harkier onder 4, is dit rondeel blijkbaar tussen deze nieuwgebouwde toren en de poort gebouwd, ter hoogte van de vereniging van het water van de Nieuwehaven en de Kattensingelgracht, achter het straatje, dat vroeger „de Pleytsack” (een pley(t)sack was een fluwelen zak, muts of hoed, die gebruikt werd voor verschillende doeleinden, o.m. voor het opbergen van processtukken, bij verkiezingen voor het inzamelen van de witte en zwarte bonen enz.) werd genoemd, welke straatnaam later gemoderniseerd werd tot „Portemonnaie”, dat blijkbaar gemakkelijker in de volksmond lag, evenals „Japieserf” voor het reeds eeuwenoude S. Jacobserf naar de S. Jacobskapel, die vroeger aan de Coningsstrate stond.

De vestingsmuur van de Kleiwegspoort tot aan de Tiendewegspoort was voorzien van de navolgende waltorens:

1. een harkier of rondeel, „het houten” genaamd. Dit werk komt reeds voor in 1413. Zeer waarschijnlijk is het later door een stenen constructie vervangen, maar de naam „houten harkier” heeft het behouden.

2. de Magdalenentoren, ook wel de Verckenstoren genoemd. Dit was wederom een sluisstoren, d.w.z. bij of onder deze toren was een verbinding tussen de singelgracht en de binnengrachten. Als „Verckenstoren” wordt deze reeds in de stadsrekening van 1528 aangeduid. Het sluisje ter plaatse diende in hoofdzaak voor toegang van de schouwen, die via de Karnemelksloot de producten van landbouw en veeteelt, vooral varkens, in de stad brachten. Vandaar ook de benaming „Verckensstoren”. Volgens het 2de Stadsregister, fol. 52, werd door de stadsregering de 23 September 1595 bepaald, dat „alle degeene die duer de Magdalenenthoorn varen met schepen, schuyten ende schouwen, van ygelicken reys betalen sullen een halve stuver”. De toegang tot de stad was afgesloten met een hek. De schippers moesten, daartoe gelast door de sluismeester, bij de doorvaart helpen, het hekwerk te sluiten en te ontsluiten, op verbeurte van een „sheeren croon (= een geldstuk van ongeveer een gulden waarde); er waren verschillende munten in omloop, die in verband met de daarop aangebrachte kroon, als zodanig werden aangeduid. De sluismeester zou men op zijn „bekeuringhe” geloven, d.w.z. men zou op diens klacht alleen recht doen. De naam „Magdalenentoren” was afkomstig van het ter plaatse gelegen S. Maria Magdalenaklooster, de tegenwoordige veemarktterreinen. Het was een twee verdiepingen hoge, vierkante toren. Langs de kloosterterreinen liep de gracht, waardoor de schuitjes de marktterreinen in de binnenstad konden bereiken.

3. de opvolgende toren was „de Coelthuyn” of „Couden Horn”. De herkomst van de eerste benaming heb ik niet kunnen nagaan, de tweede houdt verband met de ligging, op het Noorden, dus blootgesteld aan de koude noordelijke winden. Deze toren stond aan het einde van de Lemdulsteeg en wordt als „de Coelthuyn” reeds in 1477, als de „Couden Horn” in 1528 en 1597 genoemd.

4. tussen de toren onder 3 genoemd en de Tiendewegspoort bevond zich volgens de plattegronden der stad nog een rondeel, waarvan mij geen naam bekend is.

Aan de Oostzijde van de stad tussen de Tiendewegspoort en het Doelepoortje had men 2, en tussen laatstgenoemd poortje en het voormalige kasteel ook 2 waltorens, n.l.:

1. een vierkante gedekte toren achter het klooster van de Cellebroeders aan de Groeneweg, in 1528 als Cellebroederstoren genoemd.
2. de in 1516 gebouwde Nieuwe Toren, een in zware constructie opgetrokken bouwwerk; twee verdiepingen hoog en bekroond door een zadeldak. Deze toren stond ter hoogte van het straatje, de Mui-lepoort.
3. De Jan Claes-, ook wel Claes, heer Jacopsz. toren, een hoge ronde, afgeplatte toren met kantelen. Deze toren komt reeds in de stadsrekening van 1448 voor.
4. een rondeel ter hoogte van de Vijverstraat in aansluiting met de verdedigingswerken van het kasteel. Van dit rondeel is mij verder geen naam bekend.

In de bescherming van de stad langs de rivier, maakte het kasteel een belangrijk werk uit. Het verdient dan ook in dit opzicht afzonderlijke vermelding. Hier zij slechts opgemerkt, dat vóór dat Graaf Jan van Blois zijn slot in 1361 naar de westzijde uitbreidde, op de oostzijde van de Haven tot verdediging van de stad een toren was gebouwd, die – ter onderscheiding met een gelijknamige toren van het kasteel – „de kleine IJsseltoren” werd genoemd. Bij de vergroting van het slot werd zij daarin opgenomen en na de afbraak in 1581 bleef zij in de ommuring gehandhaafd en later tevens bestemd als wachthuis voor de zakkendragers, die hunne dagelijkse arbeid aan de haven en aan de IJssel hadden, bij het lossen en laden van schepen. In 1777 werd deze toren afgebroken.

Aan het Oude Veerstal, tussen de Veerstalpoort en de Tolpoort stond een waltoren, rond van constructie, met een gekanteelde borstwering, de Pieter Hugesz- of Koudetoren genoemd. In het eigenboek van 1506 wordt vermeld: opt waterken bij de vesten bij Pieter Hugesz-toren, en in het eigenboek van 1509, fol. 21 v, „Pieter Hugesz-toren naest de Leckworfssteghe”. Dit Leckworfs – ook wel Lekwers-steegje was een straatje tussen de Peperstraat en de Veerstal. De naa mhoudt verband met de bierbrouwerij: de brouwkeur van 1518 spreekt van bier: dat uit de vaten lekt, dun of scharrebier genoemd.

Tenslotte vond ik nog: de Borretoren (1503); Griete Daementoren (1558); Griet Huysetoren (1503); Dirck Hoensztoren (1437); de Souburchstoren (1507) en de Willaemstoren (1528), evenwel zonder enige nadere plaatsaanduiding. Waarschijnlijk zijn dit, zoals ik in mijn inleiding reeds opmerkte, aanduidingen in verband met wisselende huurders of wellicht zijn deze torens reeds vóór het maken van de stadsplattegronden vervallen, althans het aantal hierop vermelde laat geen ruimte voor deze torens over.

(Slot volgt).

G. J. J. POT.

IV (slot) – WOENSDAG 12 APRIL 1950

Bestond de eerste beveiliging van de stad dus – zoals reeds opgemerkt – uit aarden wallen en/of palisaden, de snelle groei der stad in de 14de eeuw en zijn steeds toenemende belangrijkheid, waren spoedig aanleiding de stad met stenen muren te omringen, hoewel nog meerdere, ook bloeiende handelssteden met primitiever versterkingen volstonden. Amsterdam werd eerst in de jaren 1481–1500 ommuurd. Daarvoor was het slechts omringd met een aarden wal, burgwal genoemd, waarvoor een palisadering, de z.g. sciltraminge en daarvoor een gracht (zie „De oude vestingwerken in Nederland” van W. H. Schukking).

De aarden wal aan de westzijde, langs de Turfsingelgracht, heeft zich waarschijnlijk het langst gehandhaafd, want volgens de rekening van 1444 wordt in dat jaar de muur tussen de Vlamings- en de Dijkspoort aangebracht. In 1586 is dit muurgedeelte blijkbaar weder vernieuwd, want volgens de rekening van dat jaar, fol. 127, wordt voor het muurvak, zuidwaarts van het Vlamingspoortje, steen aangekocht en wel 343.000 dubbele bakstenen tot 37 stuivers het duizend en 2500 dubbele klinkers tot 2 gulden 14 stuivers het duizend, in totaal 640 gulden 6 stuivers.

Teneinde deze muren tegen het steeds in kracht toenemende belegeringsgeschut sterker te maken, werden zij aan de binnenzijde met klei aangevuld. Dit geschiedde, ingeval er oorlogsgevaar aanwezig was, ook met de waltorens (zie o.a. het 2de Vroedschapsboek, de vergaderingen van 3 April 1528, fol. 89 en 13 Juli 1542, fol. 192v).

Men volgde hierbij, volgens de overwegingen van het vroedschapsbesluit van 3 April 1528, het voorbeeld, dat Delft en Haarlem hadden gegeven. Ook volgde men deze steden na in de dekking van de kosten aan deze werken verbonden. Men besloot: tgelt voir den arbeyt vuyt der ghemeent (te) haelen”, d.w.z. door een speciale heffing van de burgerij.

De muren waren voorzien van een z.g. weergang, een langs de binnenzijde van de muur, aangebracht platvorm, waarop de schutters en andere krijgslieden zich konden opstellen bij de verdediging van de wal. Deze weergangen waren of tijdelijke houten stellingen, ook wel echafaudages genoemd, of permanente, op stenen bogen (overwelfde nissen) rustende, gemetselde galerijen. Het hoger opgaande muurwerk, de borstwering, was van kantelen en schietgaten voorzien. De verdedigingswerken leven in de topografie der stad nog voort in sommige straatnamen, in dit verband meer in het bijzonder in de straatnaam „de Bogen”, tussen de Vest en de Veerstal. Deze bogen, nissen, worden in oorlogstijd ook als schuilplaats gebruikt; in vreedstijd werden zij, evenals de waltorens, verhuurd voor bergplaatsen enz. Zo maakte men in vreedstijd ook van de wallen en de met kleibernen aangevulde muren gebruik in het belang van nering en bedrijf, zonder daarbij het financiële voordeel voor de gemeenschap uit het oog te verliezen.

In een stad als Gouda, waar – in verband met de hennepenteelt in de naaste omgeving en de behoeften der scheepvaart – de garensponnerijen en touwslagerijen reeds van oudsher belangrijke bedrijven waren, waren deze wallen en muren de aangewezen plaatsen voor de uitoefening van dit arbeid. De wallen en muren werden dan ook regelmatig voor lijnbanen verhuurd. Later vond men te Gouda in het lontspinnen een rijk bestaan. De stad verleende deze bedrijven vele privileges. Zo mochten er b.v. geen lonten uit andere plaatsen in de stad gebruikt worden of verkocht. Toen later het gebruik van lonten voor de vuurwapenen verminderde, nam ook het aantal spinnerijen af, totdat deze nijverheid geheel verdween.

Aanvankelijk kwamen de huren van de lijnbanen op de wallen in de stadskas, maar op 6 Augustus 1468 werden deze gelden ter beschikking van Kerkmeesters van de S. Janskerk gesteld voor het onderhoud van het kerkgebouw. Van dit besluit blijkt uit een stuk, onder no 27 in het archief dier kerk aanwezig. Behalve dat het de kerk ook nog andere inkomsten garandeert, bepaalt het: voerts soe hebben wij hen geconsenteert alle bogen, toernen, liinbanen ende wiingaerden buten an die muer hoir vrijen wille mede te doen”.

Deze vroedschapsresolutie brengt ons een bijzonderheid waarvoor wel eens bijzondere aandacht mag worden gevraagd. Gouda deed blijkbaar ook aan „wijnbouw”, want het archiefstuk spreekt van de wijngaarden aan de stadsmuren. De buiten- of de binnenzijde kan hiervoor zijn benut, binnen de glooiing tegen de muur, buiten kunnen de wijnstokken tegen de muur zijn geleid, want onder de voorwaarden is een bepaling opgenomen, dat de kerkmeesters zullen moeten garanderen: „dat men geen pluigen (spijkers e.d.) in die muer (sal) slaen op verbeurtenisse van die vrijdom van die wiingaarden voirs”.

In een oud grafboek van de St. Janskerk (K.A. no. 42) vond ik omtrent de verhuur van bogen en lijnbanen in de 15de en 16de eeuw diverse aantekeningen, die een duidelijk inzicht geven inzake de verhuur daarvan. Zo had men „boven- en beneden-banen”, dus banen op de muur of wal en aan de voet daarvan. De aantekeningen vermelden ook bijzonderheden omtrent plaats en lengte van de banen, de huurtijd (gewoonlijk 50 jaren), enz. Een bijzondere bestemming had een van de bogen, n.l. die tegenover het huis van de huurder Willem Schep, naast Ploen die boemsluyterstoern (een toren mij niet bekend, maar die gestaan moet hebben aan de oude Veerstal, want daar was een boom ter afsluiting van de Haven en bogen). Deze boog mocht Schep gebruiken als keuken, maar „ingevalle dat het oerloghe worde, soude tselve op zijn costen weder afbreecken”. Uit het grafboek blijkt ook dat het aantal bogen tussen Veerstal en de Vest 15 bedroeg. De bogen vormden een krachtige versterking van de muren, waaraan altijd veel onderhoud was, waarschijnlijk ook wel in verband met de slechte Goudse bodem-toestanden. Op 24 April 1542 (Vroedschapsboek 1542, fol. 192) besloot de stadsregering de muur bij de Kleiwegspoort, „die omme gevalle is soe dat daer nootlicke reparacie gescien moet”, bij wijze van proef, ook met bogen te maken. Een eeuw later heeft men blijkbaar een andere mening, want in 1642 besluiten Burgemeesteren (Kamerboek 1642, fol. 26 v), in verband met de nieuwbouw van de Veerstalpoort: de boghen aen de Vlamings ende Thyendeweichspoort af te breecken” en de afkomende steen, voor zover bruikbaar, te benutten voor de bouw van de nieuwe Veerstalpoort.

Bij de afbraak van het kasteel liet men de buitenmuren langs de IJssel intact en bracht deze in aansluiting en in overeenstemming met de reeds aanwezige ommuring ter plaatse; het bastion aan de oostzijde „de Punt”, waarvan de aanleg reeds ingevolge resolutie van Prins Willem van Oranje van 8 Juli 1570 (Gem. Archief, Secr. kast, lade D. II, no. 3) was toegestaan, werd versterkt en mede in de stadsomwalling opgenomen.

Voor de hoofdboorten werden in het begin van de 17de eeuw bolwerken, bastions of ravelijnen genaamd, aangebracht, waarvan de benaming „het Bolwerk”, tussen Jan Kattenbrug en Rabatsbrug nog een overblijfsel is.

Buiten de stad had men, op de hoofdwegen, te Goejanverwellesluis, te Stolwijkersluis en aan de Gouwsluis schanswerken die zo nodig van geschut en bezetting werden voorzien, terwijl in de Gelderse en Utrechtse oorlogen ook vele blokhuizen ter afsluiting, bewaking en verdediging van de hoofdtoegangswegen tot de stad werden ingericht. De stadsrekeningen uit die tijden geven hiervan telkens blijk.

Gouda heeft, voor zover bekend, nimmer aan belegeringen bloot gestaan; wel drongen in de Jonker Fransen-oorlog de Hoeken tot onder zijn muren door en verbranden zij de voorsteden, maar tot een belegering kwam het niet. In de 80 jarige oorlog was het perfecte inunderings-systeem, dat het mogelijk maakte de omgeving van de stad binnen 24 uren onder water te zetten, dat de Spanjaarden afschrikte pogingen te doen Gouda in een openlijke strijd te vermeesteren. En ook in 1672 vermeden de Fransen een aanval op het geheel in het water gelegen Gouda. Zij die zich in dit rampjaar te weer stelden tegen de inundatie, waren de boeren uit de omgeving van Gouda zelve, wier belangen door de inundaties ernstig in het gedrang kwamen. Zij trokken, in grote aantallen naar de stad, overmeesterden de poorten en de bezetting en namen het Stadhuis in bezit, de daar vergaderde vroedschap gevangen houdende. Dank zij de tussenkomst van Stadhouder Prins Willem III werd het geschil spoedig weer bijgelegd en verlieten de boeren de stad.

Hiermede heb ik een beeld gegeven van de vesting Gouda in vroegere eeuwen. Gaarne zou ik deze publicatie verlucht hebben met een tekening waarvan de plaats van de poorten en de overige genoemde verdedigingswerken duidelijk was af te lezen, maar technische bezwaren aan de reproductie daarvan in een dagblad verbonden, moesten dit achterwege doen blijven. De lezer die hieraan evenwel behoefte heeft geef ik in overweging, bij zijn verdere studie dezer materie, een plattegrond van de stad uit die tijd tot zich te nemen.

Geleidelijk verloor ook Gouda in de 18e en het begin der 19e eeuw zijn belangrijkheid als vesting in het plan der landsverdediging. En het plaatselijk belang had deze afsluiting evenmin meer van node, afsluitingen die de stad in zijn uitgroei belemmerden. Bovendien eiste het gemeentelijk beleid versobering van de uitgaven en het onderhoud van de vestingwerken werd langzamerhand een ondragelijke last. Zo was het in onze stad niet alleen, maar ook in andere steden. Ontmanteling was dan ook aan de orde van de dag.

Behalve de afbraak van enkele waltorens in de 18e eeuw, waarvan ik hierboven reeds melding maakte, komt voor het eerst in de vergadering van de Municipaliteit van Gouda, van de 26 Maart 1802, de vraag aan de orde of men in plaats van wederom over te gaan tot kostbare reparaties aan de stadsmuren, niet beter zou doen deze geheel af te breken. Na enig beraad, besloot het college om binnen acht dagen een definitieve beslissing hieromtrent te nemen. Wat de oorzaak was is mij niet gebleken, maar het besluit tot amovering van de muren komt in de notulen niet voor. Eerst in 1822 (Kamerboek 1822, 12 Maart, fol. 70 v) komt dit punt opnieuw ter sprake. Burgemeesteren besluiten aan de Commissie voor de Fabricage advies te vragen inzake „het conserveren van de stadsmuren, waaraan, behalve aan die van de Rotterdamse tot de Potterspoort, welke onmisbaar is, niet zoveel gelegen is, dat er zodanige kosten aan worden besteed als in de defectenlijst zijn voorgedragen en of daarin niet op een andere minder kostbare wijze ware te voorzien”. Eigenaardig is het dat verder geen advies van de betrokken commissie ter tafel wordt gebracht of de notulen een beslissing omtrent dit punt vermelden. Wel blijkt, dat zeven jaren later stadsmuren voor afbraak worden verkocht, want in de vergadering van 30 November 1829 (Kamerboek 1829, fol. 400 v) deelt de Burgemeester mede, dat de bomen en de stadsmuur nabij de Punt bij verkoop een bedrag van f 1639,90, buiten het rantsoengeld, hebben opgebracht. Hieruit blijkt dat men incidenteel tot afbraak van de muren is overgegaan. Hetzelfde geldt voor de stadspoorten. Voor het eerst lezen wij hiervan in de notulen van de Raad van 14 Februari 1843. In deze vergadering deelt de Burgemeester mede, dat door hem is overwogen om over te gaan tot afbraak van die poorten, die gemist kunnen worden om daardoor „de avenues van de stad merkbaar te verfraaijen”. De Burgemeester heeft bereids overleg met de stadsbouwmeester hierover gepleegd en deze is van mening dat de verfraaiingskosten door de opbrengst van de afbraak zullen kunnen worden gedekt, benevens de kosten van inrichting van een geschikte gevangenis in de plaats van de Tiendewegpoort. Zelfs zou er nog een saldo van f 900,— overblijven. De behandeling van dit voorstel werd aangehouden tot de vergadering van 17 Juli 1843; in deze vergadering werd het aangenomen. In de maand Augustus 1843 werden de Kleiwegspoort en de Potterspoort afgebroken; de opbrengst beliep een bedrag van f 2100,— (Kamerboek 1843, fol. 288).

Maar hierna komt er blijkbaar stagnatie in de uitvoering van het besluit. Niet alleen Gouda was overgegaan tot amotie van zijn vestingwerken. Overal in den lande viel veel monumentaals en pittoresk stadsschoon onder moker en breekijzer. De slopingswoede was epidemisch geworden en de Rijks-regering overwoog dan ook om regelend op te treden teneinde excessen te voorkomen. In het Prov. blad no.88 van 1845 verscheen een resolutie van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland van 23 September 1845, no. 1, (zie Kamerboek 1845, 30 Sept.), waarbij aan de gemeentebesturen werd medegedeeld, dat het 's Konings begeerte was, dat voortaan nergens waar poorten of wallen aanwezig waren, de amotie daarvan mocht plaatshebben. De resolutie van Ged. Staten van 7 Nov. 1845, no.6, Prov. blad 109 (Zie Kamerboek 1845, 21 Nov.), bepaalde nader, dat de Koning bereid was verzoeken tot voortzetting van afbraak en slechting van stadspoorten of wallen in nadere overweging te nemen, mits bij elk geval een nauwkeurige opgaaf geschiedde van hetgeen reeds afgebroken is en hetgeen nog bestaat.

In 1851 vallen dan ook de Dijks- of Rotterdamse Poort en de Veerstalspoort onder slopers handen. De Tolpoort en de Nieuwe Veerstalspoort waren blijkbaar reeds in de afbraak van de stadsmuren ter plaatse begrepen geworden, althans ik vond hiervan niet afzonderlijk melding gemaakt.

De slooping van de Tiendewegpoort liet evenwel nog op zich wachten. Aan de daarvoor verleende toestemming tot afbraak was verbonden de stichting van een nieuw arrestanten lokaal (gevangenis) en dit stuitte aanvankelijk op enige moeilijkheden.

Eindelijk wordt een oplossing gevonden en het gemeenteverslag van 1854 vermeldt dan ook de afbraak van dit laatste deel van de Goudse vestingswerken. Gouda-vestingstad was niet meer!!

Open lag de stad voor inwoners en vreemdelingen aan IJssel en Gouwe, in het vlakke polderland. Veel typisch stadsschoon was verdwenen; aan de toekomst hiervoor ander stedschoon in de plaats te stellen!

G. J. J. POT

STRATEN

De meeste Hollandse steden hebben de geschiedenis en de herkomst van haar straatnamen te boek gesteld. Tot dusverre ontbreekt het Gouda daar nog aan.

Wel zijn in verschillende publicaties, de stadsgeschiedenis betreffende, ten aanzien van sommige straten meer of minder uitvoerige mededelingen gedaan, maar deze beperken zich tot enkele en zijn dikwijls ook niet volledig. Waarmede ik niet zeggen wil, dat Gouda's topografie met hetgeen volgt tot oplossing is gebracht. Daarvoor ontbreken ons – hoe rijk 't Goudse archief ook aan gegevens is – de bronnen, vooral wat de oudste stadsgeschiedenis betreft. Maar toch is het, naar mijn mening van groot belang, de gegevens die het bevat en die ik reeds jarenlang omtrent dit onderwerp verzamelde, ter kennis te brengen van hen, die daarvoor belangstelling hebben.

Gaarne had ik dit willen doen in een boekwerkje, maar de grote kosten en risico's aan de uitgave daarvan verbonden hebben mij genoodzaakt naar een andere wijze van publicatie uit te zien. Toen dan ook, enige tijd geleden, de redactie van dit blad mij verzocht – in wekelijkse bijdragen – de herkomst en de geschiedenis der Goudse straatnamen te publiceren, heb ik deze gelegenheid met beide handen aangegrepen.

Deze wijze van publicatie zal evenwel in de eerste plaats rekening moeten houden met de aard van het blad, waarin zij opgenomen wordt. Van een publicatie in alfabetisch-lexicografische volgorde kan in een dagblad geen sprake zijn; de toelichting bij de straatnamen mag geen zakelijke opsomming zijn van aanwijzingen, jaartallen, bronnen en andere bijzonderheden. De publicaties zullen voor de lezer, leesbaar en aantrekkelijk gemaakt moeten worden. Zij mogen niet „droog” worden. Waarlijk geen gemakkelijke taak, maar waaraan ik zal trachten, zoveel dit in verband met het onderwerp mogelijk is, te voldoen. In dit licht zullen deze publicaties ook van meer wetenschappelijk, historisch standpunt uit moeten worden gezien.

In de straatnamen van een stad ligt, in vele opzichten een groot deel van haar wordings-geschiedenis, zowel op topografisch als economisch gebied.

Voor Gouda is dit ook het geval en om dit duidelijk te kunnen maken is het noodzakelijk terug te gaan tot een tijdstip, waarop de eerste nederzettingen, die het ontstaan van de stad tengevolge hadden, vorm begonnen aan te nemen.

Wanneer de eerste grondslagen voor de stichting van de stad werden gelegd is moeilijk te zeggen. In de eerste helft van de 12e eeuw komt, volgens v.d. Bergh's Oorkondenboek, Gouda reeds in oude charters voor (nrs. 123 en 124) en in een oorkonde van 1220 (Reg. Oorkonden Sticht Utrecht D. I. no. 694) is reeds sprake van tienden in de heerlijkheid Stref (vermoedelijk „Steijn”), gelegen omtrent ter Goude.

Zo als bij vele steden in ons land en elders het geval, mag men wel als vaststaand aannemen, dat de stichting van een sterkte (wachttorens of kasteel) door de landsheer – op een voor hem belangrijke plaats in zijn gebied – aanleiding is geweest tot het ontstaan der stad.

Tot de vele, door de landsheren opgelegde belastingen, behoorden de land- en watertollen, rechten verschuldigd voor het passeren van hun gebied, hetzij te water of te land.

De verbinding van IJssel en Gouwe was voor de scheepvaart zeer belangrijk. Reeds van oudsher vormden deze twee waterwegen niet alleen de verbinding tussen het Zuidelijk en Noordelijk deel van Holland, met de belangrijke handelscentra Dordrecht, Gorinchem, Haarlem en Amsterdam, maar ook de handelsweg van en naar Vlaanderenland, Frankrijk en de Oostzee-landen, met name de grote Hanzesteden.

Het spreekt dus vanzelf, dat de landsheren hunne tolkantoren aan deze waterwegen vestigden. Bovendien vormde deze samenvloeiing van IJssel en Gouwe, een belangrijk punt in de grensverdediging tussen Holland en het Sticht. Een sterk slot was hier alleszins op zijn plaats.

De Gouwe vloeide destijds Oostelijker in de IJssel dan het punt waar deze verbinding thans tot stand komt via de Haven. Aanvankelijk heeft het riviertje de Gouwe een andere loop gevolgd en wel: vanaf de tegenwoordige Donkere Sluis, onder het pand van de firma Vroom en Dreesmann door, ten Zuiden van de St. Janskerk, de Molenwerf en vervolgens langs de latere Spieringstraat, toen de Hofstraat of Hofweg geheten, omdat zij toegang verleende tot het slot, het Hof van de heer der stad, naar de IJssel. Aan de Gouwe, bij hare samenvloeiing met de IJssel, was op de linkeroever de Westelijke muur van het slot opgetrokken. Toen na de stadsbrand van 1361 het slot werd herbouwd en vergroot door bijbouw van een nieuwe Westelijke vleugel, werd ook de Westelijke verdedigingswal verplaatst tot nabij de inmiddels gegraven nieuwe verbinding tussen Binnen-Gouwe en IJssel, de Haven. In een rentebrief in het archief van de St. Janskerk, no. 3, bundel 8 van het jaar 1335, is reeds sprake van een huis „tussen de Haven en die Goude”, dus van een huis tussen de nog parallel lopende Haven en Gouwe, het water langs de Hof- (Spiering)straat. Hieruit is dus af te leiden, dat in

dat jaar de Haven reeds was gegraven, hetgeen ook overeenstemt met de bouw van de Donkere sluis – de verbinding tussen Haven en Binnen-Gouwe – die zeer waarschijnlijk in het eerste decennium van de 14e eeuw tot stand kwam.

De bewoners uit de omgeving der kastelen, zochten in verband met hun veiligheid, want overvallen waren toen aan de orde van de dag, bescherming onder de muren der sterkten. Maar ook de belangen van handel en scheepvaart deden deze nederzettingen geleidelijk uitgroeien en maakten ze spoedig tot centra, waar en de bewoners, maar vooral ook de schippers en kooplieden hun inkopen konden doen, respectievelijk hun producten en waren aan de man konden brengen, hun schepen en andere voertuigen en benodigdheden hersteld of vernieuwd en eventueel lading ingenomen kon worden. Zo ontstonden in deze nederzettingen bedrijven en neringen van allerlei aard.

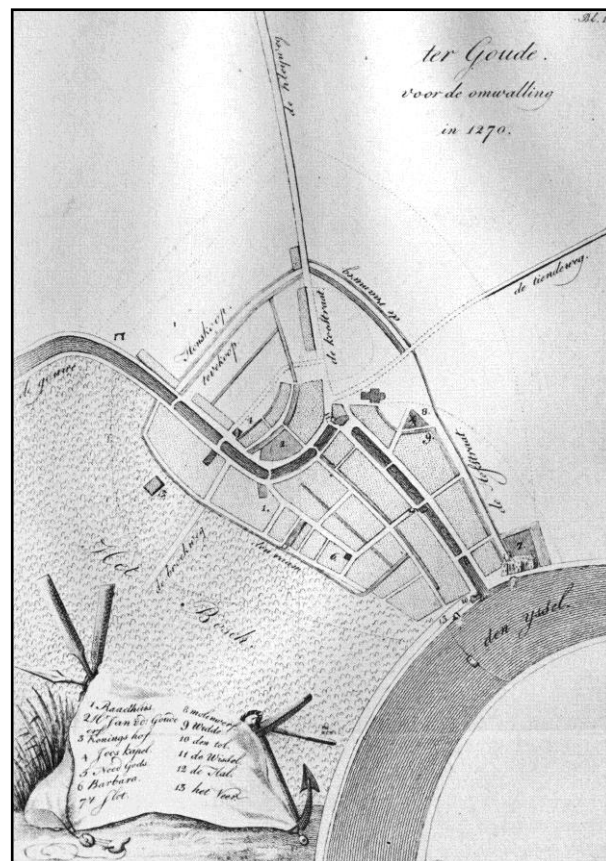
Men kan gevoeglijk aannemen, dat reeds in de tweede helft van de 12e eeuw de IJssel bedijkt is geworden, evenals de Gouwe. Voor hen, die zich bij het Goudse kasteel vestigden was de aangewezen plaats hiervoor dus de hoog gelegen dijk of kade langs deze rivieren. Zij bouwden hun woningen aan „de Gouwe”, inclusief de Hofweg of latere Spieringstraat en later aan „de Haven”, die al spoedig in een Oost- en een Westzijde werd onderscheiden. De aanvankelijke kern van de nederzetting moet dan ook hier worden gezocht.

Maar niet alleen te water waren er verbindingen. Ook te land waren de sterkten en de nederzettingen te bereiken.

De landsheren, de grootgrondbezitters, eigenaar dikwijls van alle omliggende gronden, al dan niet ontgonnen, hadden belang bij dat hun pachters en of lijfeigenen, die deze gronden bewerkten, de hun toekomende tienden (= het de landsheer toekomende deel van de veldvruchten, de veestapel, de jacht, de visserij enz.) naar het kasteel konden vervoeren. Is het niet verklaarbaar, dat de weg waar langs deze producten werden aangevoerd „de Tiend(e)weg” werd genoemd?

Zo ontstond de verbinding tussen de nederzetting aan de samenvloeiing van IJssel en Gouwe en de Oostelijk daarvan gelegen ontgonnen gronden en de „wildernis” met name het land van Steijn en naaste omgeving en ook die met het Sticht, met de belangrijke stad Utrecht.

En zo verbond ook „de Kleiweg” de nederzetting bij de Gouwemond met de onmiddellijk ten Westen van de Gouwe gelegen landen en de daarin zich reeds ontwikkelende dorpen: Waddinxveen, Boskoop, Alphen enz. Deze verbindingsweg was een weg over de kleistrook, die de Gouwe langs haar Oostelijke oever in de loop der eeuwen had aangeslibt. Van wegenverharding was destijds nog geen sprake, de weg was slechts een breed pad door het kleiland, al naar de weersgesteldheid, hard en droog, of week en vet. Wat lag dus het meest voor de hand? Dat men ter onderscheiding van deze weg met andere wegen, van „de Kleiweg” sprak en de weg dan ook in de ambtelijke bescheiden dier tijd met deze naam werd aangeduid.



De schrijver van de „Geschiedenis van de stad van der Goude” C. J. de Lange van Wijngaerden heeft zijn werk verlucht met een door hem, uit de hem beschikbare gegevens, geconstrueerde tekening van „ter Goude vóór de omwalling in 1270”. Deze schets is voor critiek vatbaar, maar dit laat ik thans achterwege. De tekening geeft de Tiendeweg aan in zijn oorspronkelijke projectie. De tegenwoordige Korte Tiendeweg bestaat nog niet. De straat buigt niet naar het latere marktveld af, maar verenigt zich via de Noordzijde van de St. Janskerk, in rechte lijn met 't tegenwoordige punt Wijdstraat-Dubbele Buurt-Torenstraat.

De Kleiweg sluit zich, uit Noordelijke richting komende, hierbij aan; het laatste gedeelte daarvan – de tegenwoordige Westzijde van de Markt, noemt de Lange van Wijngaerden op deze schets „Koestraat”, waarop ik t. z. t. terug kom. De Hoogstraat komt nog niet voor; in 1361 wordt zij evenwel reeds genoemd. Ook hierop kom ik terug. Ook langs deze landwegen vestigden zich bewoners: de bebouwing was evenwel aanvankelijk minder aaneensluitend dan langs de Gouwe en de Haven.

Dit verklaart dus de herkomst van de namen van twee van Gouda's voornaamste straten.

Wat de Kleiweg betreft, vond ik deze naam reeds in een charter gedagtekend: des Vridaeges na sinte Lambrechts dach (= 17 September) in 't jaer ons heren m c c c ende drie dertich (1333), zie archief St. Janskerk no. 3, rentebrieven bundel 24; in 1367 wordt reeds een huis genoemd aan de „Thiendewech” en wel in een rentebrief van dat jaar in het archief der St. Janskerk no. 3, bundel 28.

Aanvankelijk eenvoudig „Tiendeweg” genaamd is deze straat later bij wijzigingen en uitbreidingen in de stadsbebouwing, gesplitst in de „Lange” en de „Korte” Tiendeweg. De Lange Tiendeweg was in de 16e eeuw het gedeelte van de Tiendewegspoort tot de Zeugstraat (de Bostelbrug). Het verdere gedeelte tot de Markt werd toen (o.a. in 1575) de „Corte Tiendewech” genoemd (Gem. Archief III-F-17a). Juister zou het misschien geweest zijn in verband met de kromming in de straat de aanduiding die ik in een rente-register van het v.m. Klooster St. Marie (Gem. Archief III-H-1) vond, te handhaven. Dit register, vermoedelijk uit de eerste helft der 16e eeuw, spreekt van de „Cromen tiendtwech”. In de 19e eeuw maakte men in officiële stukken de onderscheiding „lange” en „korte” niet meer; bij raadsbesluit van 13 December 1907 werd deze onderscheiding evenwel wederom ingesteld. Thans heet het deel vanaf de Markt tot de hoek bij het magazijn van de heer v. d. Veer: „Korte Tiendeweg”; het verdere rechte straatgedeelte tot de Tiendewegsbrug: „de Lange Tiendeweg”.

G. J. J. POT.

(Wordt vervolgd).

II – WOENSDAG 26 APRIL 1950

Geleidelijk breidde het aantal bewoners der nederzetting aan de Gouwe en de IJssel zich uit, zowel naar het Oosten als naar het Westen. Zij- en nevenstraten van de bebouwing langs de Gouwe-oeveren ontstonden.

Blijkbaar is bij de verdere aanleg gebruik gemaakt van een reeds bestaande verkaveling van de grond ter weerszijden van de rivier. Onze stadgenoot D. L. de Jong, die hierover zeer interessante mededelingen doet in de Vijfde verzameling bijdragen 1947 van de Oudheidkundige Kring „die Goude”, komt dan ook tot de conclusie, dat bij de uitbreiding der bebouwing in het oude Gouda rekening met deze verkaveling is gehouden; de loop der verschillende grachten in de binnenstad is hiervoor het bewijs. Deze grachten zijn niet anders dan de verbrede sloten. „Alleen de Turfsingel- en de Bleekerssingelgracht doorbreken de verkaveling om de ring van vesten (singels) te sluiten”.

Deze singelgrachten werden omstreeks het midden van de 14de eeuw gegraven.

De stadsbebouwing begon de ovaalvorm – Walvis spreekt van bijna, doch niet volkomen rond en vertoont de gedaante van een „stop-beurse” (waarschijnlijk bedoelt de schrijver een stokbeurs, een collecte-zak als in kerken gebruikelijk) – aan te nemen, die haar de eeuwen door heeft gekenmerkt en die eerst, na de toeneming van de bebouwing buiten de singelgrachten, in de vorige en in deze eeuw, is gewijzigd.

Geleidelijk voltrok zich deze uitbreiding; eerst kwamen de bewoners en zij bouwden zich – ieder naar zijn uit te oefenen bedrijf of nering – een woonstede. Geheel anders dan nu. Nu bouwt men eerst de dorpen en steden, met woningen voor arbeiders, middenstanders en ambtenaren, met winkels, kerken en scholen, met vergaderzalen en sportinrichtingen en daarna komen de bewoners. Gevolg was dan ook een mindere regelmaat in de bebouwing; er bleven zoals men het destijds noemde vele „ledige erven”, die later weer werden volgebouwd.

Ten einde het de lezer gemakkelijk te maken zich te oriënteren, neem ik mij voor de uitleg van de nederzetting aan de Gouwe, later de stad van der Goude, zoveel mogelijk, op de voet te volgen. Daar-

bij zal ik mij dus in de eerste plaats bepalen tot de bebouwing ten Oosten van de Gouwemond, later de Haven en het water langs de Hof- of Spieringstraat, de Raamweg of Zeugestraat, Hons- en Tevecoop of Turfmarkt, de bebouwing ten Westen van de Gouwe (Haven) en die begrensd door de Koningstraat of Raam.

Ik beperk mij daarbij evenwel tot de thans nog bestaande straten; de verdwenen straatnamen – voor zover zij niet bij bestaande straatnamen ter sprake komen – behandel ik in deze publicatie afzonderlijk, dit ten einde verwarring en misverstand te voorkomen.

Nadat de Haven gegraven was, verplaatsten zich uiteraard de voornaamste bedrijven van de oude Gouwemond langs de Hofstraat naar deze nieuwe waterweg.

Omtrent de **Hofstraat**, volgens een poorterslijst van het jaar 1413 in het 1e Verhuurboek opgenomen, ook wel de Burchtstraat genoemd, nog enkele bijzonderheden.

Deze straat wordt in de 14de eeuw ook reeds Spyerinx- (Spirine-)straat genoemd, vermoedelijk omdat een voornaam Gouds geslacht van deze naam, eigendommen aan deze straat had. In de jaren 1338 en 1343 was Wouter Spierinck, schepen van der Goude en de Lange van Wijngaerden rangschikt dit geslacht onder de meest aristocratische van de stad. In het register van het Hofstedegeld van 1382 (de Lange van Wijngaerden. D. II, Hst. VI, blz. 60) komt de Spirincstraet reeds voor, maar volgens de overdracht van het klooster van de Regulieren van S. Margriet van 1466 (Gem. Arch. Secr. kast, lade I.I., no. 11) staat dit klooster in de Hofstraat. Het oudste hiervoren ook reeds genoemde archiefregister der stad, dat bewaard gebleven is, het z.g. 1ste Verhuurboek, dat aantekeningen bevat van omstreeks 1350–1430, vermeldt ook een keur, regelende de breedte der waterschappen (de grachten, sloten, zijlen, enz.) in de stad o.m. van: „die slote voer den thiendewech ende hiet die collatiebroeders verbi des papenhoffstede after Spyerinx tot an de IJsseldijc”. In de stichtingsbrief van het convent der Collatiebroeders van 1425 (zie voor deze brief Walvis II, blz. 139/140), wordt vermeld, dat dit convent „aan de Spieringstraat” gelegen was; de keur der stadsregering van 1413, betreffende de Gouwe en de Haven, gemaakt op verzoek van het Hoogheemraadschap van Rijnland, spreekt evenwel van „de Hofstrate”. Ditzelfde doen ook poorterslijsten van de jaren 1394–1404 in het meergenoemde verhuurboek opgenomen. Hieruit blijkt wel dat beide straatnamen door elkander gebruikt werden. In de loop van de 15de eeuw krijgt evenwel de naam „Spieringstraat” burgerrecht en handhaafde zich.

Tussen de Oosthaven en de Spieringstraat vindt men thans – van de IJssel af – de volgende straten:

1. **De Nieuwe Veerstal**. Deze kade verbindt de Oosthaven met de Goejanverwelledijk en is ontstaan na de afbraak van het kasteel in 1581³⁾. In de aanvang van de 17de eeuw werd zij door de bouw van de Nieuwe Veerstalpoort met de stad verbonden. Op de betekenis van het woord „stal of staal” in deze straatnaam kom ik bij „de Oude Veerstal” uitvoerig terug.

2. **De Punt**. Een straat achter de bebouwing langs de Nieuwe Veerstal, de Oosthaven eveneens met deze straat verbindende, op het voormalige kasteelterrein. Zij gaf toegang tot „de Punt”, het op last van Prins Willem I, in de tweede helft van de 16de eeuw aangelegde bastion ten Oosten van het slot, dat in het begin van de 17de eeuw, toen het slot was afgebroken, werd uitgebreid en versterkt en dat de toegang tot de stad vanaf de Goejanverwelledijk versperde. Tot de aanleg van dit bastion – dat een driehoekige vorm had, waarvan de top (punt) naar de dijkszijde was gekeerd – werd reeds door Prins Willem I bij acte van 8 Juli 1570 vergunning verleend. Deze acte berust in het Goudse archief en wel in de Secr. Kast, lade D. II, no. 3. Op de oude plattegronden van de stad komt de straat „de Punt” evenwel niet voor en was ter plaatse ook nog geen bebouwing. De straataanleg ter plaatse is tot stand gekomen na de sloping van de vestingwerken in het begin van de vorige eeuw.

3. **De Minderbroedersteeg**. Deze steeg verbindt de Oosthaven met de Spieringstraat en is genoemd naar het in het jaar 1418 te Gouda gestichte klooster der Minderbroeders, het eerste mannenklooster binnen de stad. Dit klooster lag aan het einde van de Hof- of Spieringstraat en het Zuidelijk deel van de Groeneweg, destijds de Zak genoemd, nu de Tuinstraat. Ten zuiden werd het kloosterterrein begrensd door de noordelijke slotgracht. Omtrent dit klooster en zijn bewoners bevat het gemeentearchief vele belangrijke bescheiden; de overeenkomst tussen de stadsregering en de Minderbroeders, waarbij ook de pastoor van de S. Janskerk, Magister Joanni Theodorici en de burggraaf of de kastelein van het slot, Jan die Bastaerd van Blois, compareerden, is gedagtekend 27 September 1418 (Gem. Archief, Secr. kast, lade I.I., no. 4). De lezer die omtrent de stichting van dit klooster en de geschiedenis daarvan meerdere inlichtingen wenst, verwijs ik naar de door onze plaatsgenoot, de E.W. Pater Dalmatius van Heel O.F.M. geschreven geschiedenis van de Minderbroeders te Gouda, D. I., 1418–1572 (1947).

³⁾ In aflevering IX van 20 juni 1950 corrigeert Pot dit - hier had volgens hem moeten staan: 1577. (C.R.)

Deze steeg heette vóór dat zij de Minderbroederssteeg werd genoemd, de Claes Synckensteghe, en komt in 1394 ook voor als de Dyrck Synckensteghe. In 1459 wordt zij in de eigenboeken nog „de Cornelis Jacobsz. Synckensteghe op de Oosthaven bij het Hof” genoemd. De eerste tijd na de stichting van het klooster zijn de beide straatnamen naast elkander gebruikt. Dyrck Syncken had in 1394 een huis op de Oosthaven (de Lange van Wijngaerden D. II, blz. 211); in 1335 was reeds een Jacob Cornelisz. Sincke, schepen (t.z.p. blz. 268). De familie, die zich later Cincq noemde, behoorde tot de oudste en voornaamste van het oude Gouda.

4. **De Lange Noodgodsteeg.** Deze steeg verbindt de Oosthaven met de Spieringstraat. Deze steeg – die soms ook straat werd genoemd – treft men aan onder verschillende benamingen. Hare tegenwoordige en ook reeds in de 16de eeuw gebruikte naam, houdt verband met de aan de westzijde van de Haven gestaan hebbende Kapel ter Nood Gods, die in 1578 werd afgebroken. Deze kapel was een van de oudste en voornaamste kerkgebouwen van onze stad. Waarschijnlijk maakte zij reeds deel uit van de eerste nederzettingen, vóórdat de S. Jan hare plaats in het geestelijk leven van de stad innam. Aanvankelijk zullen de bewoners hun kerkelijke plichten wel vervuld hebben in de aan S. Christophorus gewijde slotkapel of zijn zij ter kerke gegaan naar de kapel in Bloemendaal, op de hoek van de Kleiweg (thans Ridder van Catsweg) en de Oude Gouwe (thans de Graaf Florisweg), maar de Noodgodskapel aan de Haven is steeds – vóór al voor de varende bevolking – het heiligdom gebleven waar zij zich bogen voor de Allerhoogste. In 1361 en 1379 spreekt men nog van „die steghe an die Oestzide van de Haven”. (Arch. S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 24); het Weeshuis-archief no. 34, fol. 16, noemt in 1554 „die noedgoedssteech, alias Dappersteech”. Het 1ste Verhuurboek, fol. 17/21, vermeldt in 1413 ter plaatse de Gheryd (Gijsbert) Gybensteghe; dit doen eveneens de verleyboeken van 1466 en 1481 (Aantekeningen van de Lange van Wijngaerden uit deze registers, Gem. Arch. III-A-16). In het eigenboek van 1590, fol. 162v en 237v wordt de steeg aangeduid als de Oost-Noodgodsteegh.⁴⁾

5. **De Molenwerf.** Deze straat loopt van de Oosthaven tot de brug bij het Oudemannenhuis. Hier stond in de eerste nederzetting de molen die het graan van en voor de bewoners moest vermalen. Tot 1365, vermeldt de Lange van Wijngaerden (D. II, blz. 44), zonder evenwel de bron te noemen die hem deze wetenschap gaf. Wel vermeldt de schrijver (D. II, blz. 56, noot c) een aantekening uit het Register van Blois van het jaar 1379, waarin gezegd wordt – in verband met de inning van hofstedegeld van het jaar 1369: „daer de Molenwerff plach te wesen”. In laatstgenoemd jaar bestond dus de molen niet meer, hetgeen ook wel te verklaren is. Omstreeks het midden van de 14de eeuw werden de nieuwe singelgrachten gegraven en werd met de uitbreiding naar het oosten en westen een aanvang gemaakt. De ommuring (omwalling) verplaatste zich daarbij ook in die richtingen. De molen stond aanvankelijk bij de oude omwalling welke de oude Gouwemond langs de Hof- of Spieringstraat volgde. Bij de nieuwe uitleg kwam de molen dus in de stad, tussen de bebouwing, hetgeen niet bevorderlijk was voor de windvang. Begrijpelijk is dus dat de molen werd afgebroken en verplaatst. Een andere vraag, die nog bij mij rijst, is deze: is deze molen wel of wel altijd een windmolen geweest of was zij oorspronkelijk een watermolen? De loop van de grachten ter plaatse geeft grond voor dit vermoeden. De waterloop voor het in beweging brengen van het waterrad is dan de Zijl geweest, die nu nog, vanaf het Kosterhuis van de S. Jan, onder het museum „t S. Catharina Gasthuis” door, zich even voorbij het Weeshuis wederom met het water van de Spieringstraatsgracht (de oude Gouwemond) verenigt. Door het graven van de Haven en het afdammen van de oude Gouwemond ten westen van het kasteel, verviel ook de bedrijfskracht voor de molen, het afstromende Gouwe-water.

Wanneer men op de oude plattegronden de situatie ter plaatse vergelijkt met de tegenwoordige, dan komt men tot de conclusie, dat deze molen gestaan moet hebben ongeveer op de plaats, waar nu het huis Molenwerf 30, bewoond door de heer H. P. C. de Balbian, directeur van de Nutsspaarbank, staat.

Volgens het 1ste Verhuurboek was er in 1391 nog een „molenwater”, dat wellicht hiermede verband houdt. De stad had in dat jaar nog het onderhoud van de IJsseldijk voor het molenwater, „al soe verre het der stede behoert”. Opmerkelijk is het ook, dat in 1364 dit molenwater verpacht werd. Wellicht als viswater, nu de molen buiten gebruik was.

De straat was dus de inrit naar het terrein van de molen : de molenwerf, waarnaar deze straat genoemd is.

G.J.J. POT.

NADRUUK VERBODEN.

(Wordt vervolgd).

⁴⁾ In aflevering IX van 20 juni 1950 geeft Pot nog aanvullende informatie over de Lange Noodgodsteeg. (C.R.)

Om de kerk ontwikkelde zich spoedig een bebouwing, zoals men dat ook in andere steden kan waarnemen en waardoor deze kerkgebouwen geheel „ingebouwd” werden. Eveneens nam de bebouwing van de gronden om het marktplein hand over hand toe. Deze beide pleinen werden aan de noordzijde begrensd door het water van de tegenwoordige Anthonie- Zeuge- en Jeruzalemstraten; het kerkplein aan de zuidzijde door het water tussen Molenwerf en Dubbele Buurt-Wijdstraat. Gemakshalve noem ik deze straten bij de namen, die wij nu kennen.

Omtrent de hiervoor genoemde straten en stegen en die binnen deze begrenzingsen volgen nu bijzonderheden.

S. Anthoniestraat - Zeugestraat - Jeruzalemstraat.

Dit straten-complex heette vroeger Raemwech. De „Raemwech” was de plaats waar de ramen – de stellingen – werden geplaatst, waarop de gefabriceerde lakens werden gespannen en gedroogd. Op een rentebrief van het jaar 1351 in het Archief van de S. Janskerk (no. 3, bundel 14) wordt reeds vermeld: Raemwech = Soeghestraat, en in een rentebrief in hetzelfde archief van 1367 (bundel 28) wordt vermeld: „die graft die voer bi die Zoghestraat gaat”. Ook komt de naam Soghstraet voor. Niettemin vermeldt een register in het kerk-archief van nà 1574⁵⁾, no. 15, in 1403 nog de „Raemstraet”.

De **S. Anthoniestraat**, ook wel S. Tonisstraet, komt voor in 1595 (Eigenboek, fol. 83). Beide straatnamen – S. Anthoniestraat en Zeugestraat – zijn van dezelfde herkomst. Aan de Kleiweg stond op het terrein tussen de tegenwoordige S. Anthoniestraat en het water tussen de eigendommen van de heer C. L. Kropman en de firma L. P. Hoogendijk, tot 1577, de kapel aan S. Anthonius gewijd.

Gescheiden door een open ruimte of weg stond ten Noorden daarvan het S. Agnietenklooster. Dit klooster werd in 1592 afgebroken. Zowel van het klooster als van de kapel werd de ondergrond, ter weerszijden van „de steeg” vermeldt het „Vercoopbouck van der Stedegoederen” (Gem. Archief III-E-8, fol. 29v en 121) voor huizenbouw verkocht. De daardoor ontstane straat moest volgens de voorwaarden van verkoop aan bepaalde eisen voldoen. Deze straat werd toen blijkbaar de „S. Anthoniestraat” genoemd. S. Anthonius was o.m. de patroon-heilige van de varkenshouders en -hoeders. In meerdere steden en dorpen hadden regelmatig uitdelingen van vlees plaats aan arme mede-burgers, vlees afkomstig van voor dit doel gefokte varkens. Gewoonlijk behoorden deze varkens aan kloosters, kapellen en ook wel aan gasthuizen, die S. Anthonius tot hun patroon hadden gekozen. De varkens waren voorzien van een merkteken, liepen vrij rond door de steden en dorpen en werden door de ingezetenen gevoed. In 1387 is het te Utrecht voorgekomen, dat gewetenloze personen hun varkens ook van deze tekens voorzagen en trachten deze op die manier op een goedkope manier vetgemest te krijgen. Keuren, die deze S. Anthonius-varkens tegen dit euvel moesten beschermen waren het gevolg. Bepaald werd, dat langs de straten alleen die varkens vrij mochten rondlopen, waarvan men „een betoen (= bewijs) van de Stoel van Rome kon bijbrengen, dat men ze houden mogt”. Of deze voorschriften succes hebben gehad mag betwijfeld worden, want in 1448 moest de keur vernieuwd worden. Zie hiervoor Moll, Kerkgeschiedenis van Nederland, D. II/IV, blz. 246/247

Deze straatnamen houden dan ook verband met het houden van varkens, waarschijnlijk door de beheerders van de kapel, waaruit tevens de gevolgtrekking is te maken, dat deze kapel reeds vóór 1367 moet zijn gesticht, want in dat jaar komt de straatnaam „Zoghestraat”, die ongetwijfeld van dezelfde herkomst is, reeds voor. Immers een zeug (sogh, soech) is een wijfjes-varken. Hiermede zou dan ook de naam Zeugenstraat verklaard zijn.

Wanneer aan het oostelijke deel van laatstgenoemde straat, d.w.z. van de Lange Tiendeweg tot de Spieringstraat de naam **Jeruzalemstraat** is gegeven is mij niet gebleken, wel wordt dit straatgedeelte in de Inventaris van Stadsgoederen van 1771 (Gem. Archief III-E-4) reeds met de naam Jeruzalemstraat aangegeven. De verklaring van deze naam ligt voor de hand; aan deze straat stond en staat nog de Jeruzalem-kapel, een kapel in 1504 gesticht door Ghijsbert Willemsz. Raet, priester en ridder van Jeruzalem en van S. Catharina en geheel op zijn kosten gebouwd en ingericht. Deze kapel stond aan de zuidzijde van het Convent van de Collatiebroeders, aldaar en was hiermede verbonden, want de altaardienst was hen opgedragen. De kapel werd in 1504 geconsacreerd door de Wij-bisschop van Utrecht, Adrianus van Appeltern en in 1505 aan het Collatiehuis overgedragen. De kapel is het enige wat nog van deze belangrijke kloosterstichting over is. Zij is een van Gouda's voornaamste monumentale gebouwen; het exterieur is jaren geleden gerestaureerd. Naar deze kapel is deze straat, waar-

⁵⁾ In aflevering IX van 20 juni 1950 meldt Pot dat de vermelding als bron "kerkarchief voor of na 1574" niet in overeenstemming is met de titel van de betreffende inventarissen. Dat geldt uiteraard voor alle vermeldingen tot aan die aflevering IX. (C.R.)

schijnlijk in de 18de eeuw, genoemd.

De Markt is van af de Oosthaven bereikbaar door de Dubbele Buurt-Wijdstraat; het kerkplein van die zijde eveneens.

De **Dubbele Buurt**. Dit stadsdeel heette vroeger „de Tilbrugge”, naar een brug die daar over de Gouwe lag, een brug van bijzondere constructie n.l. een brug, die – zoals de naam reeds zegt „opgetild” kon worden. Later werd dit water overkluisd en deze toestand bestaat nu nog. In het eigenboek van 1773 en wel gedateerd 2 April, komt een eigendomsinschrijving voor, waarin sprake is van „de Groeneweg in de Dubbele Buurt”. Wijlen de stadsarchivaris Dr. L. A. Kesper, stelde in verband hiermede de conclusie: „dus op dat gedeelte waar aan beide kanten huizen staan”. De oostelijke zijde maakte deel uit van de bebouwing langs de Oosthaven, de westzijde werd gevormd door enkele huizen, **een buurt**, gebouwd tussen de Donkere sluis en de Wijdstraat. Het komt mij niet ongerijmd voor in dit verband te mogen spraken van : twee buurten, van een **dubbele** buurt dus. Toen de Tilbrug hare betekenis verloren had is men wellicht gaan spreken van de Dubbele buurt. Momenteel weet ik althans geen andere verklaring.

De Wijdstraat. Deze straat is reeds van oude datum. Zij komt ook voor als 't Wij- of Twijstrat, zelfs – zie de Rechtsbronnen der stad, blz. 364 – als Troystraet. Dit laatste is evenwel ongetwijfeld een schrijffout. De Lange van Wijngaerden schrijft aanvankelijk te hebben gedacht dat de naam verband hield met de tijd toen het marktveld nog een groene weide was, maar zegt hij, hierop ben ik teruggekomen en hel over tot een verklaring verbandhoudende met de kerkwijding. Onmogelijk is dit m.i. niet, maar enige zekerheid hieromtrent bestaat evenmin. Verband met een ruime doorgang, een wijde doorgang, komt mij aannemelijker voor, ook gelet op de breedte van deze toegangsweg in verhouding tot de normale straatbreedte in die tijd. In de gegevens omtrent de meting van de stadstraten in het begin van de 17de eeuw (Gem. Archief III-E-22) wordt dan ook gesproken van de „Wijdestraat”.

De St. Janskerk is gebouwd op de linker oever van de hiervoren reeds meermalen genoemde Gouwe-mond, waarvan thans nog het smalle watertje met zijn keersluisje aan de Zuidzijde van de kerk een overblijfsel is. Aan de Noordzijde werd het kerkterrein begrensd door wat nu de Korte Tiendeweg is. De Tiendeweg zelve vormde de Westelijke begrenzing tot de Tilbrug (Dubbele Buurt); de weg tussen Molenwerf en Spieringstraat de Oostelijke.

Achter de kerk lag het kerkhof. Het open terrein aan de Zuidzijde werd aangeduid als „Achter de Kerk”, ook de thans nog gebruikelijke benaming. Nadat de verbinding tussen Markt en Tiendeweg door de aanleg van de Korte Tiendeweg was tot stand gekomen, kwam de naam Tiendeweg voor het straatbeeld aan de Westzijde van de kerk, buiten gebruik. In de stukken betreffende de meting van stadstraten in het begin der 17e eeuw, hiervoren genoemd, worden de toegangen tot het kerkplein aangegeven als de „Kerckstraet”. Dit waren er 3. nl.: a. de toegang vanaf de Lange Tiendeweg, waarvan het niet onwaarschijnlijk is, dat zij ook werd aangeduid als het Evert Jacob Philipsteegje (zie de wijkindeling der stad bij de Lange van Wijngaerden, D. II, blz. 18 en volgende en het Eigenboek van 1779 folio 49); b. de steeg van de Markt naar de kerk, ook thans nog de Kerksteeg genoemd; c. de straat die toegang gaf tot de hoofdingang van het kerkgebouw, vanaf de Wijdstraat-Dubbele Buurt.

In de 18e eeuw werd deze straat wel eens aangeduid als de Kanonstraat, maar officieel is deze naam daaraan nimmer toegekend. Bij Raadsbesluit van 13 December 1948 werd aan deze straat de naam Torenstraat gegeven.

Ook de gedeelten van de straat aan de Noord en Westzijde van de kerk worden in deze officiële bescheiden van de aanvang der 17 eeuw als „kerkstraten” aangeduid, met de bijvoeging „beneffens de Corte Tiendeweg” en „beneffens de Botermerct” (de Westzijde van de Markt), dus als parallel daarmede lopende bestratingen (straten). In 1749 (Gemeente Archief Kamerboek 1749, folio 92) worden de tegenwoordige Kerksteeg en de Torenstraat onderscheiden in de „grote” en de „kleine” Kerksteeg.

Verder wordt nog een verbinding tussen de Korte Tiendeweg en het kerkplein gevormd door de Koster Gijsensteeg. Deze steeg komt onder verschillende benamingen voor, nl. in het Eigenboek van 1451 folio 5, als Ghijs Costersstege, in 1575 (Gemeente archief III-F-17a) als Coster Gijsensteegh, in 1643 (Eigenboek 1643 folio 225) als Corte Gijsensteegh. Het laat geen twijfel of de namen van deze steeg houden verband met een koster van de St. Janskerk, die waarschijnlijk in de 15e eeuw deze functie uitoefende en ter plaatse eigendommen had of woonde. In de 19e eeuw en ook nog wel in onze tijd wordt deze straat ook nog wel eens aangeduid als „de Vellesteeg” in verband met de waarplaats van vellen en lompen in pakhuisjes in die steeg. Voordat de bebouwing aan de Westzijde van de Korte Tiendeweg tot stand kwam werd dit deel van het kerkplein aangeduid als „het Kerckrooster” (1431). Zie het Kerk-archief, no. 3 Rentebrieven, bundel 33. Ook de Eigenboeken van 1593

(folio 69) en 1595 (folio 241) spreken nog van het „Kerckrooster van St. Janskerck, responderende aen de Corte Tiendewech” en van een huis „gelegen aan 't Kerckhoff, aan de Noortsijde belent door de Kerckrooster”. De naam kerkrooster wordt volgens Moll, Kerkgeschiedenis van Nederland, D. II-III, blz. 152, ontleend aan het volgende: De kerken waren met muren of heiningen omtuind, waarom men de kerkhoven ook wel „tuinen” heette. In de ingangen of poorten lagen doorgaans ijzeren roosters, waardoor varkens en ander vee, dat in steden en dorpen oudtijds in vrijheid rondliep, verhinderd werd de gewijde aarde te bezoedelen”.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd).

G. J. J. POT.

IV – WOENSDAG 10 MEI 1950

De Markt. Einde 14de eeuw heeft de stad zich zo belangrijk uitgebreid, zijn handel en bedrijf zo toegenomen en nemen zij een zodanige plaats in het Graafschap Holland in, dat overheid en poorters hun bijzondere aandacht gaan geven aan nieuwe eisen op economisch en stede-bouwkundig gebied.

De stad ontbreekt een, aan de eisen van die tijd voldoende, marktterrein, waar niet alleen de neringdoenden uit de stad zelf, maar ook die uit de omgeving, ja uit binnen- en buitenland, hunne producten en handelswaren kunnen aanvoeren op de steeds in belangrijkheid toenemende marktdagen. Waar de kopers uit de stad en die van buiten kunnen vinden wat van hun gading is. Ook de huisvesting van het stadsbestuur laat veel te wensen over. Het oude raadhuis aan de Gouwe, op de hoek van de Keizerstraat is niet meer in overeenstemming met de rang, die de stad onder hare zustersteden inneemt. Een meer representatief gebouw moet er voor in de plaats komen. Ook heeft het in de stadsbrand van 1361 ernstige schade geleden. De oude vleeshal, tussen Keizerstraat en Raam, voldoet niet meer aan de te stellen eisen; de lakenhandel vraagt een plaats waar de drapiers, drapenierders, trapenierders, de lakenwevers en lakenkopers, hunne waren ten verkoop kunnen aanbieden. Een „warenhuis”, lakenhal of overdekte markt, waar lakense stoffen verkocht worden, is voor het welvaren van deze belangrijke nering onmisbaar.

Men begrijpt, dat het middelpunt der stad verplaatst moet worden: de singelgrachten zijn inmiddels gegraven en de uitbreidingen naar het oosten en westen hebben een aanvang genomen. Er ontstaat een „nieuwe stad”. Ter onderscheiding van de bestaande kern langs Haven en Gouwe begint men dan ook in de keuren en verordeningen hiermede rekening te houden en spreekt men van de „oude en de nieuwe stad”.

Uitbreiding van het marktterrein – hiervoor werden tot dusver in hoofdzaak de tegenwoordige rijstraten van de Markt benut – en een bouwterrein voor een nieuw raadhuis was er wel, nl. het moeras-sige, driehoekige stuk grond – ook wel aangeduid als „die polre (polder) int marctvelt – gelegen tussen de hiervoor genoemde rijstraten. Dit terrein lag blijkbaar zeer laag, wellicht was het in verband met de waterafvoer omgeven met een sloot, hetgeen ook wel aanleiding zal zijn geweest tot de veronderstelling, dat het stadhuis aanvankelijk omgeven werd door een gracht, waarvoor evenwel niet de minste zekerheid bestaat (zie Walvis I, blz. 145). Ook de Lange van Wijngaerden oppert deze veronderstelling; het door deze schrijver aangevoerde bewijs is mij, bij nadere beschouwing, niet steekhoudend gebleken.

Maar dit terrein behoort de Heer der stad, Graaf Guy van Blois, en in de eerste plaats moet hierover dus de vrije beschikking worden verkregen. De onderhandelingen worden met succes bekroond en bij brief van 1 Juli 1395 staat de Graaf „het marktveld” aan de stad in eigendom af om daarop: „een raethuys, wanthuys en vleyhuys te timmeren”, zo groot als de stadsregering nodig en nuttig zal achten (Gem. Archief, Secr. kast, lade C, no. 25).

De straten om dit marktveld, aan de noord-, de west- en de oostelijke zijde heetten: **Regenboog**, **Koestraat** en **Botermarkt**.

De eerste straatnaam vond zijn oorsprong in haar boogvormige aanleg, die ook nu nog bestaat. Deze naam komt reeds voor in 1331 (Kerkarchief S. Jan, no. 3, rentebrieven, bundel 2); ook noemt de Lange van Wijngaerden in zijn aantekeningen uit de eigenboeken ook nog „de Corte Regenboog (1481)”. Welk gedeelte hiermede in het bijzonder wordt bedoeld blijkt niet.

De tweede, de Koestraat, ook wel „de Coeystraete naest Groenendaelre steghe” genoemd –zij komt reeds voor in 1353 in het 1ste Verhuurboek, fol. 46 en in het kerk-archief, no. 41 in hetzelfde jaar – wordt waarschijnlijk zo genoemd, omdat langs deze straat het vee gedreven werd, dat voor de slacht bestemd was. Aan deze straat stond, waarschijnlijk ter hoogte van de Groenendaal, „de pael”, de plaats, waar ieder voor de slacht bestemd stuk vee, vóór de slachting door de vleesvinders, de keur-

meesters, gekeurd moest worden.

Aan de derde straat werden de zuivelproducten, in 't bijzonder boter, ter markt gebracht. Dit gedeelte wordt evenwel in 1330 (Arch. S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 42) en ook in 1362 en 1462 nog de Oudelle (inden Delle-Doudelle) genoemd en ook in de 16de eeuw wordt nog gesproken van de „Bottermarct of d'oude delle”. Deze naam komt ook in andere steden voor, met name te Utrecht reeds in 1127 (Oork. boek Utrecht, no. 322), duidt aan: een dal, del of laag gelegen bodem, wellicht van een oud rivierbed (Nomina Geographica Neerlandica, XIde deel, blz. 66/67 en ook het XIde deel, blz. 103/105). Ook in Ter Laan's Nieuw Groninger Woordenboek wordt „delle” verklaard door: laagte of poel. Wij kennen de markt nog als het laagste deel van de binnenstad en weten, dat zij oorspronkelijk gelegen was in de delta van de oude Gouwemond. Met deze wetenschap behoeft dus ook deze oorspronkelijke benaming van de oostzijde van de Markt geen verdere verklaring.

Tot voor 40 jaren waren deze partiële benamingen van de rijstraten om het markterrein, behalve die van de westzijde, de Koestraat, nog in gebruik. Het Goudse Adresboek vermeldde in de jaren voor 1909 nog steeds: Botermarkt en Regenboog. De rest van de marktbebouwing wordt als „de Markt” aangeduid. In 1909 wordt hiermede evenwel gebroken en wordt de bebouwing op en aan het gehele plein aangeduid als „de Markt”.

Hiervoren werden de verbindingen tussen de Markt en de Haven-Gouwe en het Kerkplein reeds genoemd en toegelicht. Ook wat de Tiendeweg betreft geschiedde dit.

Met de Zeuggestraat was er 'n verbinding, en deze bestaat ook thans nog, door **de Stoofsteeg**. In het Weeshuis-Archief, no. 34, fol. 9, wordt vermeld „de Gherit (die) Wildensteech, alias de Stoeffsteghe”. Deze Gherit (die) Wildensteghe komt ook reeds voor in het 1ste Verhuurboek, fol. 33/38. Wij mogen dus aannemen dat in het begin van de 15de eeuw deze steeg die naam reeds droeg, althans naast Stoofsteeg, hiermede ook werd aangeduid. Het is bekend dat Pieter Jansz. die Wildeman in het midden van de 15de eeuw, zie de eigenboeken van 1464, fol. 77 en 80, huizen aan de Zeugestraat had, ongeveer achter de uitgang van de Stoofsteeg. De familie Wildeman woonde aan de Kleiweg in huis „de Wildeman” (1464/1465) en behoorde blijkbaar tot de zeer goed gesitueerde Gouwenaren uit die tijd. Het is dus niet onmogelijk dat ook de bebouwing van de Stoofsteeg haar toebehoorde en in de volksmond die steeg dan ook werd aangeduid als „de Wildensteech”.

Vermeldenswaardig is nog dat in een rentebrief van 1416, aanwezig bij de nog niet geordende stukken in het Gemeente-archief, een huis wordt genoemd als gelegen: after die kerck”, op de zuidhoek van de Stoofsteeg. Vermoedelijk was de Korte Tiendeweg toen nog niet bebouwd en maakte de ter plaatse aanwezige bebouwing nog deel uit van het kerkplein.

Wat de herkomst van de naam Stoofsteeg aangaat het volgende. Men had in de 14de en 15de eeuw in de steden reeds badinrichtingen – stoven genaamd – die evenwel, in verband met het gebruik dat hiervan gemaakt kon worden zonder onderscheid van sekse, en de daaruit voortspruitende excessen, zeer berucht waren. De overheid nam dan ook dikwijls maatregelen daartegen en oefende op deze inrichtingen een streng toezicht uit, hoewel dikwijls op een naar onze begrippen zeker onjuiste wijze. Behalve dat zij ze concentreerde in bepaalde buurten, gaf zij het monopolie deze te exploiteren bij voorkeur, evenals die van de bordelen en speelhuizen, aan de schouteknechts (de politie-beambten). In de beschrijving van Amsterdam van Wagenaar, 5de deel (10de stuk), blz. 168, worden hieromtrent mededelingen gedaan, evenals in Blok, een Hollandsche stad in de Middeleeuwen. Later, in 1580, werden te Amsterdam ook bepalingen vastgesteld inzake het gebruik der badinrichtingen: mannen en vrouwen werd het verboden „te gelijke in de stoven binnen te gaan, of te slaapen (sic), op een boete van drie pond Hollandsch”. Niet onwaarschijnlijk is dat ook te Gouda in de 15de eeuw dergelijke inrichtingen waren, welke – geconcentreerd in deze steeg – hun naam daaraan gaven.

Zo waren er in de Koster Gijzensteeg in de 17de eeuw nog meerdere danshuizen. Overigens vond men destijds dergelijke toestanden heel normaal. Men was van mening, dat in de goede steden ende sonderlinghe in coopsteden”, dergelijke inrichtingen niet konden worden gemist. In dit verband is het opmerkenswaard, dat in de tweede helft van de 16de eeuw in de Stoofsteeg een huis stond, waar „de Seeridder” uithing, d.w.z. deze naam droeg.

De verbinding tussen Markt en Zeugestraat via het pleintje „**Achter de Waag**” was er in 1668, toen ons prachtige, monumentale Waaggebouw verrees, niet. Het oude Waaggebouw ter plaatse was in de straatwand ingebouwd, alleen was er naast het gebouw een poort of steegje, de Wittsteeche of Heyligen Geeststeeghe genoemd, naar een terzijde daarvan staand gebouw van de Heilige Geestmeesters, dat vroeger bestemd was geweest voor de onderbrenging en verpleging van weeskinderen (zie o.m. de aantekeningen van de Lange van Wijngaerden uit het Eigenboek van 1499 (Gem. Archief, III-A-16). Dit poortje of steegje had evenwel geen verbinding met de Zeugestraat, daar een overbrug-

ging van de gracht ontbrak. De naam „Achter de Waag” is tot het raadsbesluit van 17 April van dit jaar nimmer, officieel, aan dit plein gegeven; tot die datum was het slechts als zovele gevallen, een naam uit de plaatselijke situatie voortgekomen.

De Hoogstraat, vroeger Hoech-, Hooch-, ook wel Hoogstrate, was en is de verbinding tussen Markt en Kleiweg. Deze benaming komt reeds in 1361 (Leprozen-archief, rentebrieven) en in 1366 (Archief S. Janskerk nà 1574, no. 15, fol. 60), voor. Vermoedelijk houdt deze naam verband met haar aanleg op een hoger niveau dan de destijds nog buiten de stadswallen gelegen Kleiweg en/of het marktveld.

De Groenendaal: Deze straat van de Markt tot de Gouwe, omschrijft Walvis (D.I., blz. 32) als „een wijde weg, zonder huizen, wederzijds met twee watervlieten, thans (1713) noch de zijlen, beplant met boomen”. In de aanvang van de 16de eeuw werd het gedeelte van de Markt tot de kruising „Achter de Vischmarkt-Naayerstraat” de „Korte Groenendaal”, het verdere deel tot de Gouwe de „Lange Groenendaal” genoemd; thans heet deze gehele straat officieel „de Groenendaal”, al worden in de volksmond deze onderscheidingen nog wel gemaakt. Het 1ste Verhuurboek, fol. 46 en een rentebrief in het Archief van de S. Janskerk, no. 3, bundel 10, spreken ook van de „Groenendaelresteghe”, resp. in 1366 en 1357. Het Verleyboek van 1303, fol. 81v noemt deze weg „de Gronendel”. De periodiek „Nomina Geographica Neerlandica”, deel XII, blz. 35, vermeldt, dat in ons land op meerdere plaatsen deze namen voorkomen. Ze zijn waarschijnlijk zo genoemd, omdat ze met gras begroeid waren doordat ze zelden gebruikt werden of minder druk dan vroeger. Ook wordt verband gelegd met „begravenisweg” (liekweg, reeweg). Het is m.i. zeer waarschijnlijk, dat de gesteldheid van deze weg, aanleiding is geweest tot deze naamgeving, evenals dit met meerdere wegen, die zich later als „straten” hebben gehandhaafd het geval is geweest. De Groenendaal te Rotterdam (Rotterdamsche Straatnamen, blz. 46) en het Groenewegje (Haagse Straatnamen, blz. 35) hebben volgens de samenstellers van deze beschrijvingen dezelfde herkomst.

(Wordt vervolgd).
Nadruk verboden.

G. J. J. POT.

V – WOENSDAG 17 MEI 1950

De vierde sector van de „oude Stad” zal thans het terrein van onze mededelingen zijn. Dit is het deel, dat begrensd wordt, ten Noorden en Westen door de Turfmarkt en de Lage Gouwe, ten Zuiden door de Lage Gouwe en ten Oosten door de Wijdstraat, Markt en Hoogstraat.

De Gouwedijken werden – wij merkten het reeds op – aan beide zijden bebouwd en vormden de kernen van de oudste nederzettingen; het water van de Turfmarkt was de oorspronkelijke stadsgracht tussen de Hoogstraat (Kleiweg) en de Gouwe.

Daarbinnen was een straten-complex ontstaan, waarvan wij de voornaamste reeds bespraken, nl. de Korte- en Lange Groenendaal, tegenwoordig samengevat in de: Groenendaal.

De Lage Gouwe, vroeger ook wel aangeduid als de Oost- resp. de Zuid-Gouwe, omvat thans de gehele straat van de Wijdstraat tot het Regentesseplantsoen. Zij werd Lage Gouwe genoemd omdat haar aanleg beduidend lager was dan de straat aan de overzijde van het water, de Hoge Gouwe; thans zijn de straten aan weerszijden van de Binnen Gouwe onder een naam in de stadsindeling bekend, nl. als *de Gouwe*. Het gedeelte tussen de Nieuwehaven en het verenigingspunt met de vesten langs de Kattensingelgracht (thans Regentesseplantsoen) werd in de 14e eeuw en ook later nog, de „Corte Gouwe” genoemd (Archief S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 30, 1395; bundel 10, 1383, en van hetzelfde archief van af 1574, no. 15, fol. 58v, 1441).

Op de plaats, waar de Gouwe zich naar het westen boog, dus op de hoek Gouwe-Regentesseplantsoen, stond vroeger „het gerecht”, de plaats waar galg en rad waren opgericht, om de lichamen van de ter dood gebrachten in het publiek ten toon te stellen, tot tijd en wijle deze overblijfselen, naar de zede van die tijd, „waren vergaan of geconsumeert”, zeggen de vonnissen. De executies van de ter dood veroordeelden, geschieden binnen de stad voor het Stadhuis of op een andere daarvoor aangewezen plaats. Dit gedeelte van de Gouwe werd dan ook de Galgkamp – Gal(l)ichcamp – genoemd, ook wel het Galgeveld. Deze plaatsen trof men bij de steden aan op plaatsen waar veel verkeer was, b.v. te Amsterdam aan de overzijde van het IJ. Toen de stad zich in de 15de eeuw in deze richting uitbreidde, verplaatste men het gerecht naar de Hoge Schielandse Zeedijk, dus naar de verkeersweg

tussen Gouda en Rotterdam. Dit geschiedde reeds vóór 1475, want in dat jaar was de Galgkamp reeds bebouwd (zie o.m. de aantekeningen van de Lange van Wijngaerden in het Gemeente-archief en Archief S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 25, 1488). De naam Gallichcamp komt ook voor in het Leprozen-archief, rentebrieven, 1448. Ook deze benaming verdween in 1907, toen bij raadsbesluit van 13 December, besloten werd „dit straatgedeelte in het vervolg aan te duiden als „de Gouwe”.

De naam „Corte-Gouwe” voor dit straatgedeelte is blijkbaar in de loop van de 15e eeuw niet meer gebruikt. Ik merk dit op, omdat later een deel van de „Hoge Gouwe”, met deze naam wordt aangegeven waarop ik t.z.t. terug kom.

Wijlen dr L. A. Kesper, archivaris van Gouda, wees – wat de naam Galgeveld of Galgkamp betreft – er nog op, dat o.a. in het „cohier van Lantaarn- en Claggelt van 1678” (Gem Archief III-F-30e onder 3) de naam „Gagelcamp” voor dit straatgedeelte wordt gebruikt. Gagel – martedoor – is, zoals deze bekende stadshistoricus opmerkt, volgens het Middelnederlands Woordenboek van Verwijs en Verdam, een gewas dat, in plaats van hop, wel bij de bierbrouwerij werd gebruikt. Hoewel er misschien aanleiding is tussen dit gewas en deze straatnaam enig verband te leggen in een stad, waar de bierbrouwerij een zo voorname plaats innam, wil het mij toch voorkomen, dat gelet op het feit, dat in belangrijk oudere archiefbescheiden de naam „Galg- of Gallichkamp” wordt gebruikt, er geen twijfel kan bestaan om, vooral waar in navolging met het gebruik elders, deze straatnaam afkomstig is van het gebruik van dit stadsgedeelte als gerechtsplaats in de boven omschreven zin.

Ook een tweetal andere delen van de Lage Gouwe vragen nog onze bijzondere aandacht. Het gedeelte tussen de Vischsteeg en het water van „Achter de Vischmarkt” was in de 14de eeuw gedeeltelijk nog onbebouwd en werd „Heren Janswerf van der Goude”, ook wel „After mijn heren erf” genoemd. Op de plattegrond van der Goude van voor de omwalling in 1270, wordt dit gedeelte genoemd „Heer Jan van der Goude 's erf”. Dit eigendom wordt o.a. genoemd in het 1ste Verhuurboek, fol. 18 in 1402 en in het Archief van de S. Janskerk van af 1574, no. 15, fol. 80 in 1405. Ook komt in het genoemde verhuurboek op fol. 22 (1399–1400) en in het Leprozen-archief, rentebrieven 1393, nog voor de: Dirc van der Goude steghe. Vermoedelijk is dit dezelfde steeg als „de Vischsteeg”, die nog nader ter sprake komt.

Het gedeelte Lage Gouwe tussen de Vischsteeg en de verdwenen trappenbrug over de Gouwe, de Vischbrug, in het verlengde van de Peperstraat, werd in de 14de en 15de eeuw „de oude Vischmarkt” genoemd. (Zie 1ste Verhuurboek fol. 8 (1392) en het Kerkarchief S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 18, (1384) en idem, van af 1574, no. 15, fol. 77 en 77v, 1443 en 1384). Ook vond ik nog „Heer Jan van der Goude Worff, alias die Vischmarc” (Archief S. Janskerk, no. 421, afd. renten; dit is een register van voor 1542. Blijkbaar hier ook wederom twee namen voor een en hetzelfde straatdeel.

De tweede belangrijke begrenzing van deze sector was, zoals reeds opgemerkt, het water van de *Turfmarkt*, tussen de St. Anthoniusbrug (de verbinding tussen Kleiweg en Hoogstraat) en de Gouwe, toen nog een van de „natte” beschermingen van de stad. Deze gracht was in de 14de eeuw waarschijnlijk reeds aan beide zijden bebouwd. Zij had evenwel onderscheidene benamingen. De plattegronden van Joh. Blaeu b.v. geeft de volgende aan: van de S. Anthoniusbrug tot de Vrouwesteeg: de Verccke-marct; van de Vrouwesteeg tot de Vuylsteeg (thans de Lange Dwarsstraat): Hondekoop; van de Vuylsteeg tot de Gouwe: de Turffmarct. Aan de overzijde werd het gedeelte van de Gouwe tot de trappenbrug (de brug voor de Naayerstraat) Tevecoop genoemd. De naam van het straatdeel vanaf de trappenbrug tot de Hoogstraat wordt niet aangegeven, maar dit was en is nog: de Blauwstraat.

Bij het hiervoren medegedeelde moet ik evenwel het voorbehoud maken dat van deze indeling wel eens werd afgeweken. O.a. in het Gaarderboek, Gem. Archief III-F-50. Zo wordt b.v. Hon(t)scoop (Hondekoop) ook aangegeven als te beginnen bij de Kleiweg, wat m.i. ook juister is. Op de plattegrond van 1270 wordt de weg aan de noordzijde over haar gehele lengte Honscoop genoemd, terwijl in het Eigenboek van 1592 gesproken wordt van „de Turfmarkt of Honscoop” (fol. 77v) en „Honscoop of Elsmarct” (fol. 85v). Hieruit is te concluderen, dat de aanduiding op de oudste plattegrond juist is en de hele straat oorspronkelijk Honscoop werd genoemd.

De delen Turfmarkt en Elsmarkt ontleen hun namen aan hun bestemming, evenals de Varkensmarkt, die op dezelfde plaats was als de Elsmarkt, of omgekeerd. De Turfmarkt was het gedeelte dat het dichtst bij de Gouwe gelegen was, de Varkens-, of ook wel Elsmarkt, bij de Kleiweg. Van „de Verccke- ofte Elsmarct” is reeds sprake in register no. 15 van het Archief van de St. Janskerk vanaf 1574, fol. 37v in 1333. Elzen vormden 'n belangrijk deel van de houtstand in de omgeving van Gouda en het hout daarvan komende werd destijds voor vele doeleinden gebruikt. Deze laatste straatnaam bleef behouden tot 1908, de benaming Varkensmarkt verviel in verband met de ingebruikneming van een nieuw marktterrein voor deze dieren, waarover hierna meer. Op de naam Turfmarkt kom ik ook nog terug.

Welke benamingen Hon(t)scoop en Tevecoop hadden is moeilijk aan te geven. Gewoonlijk zocht

men de schijnbaar, hiervoor de meest voor de hand liggende, n.l. die, dat zij afgeleid zijn van de bestemming voor de verkoop van honden. Ik vraag mij evenwel af of dit wel juist is. Was de handel in honden in vroegere eeuwen zo uitgebreid, dat twee zulke uitgestrekte straatdelen hiervoor gebruikt moesten worden? En dit klemmt nog te meer met de wetenschap, dat aanvankelijk het **gehele** complex ter weerszijden de namen Honscoop en Tevecoop droeg. En is het ook niet opmerkelijk, dat men in Gouda alleen daar met het tweede woorddeel „coop” een marktplaats aanduidt, terwijl elders in dit zelfde stadsdeel telkens gesproken wordt van „markt”, n.l. Turf-, Varkens- en Elzenmarkt. „Coop” zou dan afgeleid zijn van „Copen”. Het woorddeel „coop” (-koop, -cop, -kop), ook wel -schop, schreef wijlen dr. J. W. Muller, oud-hoogleraar te Utrecht in het XII deel van Nomina Geographica Neerlandica, blz. 76, komt bijna alleen in het Zuidwesten van het Sticht Utrecht en in de aangrenzende streek van Zuid-Holland voor, als tweede lid van verscheidene plaatsnamen (Boskoop, Nieuwkoop, Oukoop, Willeskop, Benschop enz.). De herkomst en de betekenis van deze plaatsnamen is de hooggeleerde schrijver niet met zekerheid bekend. Hij verwerpt de mening van vroegere schrijvers, die de oorsprong hiervan zoeken in Deense, of Scandinavische invloed uit de tijd der Noormannen (zie b.v. de Zweedse en Deense plaatsnamen op -köping, -köping). Non liquet! – de zaak is niet duidelijk!

Evenmin acht hij enige voldoende grond aanwezig voor een samenhang met het woord „kopen”. Waar deze bij uitstek deskundige op dit gebied van ons taalwezen in het duister tast, meen ik mij van verdere veronderstellingen te moeten onthouden, behalve dan van het volgende. Hont-, hons-, honts-, behoeft nog geen afleiding van hond te zijn, althans niet direct. Met de naam „hant”hons, wordt o.m. in Brabant ook het houtgewas aangeduid (Honswijk). Zie N. G. N. II, blz. 129. Het kan dus verband houden met de samenstelling van de grond. Men beschouwde vroeger de hond als een slecht dier en duidt nog met 't voorzetsel „hond”, minder goede eigenschappen aan b.v. hondenweer, een hondse behandeling, enz. Synoniemen met samenstellingen van het woord „hond”, komen dan ook voor slechte stukken land voor. Verklaart ons dit misschien ook de namen van straten in de onmiddellijke nabijheid van het voormalige Honscoop, als Vuylsteeg, thans Lange Dwarsstraat, voor slechte weg en Slapperdel, voor drassige, moerassige grond?

En kan „teve”, misschien verband houden met „teffens”, is aan of nabij? Dus naast Honscoop gelegen? Of wel „tegen”, tegenover (Hons)coop? Tevecoop komt in 1452 ook voor als „Volewijk” (aantekeningen de Lange van Wijngaerden, III-A-8 van het Gem. Archief) dezelfde benaming die de oude Amsterdammers gaven aan 't onvruchtbare, onproductieve terrein ten noorden van het IJ.

De naam Turfmarkt spreekt voor zich zelf. De turf uit de Waddinxveense- Moordrechtse- en Sluipwijkse venen, die ook als brandstof voor de bierbrouwerijen zeer gezocht was, werd hier ter markt gebracht. Toen omstreeks de helft van de 16de eeuw de aanvoer zo groot werd, dat dit marktterrein geen voldoende ligplaats voor de turfschepen, en dus voor de handel in dit product, meer bood, werd (ook) een deel van de Raam (toen Koningsstraat) hiervoor aangewezen (zie vroedschapsbesluit van 13 Januari 1566). Geleidelijk schijnt de naam „Turfmarkt” aan de hele straat ter weerszijden van de gracht te zijn gegeven, met uitzondering van het deel tussen de Naayerstraat en de Hoogstraat. In 1908 kwam in de adresboeken evenwel nog de naam Elsmarkt voor.

Het gedeelte tussen de Naayerstraat en de Hoogstraat heette reeds in 1488 Blauw- of Blauwe-straat (Eigenboek 1488 fol. 145).

In het Kamerboek van 1617, fol. 38, wordt deze straat „Blauwerssteech” genoemd. In de portef. Kerkelijke zaken van het Gem. Archief (III-H-1) komt in een register van ontvangsten en uitgaven uit de 15de eeuw een aantekening voor, waarin wordt vermeld: een rente op een huis „in die Blauwe-straat op Hontscoop”.

Wederom een bewijs dat het gehele complex van straten aldaar werd beschouwd als te behoren tot „Hontscoop”. In de 16de eeuw stond op Hontscoop een huis, in „die Blauwe Handt” genaamd; een eeuw later woont in dit zelfde huis een blauwverfster. Wellicht is de veronderstelling niet gewaagd, dat de straat haar naam aan een dergelijk ververijbedrijf te danken heeft!

G. J. J. POT.

(Nadruk verboden).

(Wordt vervolgd.)

VI – WOENSDAG 24 MEI 1950

Een rechtstreekse verbinding tussen Gouwe en Turfmarkt is het straten-complex Achter de Vismarkt–Naayerstraat, dat in deze sector de verbinding Markt–Gouwe: de Groenendaal, die hiervoor is

besproken, kruist.

Achter de Vismarkt, van de (Lage) Gouwe tot de kruising met de Groenendaal. De naam van deze straat behoeft geen nadere verklaring; zij bevond en bevindt zich achter het deel van de Gouwe, hiervoren reeds besproken, de (oude) Vismarkt of daarvoor Jan van de Goude's Werff genaamd. Een oud stadsdeel, dat in de 15e eeuw genoemd werd de Louwerstrate (Louwerijs-strate of steghe). De naam „louwer” komt van louwers, looiers, en houdt verband met de bewerking die de huiden ondergaan, voor de leer-fabricage. In deze straat hadden blijkbaar vele looiers hun bedrijf. Zij wordt met deze naam aangeduid, o.m. in het kerkarchief van 1574, no. 15, folio 75v (1459), en in het Eigenboek van 1474 (aantekeningen van de Lange van Wijngaerden, Gem. Archief, III-A-16, 1451-1470). In het Weeshuis-archief no. 34, fol. 34 7 (1554), wordt vermeldt „Achter de Vischmarkt, alias die Louwerstrate”.

De Naayerstraat, van de kruising met de Groenendaal tot de Turfmarkt. Deze straat komt in het Kerkarchief van af 1574, no. 15, fol. 61, reeds voor in 1340 als Naierstraat en in dat archief van voor 1574, no. 3, rentebrieven, bundel 5 (1375). Ook het Leprozen-archief rentebrieven, maakt hiervan melding in 1376. De plattegrond van Joh. Bleau noemt haar evenwel: de Eyerstraet. Volgens het Eigenboek van 1592, fol. 64, belendde zij een huis „opte Elsmarkt”, bewoond door Jan Anthonisz. Nayer. De vermelding „elsmarkt” moet onjuist zijn; dit was het straatgedeelte aan de overzijde van de Blauwstraat; De herkomst van deze straatnamen is mij niet nader gebleken; of zij verband houdt met de naam van een bewoner of huiseigenaar ter plaatse, is mij niet bekend. Waar zij reeds 250 jaren voor Jan Anthonisz. Nayer leefde, voorkwam, is moeilijk aan te nemen, dat de naam met hem verband houdt, tenzij het geslacht Nayer al een zeer oud Gouds geslacht was.

Tussen de Gouwe en Achter de Vismarkt, resp. de Groenendaal waren en zijn er enkele verbindingen, en wel:

De Vissteeg, van de Gouwe tot Achter de Vismarkt. Deze steeg, oudtijds het Vissteeghgen, komt in het eerste verhuurboek reeds in 1402 voor. Hiervoor, bij de beschrijving van de (Lage) Gouwe en wel bij het deel daarvan, dat in de 14de eeuw Heren Jans Erff van den Goude of Jan van der Gouden Werff werd genoemd, werd reeds vermeld, dat dit steegje waarschijnlijk in die tijd of daarvoor de Dirc van der Goude-steghe werd genoemd. De naam Vissteeg houdt uiteraard verband met de nabije, aan de Gouwe gelegen, vismarkt.

De Lombardsteeg, tussen Achter de Vismarkt en de Groenendaal. De Lange van Wijngaerden vermeldt in zijn aantekeningen, reeds meergenoemd, dat deze naam aan de steeg is gegeven: naar de lombarden, die op de hoek van de Vischmarkt woonden”. In zijn studie over de Rotterdamse straatnamen merkt J. M. Droogendijk op, dat de naam Lombardstraat, aldaar, haar naam te danken heeft aan de eerste lombardhouders, die daar hun tafel van lening en wisselkantoor hadden. In 1357 wordt deze straat te Rotterdam reeds genoemd; in 1340 had Graaf Willem van Henegouwen de stad vergunning verleend, om de vrij brieven van de lombarden door Schepenen te laten bezegelen. De lombarden (longobarden), afkomstig van Lombardije een gewest in Noord-Italië, traden reeds in de 13e eeuw als geldwisselaars op, later oefenden zij ook het bedrijf van bank van lening-houder (lombard, lom-mert) uit. Het Goudse archief bevat, voor zover mij bekend, geen aanwijzingen, wanneer deze lombarden zich in onze stad vestigden. Met de meest mogelijke zekerheid mag evenwel worden aangenomen, dat dit ongeveer te zelfder tijd, zo niet vroeger, dan te Rotterdam is geweest. In de 17de eeuw wordt ook een Lombardsteegje aan de noordzijde van de Spieringstraat genoemd, „bij de Lombert, opt erf van het Margriettenconvent” (Eigenboek 1617, fol. 69v) en eveneens in het Leprozen-archief, rentebrieven, 1624. Waarschijnlijk waren er dus destijds twee stegen van deze naam.

Tussen de (Lange) Groenendaal en de Turfmarkt (Tevecoop) was reeds in de 14de eeuw een verbindingsweg, de Molensteghe, ook wel de Molenstraat of de oude Molensteghe genoemd. In het archief van de Collatiebroeders komt 'n stuk (losse stukken no. 2) voor van 1367, waarin de „oude Molensteghe” wordt genoemd. De Lange van Wijngaerden vermeldt in zijn meer aangehaalde aantekeningen, dat ter plaatse een gracht was (tussen de Gouwe en de Naayerstraat), die „dan ook de graft van de Molensteghe” werd genoemd. Ook in het eerste verhuurboek komt deze steeg voor, evenals in een register van het S. Catharinaklooster (Portef. Kerkelijke Zaken, Gem. Archief III-H-1). Deze gracht en straat (straten) zijn vervallen; slechts een klein deel, de verbinding tussen Looierspoort en Geert(je) den Bultsteeg, zie hierna, dat van zuidwest naar noordwest loopt, is wellicht nog het enige overblijfsel van de oude Molengracht. Waarschijnlijk was deze steeg de toegang tot een molen aan de stadswal bij de Turfmarktgracht. Ook lag hieraan een hofstede, die in de archivalia meerdere malen naar voren komt, de Meynsens hofstede. Het gedeelte van de Molennsteghe tussen de gracht

en de Turfmarkt, werd waarschijnlijk later de Geert(je) den Bultsteeg genoemd; het gedeelte tussen de Groenendaal en de gracht kreeg de naam van Looierspoort.

De Looierspoort. Evenals reeds bij Achter de Vismarkt te voren de Louwerstraat geheten, moet ook deze naam verband houden met 't leerlooiersbedrijf. Deze steeg is ,naar mij gebleken is, omstreeks 1870 aangelegd voor de bouw van woningen aan een bestaande weg tussen de zijl (de oude gracht) van de Molensteeg en de Groenendaal. Zij komt dan ook op de plattegronden van de stad niet voor, al geven de oudere ter plaatse wel enkele aanwijzingen, dat er een verbinding bestond. In het adresboek van 1906 wordt de Looierspoort voor het eerst officieel genoemd. Gouda had omstreeks 1875 nog enige leerlooierijen.

De Geert(je) den Bultsteeg. Ook omtrent deze steeg is behalve het reeds vermelde weinig bekend. Zonder twijfel houdt de naam verband met die van een eigenaar(ster) of bouwer(ster). Zij wordt evenwel al vermeld op de plattegrond van Joh. Blaeu van 1648, en is ook op oudere plattegronden reeds aangegeven.

Nadruk verboden.

G. J. J. POT.
(Wordt vervolgd).

VII – WOENSDAG 31 MEI 1950

Ter plaatse van de brug over de Binnen-Gouwe, aan het einde van Honscoop-Tevecoop (Turfmarkt), op de rechteroever van de Gouwe, stond in het begin van de 14de eeuw waarschijnlijk nog de noordelijkste toegang tot de „oude” stad. Een poort of wellicht slechts een poorthuis. De omwalling boog zich op dat punt naar het westen om en werd beschermd door de gracht van de Raam, die destijds de westelijke begrenzing van de stad vormde.

De Raamgracht verbond en verbindt nog de Gouwe met de gracht van de Peperstraat; het deel aan de Gouwezijde wordt het Nonnenwater genoemd, dat aan de Peperstraatzijde: de Korte-Raam. Op deze beide onderdelen, die ook hun naam gegeven hebben aan de aangrenzende straten, kom ik nader terug.

De Raam, van Nonnenwater/Verlorenkost tot hoek Vest/de Bogen. Evenals de Turfmarkt had de Raam, thans een aan weerszijden van een gracht gelegen straat, vroeger verschillende namen, d.w.z. dat gedeelten daarvan met verschillende benamingen werden aangegeven. Dit vraagt bij het volgende bijzondere aandacht niet alleen, maar ook clementie. Want de bronnen zijn in deze niet zo volledig, dat met volkomen zekerheid gevolgtrekkingen kunnen worden gemaakt. De gracht – de Raam – of Coninxstraetgraft, waarvan ik hierna een nadere verklaring zal trachten te geven, maakte deel uit van de verdedigingswerken aan de westzijde van de stad, vóórdat de tegenwoordige singelgrachten waren gegraven. Vermoedelijk werden in de aanvang van de 14e eeuw de lakenramen van de oude Raemwech – de latere Zeugestraat – verplaatst naar deze zijde van de stad en daaraan ontleent deze straat, destijds nog slechts aan éne zijde bebouwd en aan de binnenzijde van de wal gelegen, haar naam. De overzijde van de gracht werd de Coninxstraat genoemd.

De Coninxstraat, zegt de Jonge van Wijngaerden in het 2de deel van zijn stadsbeschrijving, Hfdst. VII, was dat gedeelte van de Raam, dat men van het Nonnenwater, of de Verloren Kost, tot de Vlamingstraat gaat. Hieruit zou afgeleid kunnen worden, dat het noordelijk deel van de tegenwoordige Raam, tot de brug, die de Aaltje Baksteeg en de Vlamingstraat verbindt, de Coninxstraat werd genoemd. Of betrof dit slechts het deel aan de westzijde van de gracht tot de Vlamingstraat? Het Hoofdgeldregister van 1622 (Gem. Archief III-F-65a) vermeldt de Coninxstraet off Raem en deelt deze in twee delen, n.l. ten eerste het deel beginnende bij het Reguliersconvent (aan de zuidzijde van de Drapiersteeg) en een deel beginnende bij de Verlorenkost. Vanaf deze beide punten in zuidelijke richting. Deze indeling omvat dus de gehele westzijde van de tegenwoordige Raam. De plattegrond van Joh. Blaeu van 1648 noemt de westzijde eveneens „de Raem”.

De naam Coninxstraat houdt verband met het Koningshof, ook wel Dirk van der Goude's hofstede genoemd, vermoedelijk een jachthuis, dat tussen de Gouwe en het v.m. bos, dat zich ten westen van de stad uitstreekte, stond.

Dit bos en huis waren aanvankelijk eigendom van de Heren van de Goude, de graven van Holland, en met deze eigendommen was het geslacht van der Goude beleend. Toen dit geslacht met de dood

van Sophia van der Goude, in 1304, uitstierf, keerden de bezittingen automatisch terug aan de Grafelijkheid. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de naam van de hof verband houdt met Graaf Willem II van Holland (1234–1256), in 1247 door de Kerk tot Rooms-koning, tegenover Keizer Frederik II, aangewezen.

Of deze de hof stichtte, dan wel deze bij jachtpartijen veel bezocht en daardoor zijn titel aan het gebouw werd verbonden, is door mij niet kunnen worden nagegaan, maar zowel het een als het ander is mogelijk.

Volgens de Lange van Wijngaarden stond dit gebouw tussen de stadsvesten en een sloot, later de Raamgracht, maar dit stemt niet overeen met de door hem geconstrueerde plattegrond van Gouda voor de omwalling in 1270, waarop deze hof ten westen van de Raamgracht is aangegeven, ongeveer ter plaatse waar nu de Kon. Plaatelbakkerij „Zuid-Holland” haar bedrijf uitoefent. En dit moet ook juist zijn, want in het Eigenboek van 1664, fol. 204, komt een overdracht van een huis voor „staende en gelegen opt Conincxhof off in de Candeelsteegh”. De Candeelsteegh is vervallen. Bij raadsbesluit van 28 December 1897 werd zij aan de openbare dienst onttrokken en de grond ten gebruike afgestaan aan de Plaatelbakkerij. Zij verbond de Raam (Koningsstraat) met de Vesten. Het verdient wellicht nog vermelding dat in de aanvang van de 18de eeuw ter plaatse Burgemeester Johan Suys woonde en nog later de Lutherse predikant R. Kemper, predikant te Gouda van 1762 tot 1788.

De Conincxstraetgraft wordt reeds genoemd in het archief der S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 16 in het jaar 1373 en in het eigenboek van 1593 wordt vermeld: in de Conincxstraet opt Conincxhoff (fol. 185)”. Het boek van de Eigendom van de stad, vermeldt in 1453: ni die Conincxstraet in die stege van dat oude hof bi den begine naest der stede veste westwaerts”. Met „begine” wordt hier ongetwijfeld bedoelt het klooster S. Marie op de Gouwe. Met „die steghe”, de steeg achter dat klooster, de Nonnesteegeh, de latere Lazarussteeg, waarop ik nader terugkom.

De Raamgracht buigt zich bij de hoek Vest-de Bogen om naar het oosten en verenigt zich met de gracht van de Peperstraat, lopende in zuidelijke richting van de (Hoge) Gouwe naar de Veerstal, welke gracht diende tot afloop van het water, dat door de volmolen aan het Veerstal uit de IJssel werd ingelaten. Deze volmolen komt reeds voor in 1413-1414 (Rechtsbronnen blz. 62-64). De volmolens waren in gebruik bij de lakenfabricage en het aflopende water diende tegelijkertijd voor verversing van het water in de stadsgrachten. Toen de lakenfabricage verliep, werd de volmolen op het Veerstal ingericht als beukmolen voor hennep en vlas. Bij de overeenkomst met het Hoogheemraadschap van Rijnland van 1860 werden zij buiten gebruik gesteld. Het gebouw van deze molen bestaat nog en is thans in gebruik bij de N.V. P. J. Endenburg's Zeilmakerij en Scheepstuigerij. Dit gedeelte van de Raam werd de Korte Raam genoemd, maar deze straatnaam bestaat thans niet meer, al leeft zij nog wel onder de bevolking. Het is niet bekend of de vestingwal de loop van de Korte Raam en daarna de Peperstraat tot de IJssel (Veerstal) dan wel of de omwalling de richting van de Bogen tot de rivier volgde. De plattegrond van 1270 geeft hieromtrent geen duidelijke aanwijzingen.

De Bogen. Zoals uit het vorenstaande reeds blijkt vormden „de Bogen” het verlengde van de stadsbegrenzing aan de westzijde van de Raam tot de IJssel. Men vindt dit stadsdeel ook aangeduid als „de Bogen en tuinen aan de Vest”. De naam „bogen” houdt verband met de constructie van de walmuren ter plaatse, bij deze constructie rustte de weergang (het platform achter de kantelen, waarop de schutters en andere krijgslieden bij de verdediging werden opgesteld) op gemetselde stenen bogen (nissen) tegen de binnenzijde van de stadsmuur. Uit deze benaming is ook de conclusie te trekken, dat de omwalling aan de westzijde aanvankelijk de Korte Raam volgde; de ommuring toch is naar alle waarschijnlijkheid van latere datum dan de omwalling van 1272.

De oostzijde van de sector van de oude stad tussen Gouwe/Haven-Raam/de Bogen werd gevormd door het water van de Gouwe en de Haven.

De (Hoge) Gouwe. Een verklaring van deze benaming werd reeds gegeven. Zij lag en ligt op een hoger niveau dan de straat aan de overzijde. Men vraagt zich wellicht af wat hiervan de oorzaak kan zijn. Onder alle voorbehoud voor beter, maak ik de veronderstelling, dat het Goudse Bos zich wellicht aanvankelijk uitgestrekt heeft tot op de rechteroever van de Gouwe en dat deze bosrand hoger lag dan de overzijde, de delta van de Gouwe. Soms vindt men deze straat ook aangeduid als de West, resp. de Zuid-Gouwe. Zij loopt thans van het Bolwerk tot de Westhaven. Wat het gedeelte van de Peperstraat tot de Westhaven, of zoals het genoemd werd „de straat tussen de Hoornse en de Visbrugge”, betreft, werd in 1581 door de vroedschap (fol. 52) besloten tot verbreding en verbetering van de passage aldaar. Daarvoor werden de nodige eigendommen aangekocht. Men vindt na deze werken dit gedeelte ook aangeduid als „de nieuwe vergrooiting”, of „de Nieuwe straet”, ook wel als „de Korte Gouwe” (zie hiervoor bij het Galgeveld). Zelfs wordt bij de behandeling in de Gemeenteraad van het voorstel tot afbraak van de Slepersbrug en het daarvoor in de plaats leggen van het nog bestaan-

de z.g. Kippebruggetje, naast het magazijn „de Zon”, in de vergadering van 21 Oktober 1870, gesproken van de Nieuwestraat of Korte Gouwe. Zoals reeds opgemerkt dragen beide straten, de v.m. Hoge en Lage Gouwe tegenwoordig de naam „Gouwe”, zonder enige toevoeging.

De West-Haven, van de Gouwe tot de IJssel (de Veerstal). Omtrent de Haven in het algemeen zijn hiervoor reeds verschillende bijzonderheden medegedeeld; de naam behoeft geen verdere toelichting. In 1580 (zie vroedschapsboek 1580, fol. 40) schijnt er een plan bestaan te hebben tot aanleg van een straat op de Westhaven tegenover de S. Jansbrugge, een brug die ten zuiden van de Molenwerf lag. Aan de gasthuizen was destijds een huis en erf ter plaatse gelegateerd, maar de uitvoering van de testamentaire bepalingen stuitte op moeilijkheden, althans het vroedschapsbesluit vermeldt, dat de stad het huis en erf kocht ten einde deze moeilijkheden op te heffen. Dit betrof dus een straataanleg tussen de Westhaven en de Peperstraat. Van de uitvoering is blijkbaar niets gekomen.

Gouwe en Raam zijn verbonden door de grachtstraat het Nonnenwater; Westhaven en de Bogen door het (oude) Veerstal.

Het Nonnenwater. Vermoedelijk werd deze verbinding aanvankelijk ook „de Raem” genoemd; na de stichting van het Nonnenklooster S. Marie, welk klooster in de aanvang van de 15de eeuw aan de westzijde van de Gouwe, ter plaatse waar thans het Gemeentelijk Gas- en Electriciteitsbedrijf is gevestigd, werd gesticht, werd het grachtje het Nonnenwater genoemd en de straat ten zuiden daarvan eveneens. Na deze toelichting behoeft dit geen verdere verklaring. Wanneer de naam „Nonnenwater” aan deze straat werd gegeven is mij niet bekend. Zij komt voor in het Hoofdgeldregister van 1622, hiervoor reeds genoemd.

De (het) (oude) Veerstal. Van oudsher was er te Gouda een veer over de IJssel, dat de heer der stad toebehoorde. In 1408 beleende de Graaf Jan de Bastaert van Blois met dit veer, dat verheergewaard moest worden met een rode sperwer. Zie het privilegeboek van Gouda, het z.g. Houtebouck, fol. 8-9, Gem. Archief III-B-2. Verheergewaarden was het bewijzen van leenhulde door de leenman aan de leenheer. Toen in 1471 de stad het recht verkreeg tot het bouwen van de z.g. Haastrechtse brug, was een van de voorwaarden, dat zij ook het veer in erfpacht kreeg. Eerst in 1639 werd de stad met het veer ter Goude „beleend”; de erfpacht werd toen afgelost. Dit veer had uiteraard aanlegplaatsen aan de beide oevers der rivier „stallen of stalen” genoemd. Een veerstal of -staal is een plaats waar men wordt overgezet, waar een veer is. Ook wel verstal; stal/staal = plaats of ruimte.

Binnen deze begrenzingen van het westelijk van Gouwe en Haven gelegen stadsdeel ontwikkelde zich een stratenaanleg, waarvan een tweetal der voornaamste in de eerste plaats onze aandacht vraagt, n.l. de Keizer- en de Peperstraat.

De Keizerstraat. Deze straat verbindt de (Hoge) Gouwe met de Kuiperstraat. De Lange van Wijngaerden voert ons in het 2e deel van zijn stadsbeschrijving (blz. 63) wat deze straatnaam betreft terug tot de Keizers van Duitsland in de 10de, 11de, 12de en 13de eeuw, nl. Otto de Grote, Hendrik IV, Frederik I (Barbarossa) en Frederik II. Deze vorsten zouden wellicht bij een bezoek aan Utrecht ook Gouda hebben bezocht; vandaar de naam Keizerstraat. Ontegenzeggelijk behoort de Keizerstraat tot een van de oudste straten van de stad, maar of haar geschiedenis zover terug gaat als de Lange van Wijngaerden durft te veronderstellen, betwijfel ik. In het archief van de S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 3, wordt deze straat vermeld in 1363 en in 1369. Dit bewijst m.i. reeds haar bestaan einde 13de, begin 14de eeuw. Bij haar ingang aan de zijde van de Gouwe stond het oude Raadhuis; in het midden, tussen Keizerstraat en Raam het Vlees- en wanthuis, de Hal. Op de plattegrond van 1270 komt deze straat, met raadhuis en vleeshal voor. Dat de naam verband houdt met Keizer Frederik II, mag m.i., onder enig voorbehoud, dan ook wel worden aangenomen. Of deze Gouda evenwel bezocht, is mij niet gebleken.

De Peperstraat. Deze straat loopt van de (Hoge) Gouwe naar het (oude) Veerstal. Ter plaatse waar zij zich met het Veerstal verbindt droeg zij vroeger de naam van „de Holle”. De straat ging hier omhoog, de oprit naar de IJsseldijk. Een „hol” is taalkundig een kleine hoogte, een oplopend gedeelte van een weg. Thans heet evenwel de gehele verbingsstraat: de Peperstraat. Deze straatnaam komt in vele oude steden voor (o.a. Rotterdam en Groningen). Zij houdt stellig verband met de bekende specerij. Vermoedelijk had Gouda reeds in de eerste eeuwen van haar bestaan een belangrijke handel in specerijen. Ook de naam van de Komijnstraat of -steeg, de verbinding tussen de Keizerstraat en de Peperstraat wijst hierop. Volgens Schotel in zijn „Maatschappelijk leven onzer Voorouders”, was Gouda in de middeleeuwen, in verband met zijn talrijke scheepsverbindingen, een opslagplaats van de kruiden en andere benodigdheden, die apothekers en drogisten in hun bedrijf nodig hadden en waaronder zich zeer zeker ook deze specerijen bevonden. In de oudste archivalia wordt de Peperstraat reeds genoemd; de Lange van Wijngaerden noemt haar een van de voornaamste en oudste straten van de oude stad. Zij heeft in meer dan één opzicht haar oude karakter bewaard. In de

15de eeuw telde zij onder hare bewoners talrijke bierbrouwers. Omstreeks het midden van de 16de eeuw waren er volgens Walvis, d. I, blz. 34, nog 18.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd).
G. J. J. POT.

VIII – WOENSDAG 7 JUNI 1950

De overige straten tussen de (Hoge) Gouwe/West-Haven en de Raam/de Bogen zijn van het noorden naar het zuiden:

De Aaltje Baksteeg. Deze steeg verbindt de (Hoge) Gouwe met de Raam. In de gedrukte Keurboeken van Gouda, d. I, fol. 261 en ovlgende komt onder de straten daarin genoemd in 1648 ook voor „de Koomen Aert ofte Aeltgen Backssteegh”. De Willem Aerntsz. steghe (Coman Aert) komt in de aantekeningen van de Lange van Wijngaerden voor als bestaande in 1489, met de omschrijving: Willem Aertsz. steghe, dat men gaet van Goude in Conincstraet”, en eveneens in zijn aantekeningen uit het eigenboek van 1502. Willem Aertsz. (Arentsz.) was Burgemeester van Oudewater in 1509. In het eigenboek van 1511, fol. 40, wordt deze steeg ook Monnicksteeghe genoemd. Deze Monnicksteeghe (Munck-Monnikestraet) wordt ook reeds vermeld in het 1ste Verhuurboek, fol. 45, in 1413. In één van de grafboeken van de S. Janskerk, no. 42, wordt in een renten-opgave achterin het register ook nog vermeld: Jan Claes Diertsz. van Haerlem in Vranckenham; dit Vranckenham was gelegen op de Gouwe, tussen de Keizerstraat en Coman Aertsteegh. In de genoemde straten-opgave van 1648 wordt „Vranckenham” ook genoemd. Waarschijnlijk droeg een gedeelte van de Gouwe tussen de beide straten dus deze naam. In de stratenlijst in hetzelfde keurboek van 1695 komen evenwel, noch de Koomen Aertssteeg, noch Vrankenham meer voor. De Aeltgen (Aertgen) Backsteghe, zonder verdere aanduiding komt o.m. voor in het Verleyboek van 1513 en het Eigenboek van 1592 (fol. 1007). Aertgen Back woonde volgens het Verleyboek van 1513 „op de West-Gouwe op de hoek van de steeg”. Uit het vorenstaande is af te leiden, dat deze steeg oorspronkelijk de Monnicksteeghe, daarna de Coman Aertsz. steghe en vervolgens de Aeltgen of Aertgen Backsteghe heette, welke laatste benaming zich tot op heden handhaafde. Coman Aert en Aertgen Back waren zeer zeker huiseigenaren ter plaatse; waarmede de naam Monnicksteeghe, reeds in 1413, verband heeft gehouden is mij niet gebleken. Voor zover bekend was er destijds in Gouda nog geen mannen-klooster.

De Lange Willemssteeg. Deze steeg verbond en verbindt de Keizerstraat met de Raam. Ook deze steeg droeg aanvankelijk een andere naam en wel de Jacob Woyser (Woeysserssoene-) steghe. Zij komt voor in het archief van de S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 12, in 1401. Op de achterzijde van deze rentebrief is vermeld: „nú Lange Willemssteegh”. Zie ook bundel 9 (1401) en het archief van de S. Janskerk, van af 1574, no. 15, fol. 110v, met de bijvoeging „in de Keizerstrate”. Op dezelfde folio van dit register wordt in 1401 ook nog vermeld: tussen de Keyserstraet en Lange Willemssteegh”. Wat hiermede bedoeld wordt is mij niet gebleken, waarschijnlijk is het een verschrijving. De naam „Langhe Willem” vond ik ook in het 1ste Verhuurboek, fol. 10. Hieruit blijkt, dat „Langhe Willem” in 1393 in de Keizerstraat woonde. De naam Lange Willemssteeg komt voor het eerst voor in dat verhuurboek op fol. 46 in het jaar 1413 en verder o.m. in het archief van de S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 9 (1463) en het Eigenboek van 1485. De straatnaam houdt ontegenzeggelijk verband met die van de eigenaar van huizen ter plaatse.

Tussen de Keizerstraat en de Raam waren nog een viertal stegen, die evenwel, hoewel hunne namen deels nog onder de Goudse bevolking leven, niet meer onder de officiële straatnamen voorkomen. Op deze „verloren gegane straatnamen”, zowel in dit stadsgedeelte als elders, kom ik – zoals ik al in mijn inleiding tot deze publicatie mededeelde – nader terug.

De Kamijnsteeg⁶⁾, tussen de Peper- en de Keizerstraat. Volgens een rentebrief van 1366 (Archief S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 24, wordt deze steeg de Mouwerin Willemssoen, ook wel de Mourijn Willemsz. steghe genoemd en in 1367 (Archief S. Janskerk vanaf 1574, no. 15, fol. 135) wordt hierbij vermeld: tussen Keizer- en Peperstraat. Op de achterzijde van de eerstgenoemde rentebrief is vermeld: „nú Comijnsteghe”. Maar in het Gasthuisarchief komt onder no. 49 een rentebrief voor van 1396, waarin gesproken wordt van: de Comijnsgracht in de Comijnsteegh”. In dat jaar droeg de steeg

⁶⁾ Overduidelijk een typefout, dit moet natuurlijk zijn: Komijnsteeg. (C.R.)

dus ook al haar tegenwoordige naam. Naar mijn mening moet deze naam in verband gebracht worden met de handel in specerijen te Gouda in de middeleeuwen, waarop ik hiervoren bij de Peperstraat reeds de aandacht vestigde. In het laatst van de 15de eeuw woonde te Gouda een zekere Mr. Jakob Commijn, die in 1492 van stadswege, met Jakob Leeu Jakobsz, de schout, naar Mechelen werd gezonden, in verband met moeilijkheden die ten aanzien van enige sluizen en spuien waren gerezen. Gelet op het feit, dat een eeuw vroeger de Comijnsteeg reeds voorkwam, kan geen verband tussen deze straatnaam en deze Mr. Commijn worden gelegd. Het geslacht Commijn komt voorzover mij gebleken in de 14de eeuw te Gouda niet voor.

De korte Noodgodssteeg. Deze steeg verbond en verbindt de West-Haven met de Peperstraat. Voor de naamsoorsprong volsta ik met verwijzing naar hetgeen ik reeds omtrent de Lange Noodgodsteeg, tussen Oost-Haven en Spieringstraat mededeelde. In het eigenboek van 1590, fol. 237 v spreekt men ook van „de Westnoodtgodssteegh”. De plattegrond van Joh. Bleau van 1648 noemt deze straat evenwel reeds: de Korte Noodgodssteeg.

De Kuipersstraat. In het verlengde van de Noodgodssteeg, loopt deze straat van de Peperstraat naar de Raam. Aanvankelijk werd deze de Simon (en) Judenstrate, ook wel -steghe, genoemd, al dan niet met de bijvoeging „sinte”. Reeds vroeg treffen wij haar in de archivalia aan. O.a. in een rentebrief van 1315 (Archief S. Janskerk vanaf 1574, no. 15, fol. 95, in het archief dier kerk vóór 1574, no. 3, rentebrieven, bundel 18 in 1365 en in bundel 26 in 1370 en 1397, resp. als -steghe en -strate. Een rentebrief van 1385 in het Leprozen-archief noemt haar eveneens, evenals het 1ste Verhuurboek op fol. 9 v, in 1393. Wij vragen ons af welke de herkomst van deze straatnaam is. Worden met Simon (en) Jude bedoeld de H.H. Simon en Judas Thaddeus, twee apostelen waarvan weinig bekend is? De H. Judas behoorde tot de bloedverwanten des Heren, terwijl beide afzonderlijk, later gezamenlijk het Christendom in Azië en Afrika verbreidden. De overleveringen zeggen dat beiden de marteldood stierven. Een aanwijzing voor deze naamsoorsprong zou zijn de toevoeging „sinte” in de rentebrief in het Leprozenarchief, hiervoor vermeld. Ook is het mogelijk dat de naam van een huiseigenaar of bouwer de aanleiding was, maar deze eigennaam komt in de Goudse archieven, voor zover mij bekend, niet voor. Wel te Leiden: daar was in 1427 schepen Symon Jude, zie Archief Secretarie Leiden, Inventaris samengesteld door Mr. Overvoorde en Dr. Mr. Verbrugt, no. 1570 regesten no. 420. Ik laat evenwel in het midden of hier sprake was van enig verband! In de late tweede helft van de 16e eeuw krijgt deze steeg evenwel een andere naam n.l. die van Cuyperssteegh. Of in die tijd in deze straat meerdere kuipers hun nering uitoefenden, dan wel een vooraanstaand personage met de naam Cuypers daar woonde of eigendommen bezat, is mij niet gebleken. De naam Cuyperssteegh komt voor o.a. in de eigenboeken van 1580 en 1590/1595, resp. fol. 236v 158v en 186. De naam, al dan niet in combinatie met Simon Judenstrate blijft evenwel nog voorkomen, o.a. in het Eigenboek 1593, fol. 50. Ook de stratenlijst van 1648 in het hiervoren genoemde keurboek vermeldt nog: de Symon Judestraet of Kuyperssteeg. In de tweede helft van de 17de eeuw verkrijgt de laatste naam evenwel algemeen burgerrecht. Bij raadsbesluit van 15 Augustus 1881 werd de naam gewijzigd in Kuiperstraat.

Het Zwaansgat, van de Peperstraat tot de Bogen, het woord „gat” heeft hier de betekenis van: opening of doorgang, zoals dat in meerdere toepassingen voor verbindingen te water en te land ook elders voorkomt. In het Goudse archief vond ik voor deze steeg behalve de naam Swaens- of Zwaansgat, ook die van de Zwaensteghe (1502) en Swaens- of Zwaensvoerde (waarschijnlijk van voerde = voerde-voort-voor, een greppel, maar ook een wagenspoor, een smalle weg dus naar de zwanen. Swaens- Zwaensvoerde komt voor in het 1ste Verhuurboek, fol. 40, in 1409. Ook was er in 1338 een „erve genaemt Swaensvoert aen de Verwersbrugge; de Verwersbrugge was een brug in de Kleiweg, de latere S. Anthoniusbrug tussen Hoogstraat en Kleiweg. Zie archief S. Janskerk vanaf 1574, no. 15, ongefol., 21ste folio van achteren. De naam houdt waarschijnlijk verband met het recht dat de stad had om zwanen te houden, oudtijds een heerlijk recht. Herhaaldelijk komt men in het archief gegevens omtrent het recht der stad op zwanendriften (= het houden van deze vogels) tegen. Niet onwaarschijnlijk is dat deze zwanen in de Raamgracht werden gehouden en deze daar hun hokken hadden. De zwaan was niet alleen een siervogel, maar werd ook gegeten. Geschenken in de vorm van zwanen waren dan ook gebruikelijk, vooral aan overheidspersonen. Hierdoor ontstond ook weder een soort „recht”, dat later vervangen werd door een uitkering in geld. Zo ontvingen volgens het boek Repareermeesters, aanvangende 1558 (Gem. Archief III-E-1b) in de maand December 1706: 19 Heeren yder 1 gulden 10 stuivers, wegens „het Swanegeld”. De uitbetaling geschiedde door bemiddeling van de stadssecretaris Mr. Jacob Snels. Deze 19 Heeren waren waarschijnlijk de leden van de Magistraat, n.l. de baljuw, 4 burgemeesters, 3 secretarissen, de pensionaris, 7 schepenen, 2 fabrieksmeesters en de thesaurier.

IX – DINSDAG 20 JUNI 1950

Voordat ik er toe overga de uitbreiding der stad, zoals deze zich in de tweede helft van de 14e eeuw begon te ontwikkelen te beschrijven, is het gewenst enkele correcties en aanvullingen in het reeds gepubliceerde aan te brengen.

Bij de „Nieuwe Veerstal” wordt als jaar, waarin het Goudse kasteel is afgebroken, het jaar 1581 vermeld, dit moet zijn 1577.

Nader bleek mij, dat de latere „Lange Noodgodsteeg” in de 2e helft der 14e eeuw de Gherit Meystersteeghe genoemd werd (zie 1ste verhuurboek, fol. 22; rente-register van het klooster S. Marie, fol. 53/55 v en fol. 53 v (1363 en 1395) Gem. Archief III-H-1); archief S. Janskerk na de hervorming no. 15 fol. 12 (1382). Niet onopgemerkt mag worden gelaten, dat in laatstgenoemd register op fol. 12 ook nog de vermelding voorkomt: de Gherit Meystersteeghe bij de Sack”. In hoeverre hier van een foutieve aanduiding moet worden gesproken is niet na te gaan en evenmin of met de „Dirc Meystersteeghe” aan de Oosthaven (archief S. Janskerk no. 3, rentebrieven, bundel 35 (1382) dezelfde steeg bedoeld wordt.

En tenslotte is de vermelding als bron „kerkarchief voor of na 1574” niet in overeenstemming met de titel van de betreffende inventarissen; dit moet zijn: kerkarchief na de hervorming en kerkarchief van de S. Janskerk, zonder verdere aanduiding. De lezer gelieve hiermede rekening te houden.

Zoals reeds medegedeeld, werden de singelgrachten, die ook thans nog de binnenstad omringen, omstreeks 1350 gegraven en werden omstreeks dat jaar ook de omwallingen met haar torens en poorten ter plaatse gesteld.

Waarschijnlijk hadden tevoren reeds partiële uitbreidingen buiten de oude omwalling plaats gehad, die nu binnen de ommuring werden opgenomen.

Een sterke toeneming van de bevolking, als gevolg van grote welvaart in nering en bedrijf, ging hiermede samen en de aanleg van nieuwe straten tekent zich dan ook in de bewaard gebleven archieven van die tijd af. De stadsuitbreiding bood ook plaats voor de vestiging van mannen- en vrouwenkloosters en in de aanvang van de 15e eeuw vestigden zich dan ook verschillende orden in onze stad, die alle, een plaats vonden in de nieuwe uitleg. Aan het einde dier eeuw, waren er te Gouda 10 kloosters, n.l. 3 mannen- en 7 vrouwenkloosters of conventen.

We zullen deze stadsuitbreiding, haar verdelende in vier sectoren, nader bezien en wel in de volgende orde:

1. het stadsdeel begrensd door de Spieringstraat, de Fluweelensingelgracht, de IJssel (Nieuwe Veerstal) en de Lange Tiendeweg;
2. idem tussen de Zeugestraat, de Bleekerssingelgracht, de Lange Tiendeweg en de Kleiweg;
3. idem tussen de Turfmarkt, de Kattensingelgracht, de Kleiweg en de Binnen-Gouwe;
4. idem tussen de Raam, de Bogen, de Turfsingelgracht, de (vroegere Kromme Gouwe en de IJssel (de (oude) Veerstal).

In de eerste sector zijn een plantsoen en een tweetal straten ontstaan, het plantsoen langs de singelgrachten, ter plaatse van de vroegere vestingwerken, de straten – parallel lopende met de Spieringstraat, van Zuid naar Noord – welke straten met de Spieringstraat en met elkander door verschillende dwarsstraten zijn verbonden.

Het Houtmansplantsoen. Dit plantsoen is genoemd naar de Goudse Oost-Indiëvaarders uit het laatst van de 16e eeuw. De naam werd aan dit plantsoen gegeven bij besluit van de gemeenteraad van 19 April 1901. Cornelis en Frederick (de) Houtman, twee broeders uit een oud Gouds geslacht, maakten in 1595 en 1598 reizen naar Oost-Indië. De eerste keerde van zijn tweede reis niet terug; hij werd door de Atjehse bevolking vermoord. Frederick verbleef in gevangenschap tot 25 Augustus 1601 en keerde toen naar Nederland terug. Een manuscript, bevattende het verhaal van zijn wedervaren, kwam voor onder de boeken van Prins Frederik Hendrik, die in 1749 op het Oude Hof in Den Haag verkocht werden. In 1879 kocht het Gemeentebestuur dit handschrift, op de auctie van boeken van Prins Hendrik der Nederlanden, aan. Het berust thans in het Stedelijk Museum. In het plantsoen is op 1 Juli 1880 een gedenksteen geplaatst ter ere van deze stoere Goudse zeevaarders.

De Tuinstraat/Groeneweg, van de Vijverstraat – de Noordelijke afscheiding van het vroegere slot en het klooster van de Minderbroeders – tot de Lange Tiendeweg. Het Noordelijk deel van deze straat, vanaf de – niet meer bestaande – brug tussen de Wale en de Doelenstraat, werd de Groeneweg genoemd en draagt deze naam nog, het Zuidelijk deel van genoemde brug tot de Vijverstraat heette de Sack of Zak. Langs de Westzijde van deze straten liep een sloot, welke zich, nabij de Tiendeweg, in Westelijke richting omhoog naar de Zeugestraat, later de Jeruzalemstraat. Behalve dan ook aan het uiterste Noordelijk deel bij de Tiendeweg, was de Groeneweg/de Sack maar aan een zijde bebouwd. De Sack is waarschijnlijk de oudste van deze twee straten. Zij komt reeds in de tweede helft der 14e eeuw voor (zie Gasthuis-archief, ladekast, 1386/1387; 1ste verhuurboek, fol. 10 v (1393) en fol. 91 v (1413); kerk-archief na de hervorming, no. 15, fol. 9 (1372) en fol. 11 v (1397) en archief S. Janskerk no. 3, rentebrieven, bundel 11 (1374). In de onderscheiding met de latere „Nieuwe Zak”, werd deze straat ook wel de „Oude Sack” genoemd. In de laatstgenoemde rentebrief wordt vermeld: in de zac bi der watermoelen”. Sack, sac of zack is een slop, een doodlopende, een blinde straat, leert ons het middel-Nederlandse woordenboek van Verwijs en Verdam. Het is afgeleid van het Franse: sac-du-cul (= doodlopende steeg of slop). De straat werd ten Zuiden begrensd door het in de 15e eeuw gebouwde Minderbroedersklooster. Na afbraak van dit klooster in 1576 werd op het kloosterterrein, in het verlengde van de Sack een nieuwe straat aangelegd, die krachtens een besluit van Burgemeesteren van den laatsten Februari 1612 (Kamerboek 1612, fol. 23) „de Nieuwe Sack” werd genoemd. Zie ook de verpachting van de accijnzen, 1607-1622, fol. 41 en de extracten Kamerboek, Gem. Archief III-C-12 1612, fol. 79. Hieruit blijkt tevens, dat de stadsregering ook vroeger reeds namen aan nieuw aangelegde straten gaf. Bij raadsbesluit van 18 Februari 1898 werd aan de Zak de naam gegeven van Tuinstraat. Van de Groeneweg zijn ons niet zoveel bijzonderheden bekend als van de Zak/Tuinstraat. Walvis (I-blz. 33) noemt deze straat en omschrijft haar als volgt: onbestraat, en inzonderheid aan 't Zuideinde onbetimmerd, was een groen bewassche pad, wiens waterkaden als noch onbeschoeid leggen. Oude luiden getuigen, zegt Tomberg, dat de straten weinig betreden meest groen bewassen waren”. De straat of beter de weg had dus een landelijk karakter, dat zij ook, althans wat de Zak/Tuinstraat betreft, nog vele jaren heeft behouden.

De hier door Walvis geciteerde Tomberg, was Willem Tomberg, de 17e eeuwse Goudse notaris, de schrijver van de z.g. Goudse Arcadia, een zoon van de Goudse glasschilder Daniel Tomberg, aan welke kunst hij zelf ook deed en een kleinzoon van de bekende Remonstrantse predikant Herboldus Tombergius. Over zijn Arcadia, een verzameling o.m. van allerhande Goudse aangelegenheden, spreekt Walvis in de inleiding van zijn stadsgeschiedenis niet zeer vleiend; hij noemt het een geschrift „gelijk de Griekse Arcadia doorspekt met minnerijen en verdigtselen, (die) bijeen geflenst was, met wijd en zijd bij een geraapte gedagten en vertellingen over Landbouw, Bloemen, Vruchten, Glasverwunde, ja verschijnende dwaalsterren en Hemelligten”.

Ondanks de vernietigende kritiek verwijst Walvis in zijn boek er dikwijls naar! Een exemplaar van Tomberg's Arcadia is jammer genoeg niet meer in de librerie aanwezig.

Aan de Groeneweg moet ook nog genoemd worden het zogenaamde Swaneburghshofje, dat tegenwoordig, in tegenstelling met de andere hofjes in de stad, in de bevolkingsadministratie nog als een afzonderlijke straat beschouwd wordt terwijl de overige hofjes in de nummering van de straten, waaraan zij zijn gelegen, zijn opgenomen. Dit hofje van 12 woningen, werd in 1693 gesticht ter uitvoering om het testament voor Elisabeth Nathans Bars weduwe van Noach Cornelisz Swanenburgh, van 27 April 1689 overleden voor de Goudse notaris L. Balbian (Prot. no. 350, fol. 27) – onder bepaling dat boven de poort die toegang tot het hofje verleende een „hardtsteen” werd aangebracht en daerop een burchten met eenige Swaentjens rontom, volgens de beeltenis van de hoofdsteen leggende op haer mans graff, alhier in de groote kerck”, op het terrein van het in 1572 verbrande klooster van de Reguliere nonnen van St. Margriet aan de Spieringstraat, dat aan de Oostzijde begrensd werd door de Groeneweg.

In het Hoofdgeldregister van 1622 (folio 61) wordt het terrein van het klooster nog het „verbrande erf” genoemd, welke naam ook nog voorkomt op de kaart van Blaeu van 1648, hoewel reeds in 1583 een belangrijk deel van deze kloostergrond, met wat van de gebouwen nog goed en bruikbaar was, bestemd werd voor het Aelemoeseniershuis, dat in 1596 met het Weeshuis werd verenigd. In de loop der tijden zijn deze gebouwen door ver- en nieuwbouw het thans nog bestaande Weeshuis aan de Spieringstraat geworden.

De Baan- en de Geuzestraat, twee in elkanders verlengde liggende straten. naam Baanstraat werd bij Raadsbesluit van 13 December 1907 gegeven aan het straatgedeelte tussen de Geuzestraat en de Wijde Poort. Algemeen werd deze straat voor de officiële naamgeving reeds Baanstraat genoemd, vermoedelijk, of in verband met de voormalige schietbanen van het Schuttersgilde die daar waren, dan wel – en dit komt mij waarschijnlijker voor – in verband met de lijnbanen (touwslagerijen)

ter plaatse op en aan de voet van de stadswallen. Op de plattegrond van Joh. Blaeu wordt ter plaatse vermeld: Lijnbanen.

Oorspronkelijk was er een Lange- en een Korte Geuzestraat. De Korte Geuzestraat verbond de Lange – met de Groeneweg. Het pleintje tussen de Geuzestraat–Baanstraat, waar de beide Geuzestraten in elkander liepen werd het Heilige Geest- of Weeserf genoemd. Het Heilige Geesterf komt reeds voor in 1533, het grensde aan het Cellebroedersconvent en werd destijds mede in aanmerking gebracht voor de stichting van een „Pestilentiehuys” = een inrichting tot verpleging van pestlijders. (zie Pater Dalmatius van Heel „Het Cellenbroedersklooster genaamd Emmaus”, blz. 8). Op dit Weeserf was vroeger ook nog een straatje, dat in verband met zijn overeenkomst met dit in het bouwbedrijf gebruikte werktuig, „het Winkelhaaksteegje” werd genoemd. Dit straatje wordt vermeld in het Kamerboek van 1616, fol. 50 v.

De beide Geuzestraten werden aangelegd op de grond van het voormalig St. Katharinaklooster. Dit klooster lag aan de Zuidzijde van de Tiendeweg en aan de Oostzijde van de Groeneweg, terwijl het zich ten westen uitstrekte tot de vestingwal langs de Fluwelensingelgracht en ten Zuiden begrensd werd door het Cellebroedersklooster, later de Latijnse school en daarna de Werkinrichting. De toegang tot het klooster was aan de Groeneweg en bestond uit een brede stenen toegang, zegt Walvis, tegenover de Patersteeg, „de Koepoort” genoemd. De poort gaf ook toegang tot de boerderij op het kloosterterrein in welk verband deze naam dan ook wellicht verklaard moet worden. Deze poort werd de latere Korte Geuzestraat, maar de naam Koepoort bleef nog lange tijd gehandhaafd. De gebouwen van het Katharinaklooster werden nog lang gebruikt. Het klooster zelf werd ingericht tot Tuchthuis, zowel voor mannen als voor vrouwen; de kerk werd aanvankelijk gebruikt voor stadsscherschool en diende tijdens de kermis als schouwburg. Later werd ze gebruikt als opslagplaats voor turf voor de stadsgebouwen en voor de armbedeling en kreeg dan ook de naam van Turfkerk. Tijdens de veiling van de kloostergrond op 2, 4 en 5 maart 1593 werden – als bij toeval – de namen van Korte en Lange Geuzestraat aan het voor straataanleg bestemde terrein gegeven. Teneinde een verbinding met de Tiendeweg te krijgen verkocht men tegelijkertijd de opstal van twee huizen aan de Tiendeweg (zie Walvis II blz. 158 en Gemeentearchief III-A-6, 't manuscript bevattende Goudse aangelegenheden van Th. van Abbesteegh, van 1703, een van de laatste bladzijden onder het hoofd aangeduid „Vercooping van Stadsgoederen”).

Nadruk verboden
(Wordt vervolgd.)

G. J. J. POT

X – WOENSDAG 28 JUNI 1950

De in het vorige artikel genoemde straten, de Spieringstraat, de Groeneweg/Tuinstraat, de Baanstraat en het Houtmansplantsoen, waren – zoals reeds opgemerkt – door zijstraten onderling verbonden.

De Zuidelijkste hiervan is de Vijverstraat, vroeger ook de Viverstraat genoemd. Zij loopt van de Spiering- naar de Tuinstraat en is met een brugje verbonden met de rotonde van het Houtmansplantsoen. Bij de naamgeving van straten op het terrein van het afgebroken Minderbroedersklooster in 1612 (kamerboek 1612 folio 23) en de extracten daaruit genomen, gemeentearchief III-C-12, folio 79), kreeg zij deze naam. Maar ook reeds voor 1612 schijnt de aanleiding voor deze straatnaam al aanwezig te zijn geweest. Volgens register no. 15 in het Archief der St. Janskerk na de hervorming, folio 124v, was ter plaatse „een bleijcveld, naest Aeff Claes Arents dochter, noordwärts, gheheeten de Viver”, terwijl in de Lange van Wijngaerden (deel II blz. 25 en 51) wordt gezegd, dat het water van de tegenwoordige Fluwelensingelgracht, ter plaatse vroeger „die Vijver” genoemd is. Naar alle waarschijnlijkheid behoorde deze vijver tot de grachten van het kasteel en begrensd het slot aan de Oostzijde.

De Hoefsteeg, eveneens tussen de Spieringstraat en de Tuinstraat. Deze steeg werd vroeger ook de Houfstrate genoemd, ook komt zij voor als Hofsteghe, maar dit is waarschijnlijk een schrijffout. De Lange van Wijngaerden deelt in zijn aantekeningen (Gemeentearchief III-a-16) mede, dat deze straat in 1413 werd aangelegd; de brug die haar met de Sack verbond moest door de bewoners van laatstgenoemde straat worden onderhouden. In 1612 (Kamerboek van dat jaar folio 79) krijgt zij bij besluit

van Burgemeesteren, als één der straten aangelegd op het Minderbroederswerf – dit moet dan aan de Westzijde van de straat zijn, daar de Oostzijde tevoren reeds bebouwd was – de naam van Hoefstraat, omdat in die straat „het houffijser uithangt”. Of dit een woonhuis of een herberg van die naam in deze straat was, is mij niet bekend, maar waarschijnlijk is het wel. Of oefende hier een hoefsmid zijn bedrijf uit? Alweer „non liquet”, het is niet duidelijk en moeten wij het bij veronderstellingen laten.

De Wale- en de Doelestraat, de eerste van de Spieringstraat tot de Groeneweg en de laatste tussen Groeneweg en Houtmansplantsoen. De Walestraat heette tot het Raadsbesluit van 15 September 1930, de Walesteeg. Maar in feite was dit geen nieuwe benaming. In 't Eigen boek van 1644 folio 85, wordt al gesproken van „de Walestraat”. Deze straat komt in de oude archivaria ook voor als Walich (Avensz) steeg en als Watersteeg. De laatste naam zal wel een verschrijving zijn. Dat de naam afkomstig is van de eigennaam Walich mag wel als zeker worden aangenomen. De Lange van Wijngaerden licht dit in zijn handtekeningen uit het tweede Vroedschapsboek der stad (Gemeentearchief III-A-16) nader toe. Volgens deze aantekening was Walich een Fries, in welk gewest deze eigen naam nog voorkomt. In de eigen boeken van 1593 wordt nog gesproken van de Walichstraet. In 1365 wordt in het Archief St. Janskerk na de hervorming, no. 15, folio 142, de Walich Avensteghe genoemd. Ook komt zij voor in het 1ste verhuurboek, fol. 18/35 in 1397 en in het archief der St. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 37 (1404) en bundel 33 (1459). In hetzelfde archief no. 3, rentebrieven, bundel 25, is op een rentebrief van 1398 een huis in de Walich Avensteghe betreffende, vermeld: nu Doelesteeg. Zie ook in bundel 12, is een brief van hetzelfde jaar. Is dit nu een vergissing en mag men aannemen dat hier de in het verlengde van de Doelesteeg liggende Walesteeg wordt bedoeld? Of was er in dat jaar nog geen sprake van een Doelesteeg? Zo komen wij op de verklaring van de naam van de Doelenstraat. Oorspronkelijk steeg, werd zij straat, krachtens raadsbesluit van 25 Nov. 1910. In 1442 (Register klooster S. Marie, gem. archief III-H-1) en in het archief van de St. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 6 (1464), wordt de „Dolenstege” genoemd. In het eigenboek van 1451, fol. 6v wordt zij aangeduid als „scuttersdoelenstege naer die oude scuttersdoelen”, dus de toegangsweg tot de schietbanen van de schutters aan de stadsvesten. Dit verklaart tevens de naam van deze straat. Ten overvloede wordt hier nog gewezen op een aantekening in register no 15 van het archief van de St. Janskerk na de hervorming, fol. 7, het jaar 1470 betreffende. Hierin wordt vermeld :aen de straet, die men gaet, ter scutten doelen waerts”.

Kan een en ander wellicht aanleiding gegeven hebben tot de vermelding op de rentebrief van 1398: nu de Doelesteeg? Ook de Walesteeg ging „ter scutten doelen waerts”.

De Kees Faassen Rolwagensteeg, van de Spieringstraat tot de Groeneweg. Een veel omstreden straatnaam, waaromtrent slechts weinig bijzonderheden bekend zijn. Het eerste deel van de naam is een in Gouda in de 16de en 17de eeuw voorkomende familienaam. Volgens het trouwboek van de Herv. Kerk, no. 15, fol. 177, huwt op 28 April 1602, Cornelis Fasen met Neeltgen Aerts en volgens het hoofdgeldregister van 1622, fol. 61, woont op het „verbrande erf”, het v.m. S. Margariete-convent, Cornelis Faesz, gehuwd met Ariaentgen Remmen. De in het geding zijnde steeg vormt de zuidelijke begrenzing van het v.m. kloosterterrein, maakte er misschien wel deel van uit. Mogelijk was Cornelis (Kees) Faesz. (Faessen) eigenaar van bouwterrein of reeds ter plaatse gebouwde huizen en werd daarom deze steeg naar hem genoemd. Welk beroep oefende Cornelis Faesz. uit? Maakte hij rolwagens en zo ja, wat waren dit voor voertuigen en werden zij te Gouda gebruikt? Rolwagens waren volgens het woordenboek van Verwijs en Verdam in de 16de eeuw, voertuigen, op zware, massieve houten wielen, bestemd voor vrachtvervoer. Te Amsterdam hadden in 1584/1585 o.a. de gezworen dragers ze in gebruik. En volgens de extracten uit het Kamerboek van 1612, fol. 99, kamerboek fol. 24, werden ook te Gouda rolwagens gebruikt. In de 16de eeuw werden een bepaald soort, primitief ingerichte reiswagens, ook rolwagens genoemd. Van dit vervoermiddel werd in die tijd in het naburige Duitsland een druk gebruik gemaakt en teneinde de reis te veraangename had men destijds een speciaal daarvoor geschreven lectuur. De stadsschrijver, de secretaris Jörg Wickram, van de stad Burghein, schreef er in 1555 reeds een boekje „Das Rollwagenbuchlein”, om de tijd bij de reis per schip of rolwagen te bekorten. Later worden ook de kindewagentjes op massieve houten wieltes „rolwagens” genoemd en de tegenwoordige jeugd laat ze in hare „zeepkisten-wagens” herleven. Hoewel geen zekerheid bestaat dat Cornelis Faesz. het beroep van wagenmaker, speciaal van rolwagenmaker, uitoefende, komt dit mij toch niet onmogelijk voor.

De Patersteeg, van de Spieringstraat/Jeruzalemstraat naar de Groeneweg. Deze steeg scheidde voor 1572 de terreinen van het Collatiehuis, gesticht in 1425, of beter de terzijde daarvan in de eerste jaren van de 16de eeuw gestichte Jeruzalemskapel van dat van het klooster S. Margriet, het latere Wees- en Aelmoeseniershuis. Volgens overlevering houdt deze straatnaam verband met de bewo-

ners van het Collatiehuis, de paters. Opmerking verdient het evenwel, dat de naam Pater- ook Papensteeg reeds voorkomt in het 1ste verhuurboek, fol. 21 in 1399, dus voor de stichting van het Collatiehuis en dat zelfs reeds in een rentebrief van 1384 in het archief van de S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 7, dit ook het geval is. Maar nog meer bevreemdend is, dat in het archief van de S. Janskerk na de hervorming, no. 15, fol. 19, onder het opschrift „Coster Gijsensteegh” een schepensbrief van 1384 wordt vermeld, waarin sprake is van een huis in die Papenstege. Wijst dit er op dat deze Coster Gijsensteeg aanvankelijk ook als Papensteeg werd aangeduid? Om de kerk waren meerdere gebouwen en huizen in gebruik door geestelijken. Dit kan aanleiding geweest zijn voor dubbele aanduidingen van straten waarvan zij op weg naar de kerk en hunne woningen veel gebruik maakten. In het Eigenboek 1648, fol. 69, vond ik nog de Collatiebroeders- ofte Cappelstraat. Zonder twijfel een, wel uitzonderlijke, maar toch zeer verklaarbare, aanduiding van deze steeg.

Thans resten ons in deze sector nog een tweetal verbindingsstraatjes tussen de Groeneweg en de Baanstraat en wel de Wijde- en de Muilepoort.

De Wijde poort, de zuidelijkste van de twee, vond ik genoemd in het Eigenboek van 1593, fol. 68v. Omtrent de herkomst van de naam van deze straat is mij niets bekend, maar naar alle waarschijnlijkheid was de breedte van de poort een gunstige uitzondering op de regel die destijds voor de aanleg van poortjes en steegjes gold. Vandaar dan ook de naam Wijdepoort.

De Muilepoort. In 1597 woonde volgens het kohier der verpondingen, fol. 18 (Gem. Archief III-F-47/4) op de Groeneweg: Jan Jansz. Muyl. Bij zijn naam wordt in dit register ook vermeld, dat hij in 1600 „in de poort” woonde. Deze naam is blijkbaar in de naam van dit poortje vereeuwigd. Bij latere eigendomsovergangen, zie o.m. het protocol van notaris Adriaen Schoonhoven, no. 377 van 1657 (inventaris kinderen A. J. Donker, post 20, rentebrieven) en in het eigenboek 1728, fol. 181v, is sprake van Jan Meulen, Molen of Muylenpoortje.

(Wordt vervolgd)

G. J. J. POT.

Nadruk verboden.

XI – WOENSDAG 5 JULI 1950

De tweede sector in het oostelijk deel der 14de eeuwse stadsuitbreiding vraagt thans onze aandacht. Deze sector wordt begrensd door Zeugestraat/Anthoniestraat–Kleiweg–Veemarktterrein/Houtmansgracht en Lange Tiendeweg en van de Tiendeweg tot de Kleiweg doorsneden van Zuid-Oost naar Noord-West door de met de Zeugestraat en de Bleekerssingelgracht parallel lopende straten: Rozendaal–Wilhelminastraat–Nieuwemarkt en Nieuwsteeg.

Binnen deze sector werden in de aanvang van de 15de eeuw twee vrouwenkloosters of conventen en het Onze Lieve Vrouwe- of St. Elisabeth's gasthuis aangetroffen; de twee kloosterterreinen zijn – na afbraak van de gebouwen, voornamelijk aan het einde van de 16de en in de 17de eeuw – voor aanleg van straten, resp. huizenbouw bestemd geworden.

De Rozendaal. De straatnaamlijsten geven aan dat deze straat loopt van: de Lange Tiendeweg tot de Wilhelminastraat en, omgekeerd, dat de Wilhelminastraat loopt van de Nieuwemarkt naar de Rozendaal. Dit is evenwel geen afdoende aanwijzing, want men vraagt zich onwillekeurig af waar de Wilhelminastraat begint en de Rozendaal eindigt. Afgaande op de plaatsing van de straatnaamborden en de aanduidingen bij de Cappenersteeg en het Paradijs in die naamlijst, loopt de Rozendaal van de Lange Tiendeweg tot het punt waar beide laatstgenoemde straatjes zich met de Wilhelminastraat verenigen. Op de plattegrond van Joh. Blaeu van 1648 komt de Rozendaal niet voor; de straat van de Tiendeweg tot de Varkenmarkt, heet daar Vogelenzangh. Wat kan hiervan de oorzaak zijn vraagt men zich af, want én Vogelenzang en Rozendaal komen reeds drie eeuwen tevoren gelijktijdig voor. De straatnaam was destijds: het of de Rosendael, ook wel de Rosendaelstrate. Een rentebrief in het Leprozen-archief, van 1365, spreekt van: tussen Rosendaelstrate en die Vesten; een aantekening in register no. 15, fol. 6, in het kerkarchief na de hervorming uit het jaar 1375 van: in Rosendaelstege. En in het eigenboek van 1593, fol. 143, wordt vermeld: in de Rosendael voer in de Vogelensang”. En om nog meer vraagpunten op te werpen vermeldt het hiervoren vermelde kerkregister op fol. 7: Rosendaelrestege, de straet die men gaet te schutten doelen waert”. Deze doelen lagen ten oosten van de tegenwoordige Rozendaal aan de vesten langs de Bleekerssingelgracht, achter het gildehuis van de schutters van de voetboog „St. Joris”, aan de Tiendeweg. En in het eigenboek van 1581, fol. 15v, wordt vermeld: in de Vogelesang, genaempt Rosendael” terwijl het eigenboek van 1592, fol. 112v,

En thans de herkomst van de benaming van deze straat. Walvis (I, blz. 33) geeft wel de verklaring van de straatnaam Vogelezang, waarop ik nader terug kom, maar niet die van dit deel der straat. In *Nomina Geographica Neerlandica*, VIIde deel, blz. 108, vangt J. W. Mulder zijn zeer interessant artikel over „Vogel(en)zang” aan met de volgende zinsnede: een van die plaatsnamen, welke evenals b.v. Bloemendaal en Rozendaal reeds door hun klank en betekenis bekoren; een naam, die ons midden in de winter van Amsterdam naar Leiden sporende, als een gelofte is der eenmaal wederkerende lente”Hier verbindt deze schrijver dus deze namen, Bloemendaal en Rozendaal, met de lente, met de ontluikende natuur. En in het verder verloop van zijn publicatie brengt hij verband tussen die twee namen. Het ligt in mijn bedoeling bij de straatnaam Vogelenzang enige verdere mededelingen uit dit artikel te doen. Daaruit zal blijken, dat er verband tussen deze twee straatnamen kan worden gelegd. Ook is het niet onmogelijk dat de naam verband houdt met die van een huis ter plaatse. De straatnaam heeft zich in ieder geval meer dan 6 eeuwen in onze stad gehandhaafd.

Het behoeft geen betoog, dat aan verandering dan ook vele bezwaren verbonden waren. Enkele jaren geleden evenwel kreeg de straat haar oude naam terug. Toen de bezetter in 1942, met gebruikmaking van misplaatst recht, met alle mogelijke middelen de nationale gevoelens van ons volk trachtte te ontwrichten en iedere straatnaam, die aan de levende leden van ons Vorstenhuis herinnerde moest verdwijnen, gaf de toenmalige Burgemeester aan deze straat haar eeuwenoude naam terug.

Bij besluit van Burgemeester en Wethouders, van 15/24 Mei 1945, was de naam Vogelenzang aanvankelijk gehandhaafd. Hiervoor verwees ik reeds met een enkel woord, in verband met de straatnaam Rozendaal, naar een artikel in N.G.N. betreffende de vermoedelijke herkomst van deze straatnaam. Het is mij niet mogelijk in dit bestek op deze lezenswaardige publicatie diep in te gaan. Als plaatsnaam, straat-huis en geslachtsnaam komt de naam Vogel(en)zang in de oudheid herhaaldelijk voor. Hij is noch zeldzaam, noch jong. Zowel in Nederland als in Duitsland treft men hem aan. De schrijver zegt dat Vogel(ge)sang, een der weinig Duitse plaatsnamen is, die betrekking hebben op het innerlijk gevoel, met name op de natuur. Hij komt in het bijzonder naar voren in de 12de en 13de eeuw en wordt in verband gebracht met het gezang van de vogels, zij wekken heugenis aan alles „wat lieflijk is en wel luidt. In zoverre dus is dit in overeenstemming met hetgeen Walvis, d. I, blz. 33, schrijft: „de Vogelzang, dus genoemd omdat het veld- en boomgewas het gevogelte vrije nestelen en zingen toeliet”. Dr. Eduard Jacobs, die door Mulder geciteerd wordt, wees er op, dat de naam meestal aan een bos of „hout”, dus met houtgewas begroeid terrein, gegeven werd, maar dat ook (vochtige) weiden, oevers, vijvers, meren, waar zich veel (water)vogels ophouden, zo werden genoemd. Zowel het een als het ander is mogelijk; de omgeving van Gouda was rijk, zowel aan moeassen als opgaand houtge-

was en het waterwild ontbrak er niet. Er waren eendekooien, onmiddellijk buiten de oorspronkelijke omwalling; in de 16de eeuw sprak men nog van „de plaats waar de koy plach te zijn”, in de omgeving van de Turfmarkt en volgens de aantekeningen van de Lange van Wijngaerden uit de eigenboeken, reeds meer genoemd, blijkt dat er in 1500 nog een „coyerf” was „after de Vischmerct” (zie ook het Eigenboek van 1593, fol. 66V) een „coyerf an de vesten”.

Ook schijnt de naam verbonden te zijn geweest aan watermolens; in Duitsland werden in de middeleeuwen de namen Vogelmühle of Vogel(ge)sangsmühle aangetroffen, plaatsen waar het jong volk gaarne bijeen kwam en dan ook niet zelden herbergen werden aangetroffen. J. W. Muller onderschrijft in het algemeen de mededelingen van Dr. Jacobs en voert hiervoor nog meerdere bewijsgronden aan, in het bijzonder uit de zuidelijke Nederlanden. Dat de naam verband houdt met herbergen en andere in kwaad gerucht staande panden, alsmede met molens, staat hij met gegevens uit verschillende historische bronnen. Hierbij ontbreekt ook niet een Goudse keur uit de 15de eeuw, waarin bepaald wordt, dat „lichte vrouwen” te Gouda slechts mogen wonen in de Vogelenzang en op de noordzijde van de (nieuwe) Haven, beide aan de buitenkant van de stad destijds. Ook te Gent was dit het geval. En opmerkelijk is het ook, dat in de Vogelenzang in het jaar 1375, „in de Rosendaelstrate”, een windmolen stond (zie de aantekeningen van de Lange van Wijngaerden, meergenoemd).

Als zeker mag dan ook wel worden aangenomen, dat de naam Vogelenzang en ook die van Rozendaal verband houdt met een plaats met landelijk karakter en tevens met het vrije, ongebonden leven, waartoe dergelijke plaatsen aanleiding gaven.

De Nieuwe Markt, het plein tussen de Wilhelminastraat (Vogelenzang) en de Nieuwsteeg. Dit plein is ontstaan uit de grond vroeger ingenomen door het S. Agnieten-convent, waarvan de kapel nog het enige overblijfsel is. Ten oosten van deze kapel was een grachtje, dat het water aan de zuidzijde van de Vogelenzang verbond met dat van de Zeugestraat, het Agnietenwatertje. Langs de oostelijke oever hiervan was een straatje, dat eveneens het Agnietenwatertje genoemd werd. Vroeger heette dit straatje evenwel de Blinde Bettensteghe; ook komt het voor als Dirc Keylensteghe. Zie voor Blinde Bettensteghe o.m. het kerkarchief na de hervorming, no. 15, fol. 28 (1351) en voor Dirc Keylensteghe het fundatieboek van de „arme Fraterkens” en het 1ste verhuurboek, fol. 14V–30 (1395). Het plein kreeg de naam Nieuwe Markt bij raadsbesluit van 15 December 1911. In dat jaar werd het water van de Zeugestraat achter de Waag overkluisd en het Agnietenwatertje gedempt.

De Nieuwsteeg, tussen de Nieuwemarkt en de Kleiweg. Deze steeg werd blijkens de resoluties van de Magistraat van 1619, Gem. Archief III-C-5, fol. 8, omstreeks dat jaar aangelegd. In dat jaar werd het „bonhuis” bij het S. Elisabeth’s gasthuis aan de Kleiweg afgebroken voor straataanleg. Het genoemde gasthuis stond aan de Kleiweg op het terrein tussen de tegenwoordige Nieuwsteeg en de R.K. Kerk van Onze Lieve Vrouw Hemelvaart, aldaar. De straat kreeg destijds reeds de naam van „Nieuwsteegh”. Toen later, in het begin van de 19de eeuw, het v.m. Pesthuis tot kazerne omgebouwd werd en dit tot 1920 bleef, werd de steeg, in verband met het drukke militaire verkeer, in de volksmond „de Soldatensteeg”, een naam die bij het tegenwoordig geslacht alweer bijna in het vergeetboek is geraakt. In het Kamerboek van 1618, fol. 54, wordt deze nieuwe verbindingstraat aangeduid als „straat”: aen de Vogelensang een steenen cade te maken van af de Agneten tot de Nieuwstraet”.

G. J. J. POT.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd).

XII – WOENSDAG 12 JULI 1950

Tussen de Zeugestraat en de Wilhelminastraat bevinden zich twee straatjes, namelijk:

1. **De Cappenstersteeg**. Deze steeg komt reeds, volgens de aantekeningen van de Lange van Wijngaerden uit het eigenboek van 1471/1481, in dat tijdvak als Coppenaerssteghe voor, terwijl het eigenboek van 1593, fol. 144, de Coppenaerssteghe vermeldt. Hoogstwaarschijnlijk is de naam herkomstig van de geslachtsnaam Coppenaar of Cappenaar. In het 1ste verhuurboek, fol. 33, wordt poorter gemaakt Cornelis Louwensz., waarbij als borgstelling wordt gegeven: „Alve Coppenarens-huus”; in het Verleyboek van 1451, fol. 9, komt een Yeff Cappenaar voor.

2. **De Speldenmakerssteeg**. Deze steeg werd waarschijnlijk ook wel de Coenen- of Conesteghe genoemd, hoewel ik ook een steeg met die naam ontmoette in de Peperstraat. In register no. 15 van het archief der S. Janskerk na de hervorming, fol. 28v, wordt evenwel vermeld: Koenesteghe is Spel-

demakerssteghe (1458) en op fol. 32 van dat register in 1449: een huis in de Vogelensang, dus in de Wilhelminastraat, aan de zuidzijde belendt door „de Coenensteghe”. Dit kan niet anders zijn geweest, dan de Speldenmakerssteeg.

Het speldenmakersbedrijf werd te Gouda reeds in de 16e eeuw uitgeoefend en door de overheid beschermd. In het kamerboek van 1614 komt een besluit voor van 5 December van dat jaar, waarbij wordt bepaald, dat deze bedrijven hun spelden niet mochten steken (verpakken) op papieren „geteekent mette Rode Laers of yet dat daar van gelijckenisse heeft”. De papieren waarop de spelden gestoken werden mochten slechts voorzien worden van de naam Gouda, met het wapen der stad, waar om heen de doornen kroon, „t samen zoo groot als een daelder, wel grooter maer nyet cleynder”. Verder mocht daarop het merk en de naam van de fabrikant, de meester, worden vermeld. In deze steeg waren blijkbaar meerdere van deze bedrijven gevestigd, vandaar de naam (zie o.m. het Decreetboek, Rechterlijke Archieven, no. 236, fol. 82v, in het jaar 1549).

Tussen de Rozendaal/Wilhelminastraat en de Houtmansgracht bevinden zich vijf straatjes of steegen en wel:

1. **Het Paradijs.** Oorspronkelijk heette dit straatje het Paradijspoertge. Onder deze naam komt het voor in de eerste helft van de 17de eeuw in de Legger Belastingen in het Gem. Archief, III-F-36, en wel in 1638. Van „het Paradijs” is – voor zover mij gebleken is – voor het eerst sprake in het Gemeenteverslag van 1885. Waarmede deze naam verband houdt is mij niet bekend. Volgens een artikel over Oost-Neerlandse plaatsnamen in *Nomina Geographica Neerlandica* (VIIde deel, blz. 8) is deze aanduiding als huis- en plaatsnaam gebruikelijk tegenover die van „Hel” of „Helle” dus een combinatie van hemel en vagevuur. Opmerkelijk is in dit verband, dat in het decreetboek van 1515–1559, Rechterlijke Archieven in het Gem. Archief no. 236a, fol. 82v, in 1549 een huis wordt genoemd: opten houck van de Speldemakersteeg achter tschoel, naest die Helle. Hier had men dus ook, in de onmiddellijke nabijheid van elkander, de tegenstelling paradijs en hel, of goed en slecht. Misschien is aan deze benamingen de plaatselijke situatie ook niet vreemd geweest. In Rotterdam komt „Paradijs” veelvuldig voor in combinatie met gang, laan of straat, welke namen volgens de beschrijving van de „Rotterdamsche Straatnamen”, blz. 102, afgeleid worden van vroegere huis- en hofstedenamen.

2. **De Jan Kottensteeg.** Deze steeg komt ook voor als Jan Coddesteynsteghe en Jan Cottensteeg. Waarschijnlijk houdt de naam verband met die van Jan Codde(n)-Coddesteyn, een van de oudste Goudse glasschilders, die in de tweede helft van de 15de eeuw te Gouda woonde en werkte. De steeg komt o.a. voor in de transportboeken van 1612–1653 en de schuldboeken van 1650–1665, zie de rechterlijke archieven in het Gemeente Archief, no. 493a.

3. **De Robaarsteeg.** Oorspronkelijk noemde men deze steeg de Claes Coeck (Koeken-)steghe of -steeg. Onder deze naam komt zij reeds voor in een rentebrief van 1387 in het archief der S. Janskerk, no. 3, bundel 20. In 1533 is op deze brief de aantekening gesteld: bi der jonghen schutters doelen, die men nu noemt: Roetbe... steghe”.

Ook in het archief der kerk na de hervorming, no. 15, fol. 30, in 1433, wordt deze steeg genoemd. Volgens het Decreetboek, hiervoren genoemd, fol. 37v, woonde Claes Coeck, aan de oostzijde van de steeg. In 1481 wordt deze steeg aangeduid als de Dirck Roebaertsteghe, in 1497⁷⁾ als de Pieter Roebaertsteghe en in 1503 als de Robbertsteeg. Volgens het eigenboek van 1452, fol. 13v, verkoopt Dirck Jacobsz. Roebaert een huis en erf, staande in de Vogelensang op de hoek van de Claes Coecksteghe. De naam Pieter Roebaertssteghe komt voor in het eigenboek van 1481, die van Robbertsteeg in dat van 1503, fol. 253v, en dat van het jaar 1592, fol. 114v. Ongetwijfeld is dit evenwel een minder juiste aanduiding. Uit een en ander blijkt evenwel, dat hier de herkomst van de namen dezer steeg gezocht moet worden in de geslachtsnamen van de opvolgende huiseigenaren ter plaatse.

4. **De Lemdulsteeg.** Ook deze steeg heeft niet altijd haar tegenwoordige naam gedragen. In 1456 komt zij nog voor als Mattgen Dappersteegh. In dat jaar wordt een huis in dit steeg verkocht met als belending het erf van Lem Dul. Deze was volgens de aantekeningen van de Lange van Wijngaarden, timmerman van beroep en woonde dus in dat jaar reeds ter plaatse. In 1463 (archief St. Janskerk no. 3, rentebrieven, bundel 6) wordt dit straatje „Lemdulsteeg” genoemd. Lem Dul komt herhaaldelijk in de eigenboeken voor als huiseigenaar, niet alleen in deze steeg, maar ook op de Nieuwe Haven. Ook hier is de straatnaam weer afgeleid van de naam der huiseigenaren. In de inventaris van stadsgoederen van 1771 Gem. archief III-E-4, wordt de steeg ten onrechte de Langdulsteeg genoemd. In 1927 vroegen de bewoners wijziging van de straatnaam in Badstraat of Lemdulstraat. De Gemeenteraad wees dit verzoek, overeenkomstig het advies van Burgemeester en Wethouders (voorstel no. 159), in zijn vergadering van 3 October 1927 van de hand.

5. **De Varkenmarkt,** tussen de Wilhelminastraat en Veemarkterrein. Ten Noorden van de Voge-

⁷⁾ Bedoeld zal zijn: 1497. (C.R.)

lenzang, die oorspronkelijk omhoog naar de vesten aan de Blekerssingelgracht, stond het klooster van S. Maria Magdalena. Ten Westen werd het kloosterterrein begrensd door een gracht, die het water van de Zeugestraat, via het Agnietenwatertje en het water langs de Vogelenzang, verbond met de Bleekerssingelgracht. In de walmuur was een sluisje, beschermd door een toren, de Magdalenen- of Verckenstoren, ingebouwd. Deze laatste naam gaf de volksmond aan dit verdedigingswerk, omdat de boeren uit Steyn en omgeving hier met hunne schuitjes met zuivel en vee, veelal biggen en varkens, de stad binnenkwamen. De varkensmarkt werd tot de 17e eeuw op de Elsmarkt, zie hiervoor bij Turfmarkt, gehouden. Deze marktplaats voldeed evenwel niet; zij werd te klein. In 1596 zag men dan ook naar een geschikter terrein uit. Volgens het vroedschapsboek van dat jaar, fol. 183v, werd bij het besluit tot afbraak van de St. Anthoniuskapel dan ook reeds overwogen „ter plaetse een bequame verckenmarct” te maken. Dit plan is evenwel niet uitgevoerd maar in de loop van de nieuwe eeuw werd een deel van het voormalig Magdalenenklooster hiervoor bestemd, zoals ook uit het eigenboek van 1649, folio 82, blijkt. Men spreekt daar van de „Nieuwe Verckenmarct”. Op de plattegrond van Joh. Blaeu van 1648 komt deze nieuwe Varkenmarkt dan ook nog niet voor. Als Varkenmarkt bleef zij tot de aanleg van het nieuwe Veemarktterrein, in de twintiger jaren dezer eeuw, in gebruik, en ook thans wordt het terrein – het water er langs is ook reeds gedempt – nog voor algemene marktdoeleinden gebruikt.

G. J. J. POT.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd)

XIII – WOENSDAG 19 JULI 1950

Het deel van de eerste stadsuitleg, dat thans zal worden besproken, is dat tussen Kleiweg-Gouwe-Turfmarkt en Regentesse-plantsoen.

In de richting Oost-West wordt dit doorsneden door twee, in elkanders verlengde gelegen straten, nl. de Kleiwegsstraat en de Nieuwehaven. De Nieuwehaven is naar het zuiden en het noorden door zijstraten met de Turfmarkt en het Regentesseplantsoen verbonden.

De Kleiwegsstraat-Nieuwehaven, tussen de Kleiweg en de Gouwe. De historie wil, dat wij deze straten onder één hoofd betrekken, want oorspronkelijk droeg dit complex de naam Nieuwehaven, resp. Nieuwehavensteghe. De Nieuwehaven is in de eerste helft van de 14de eeuw gegraven, waar-schijnlijk ter zelfder tijd dat ook de eerste stadsuitleg is begonnen.

Blijkbaar eiste de steeds toenemende scheepvaart, met name de binnenvaart, uitbreiding van aan-legplaatsen binnen de stad. De naam „Nieuwehaven”, moet gezien worden in verband met „de Haven”, die reeds bestond en ter onderscheiding daarvan. „Die steghe van de nuwe haven”, komt voor in een rentebrief van 1366 (archief S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 11) en in 1457 (idem, bundel 14).

In het fundatieboek van de „arme fraterkens” (15de eeuw) wordt vermeld de Nuwe Haven- of Cleywechssteghe; register no. 15 van het archief van de S. Janskerk na de hervorming, fol. 21 en 36 geeft in het jaar 1573 deze dubbele aanduiding ook. Een register van het S. Catharina-convent (Gem. Archief III-H-1) noemt evenwel de Nieuwehavensteghe nog in 1454. De herkomst van deze straatnamen behoeft overigens geen nadere toelichting. De steeg later straat, die de Nieuwehaven met de Kleiweg verbindt, dankte dus haar naam eerstens aan de Nieuwehaven, later aan de Kleiweg. Ook in de eigenboeken van 1458 en 1466 wordt reeds gesproken van de Cleywegssteghe, zonder enige verdere aanduiding.

Bij raadsbesluit van 25 November 1910 is de aanduiding steeg veranderd in straat, maar volgens het eigenboek van 1505, fol. 320, wordt deze verbinding ook reeds „Cleywechsstraet” genoemd. Op bl. 266v en bl. 367v van dit boek is zij evenwel weder gedegradeerd tot „steegh”.

Het water van de Nieuwehaven werd in de jaren 1939-1940 gedempt en gerioleerd, ter uitvoering van het raadsbesluit van 24 Maart 1938, een feit, dat onder de bevolking veel stof opwierp. Er waren uiteraard voor- en tegenstanders. De tegenstanders zagen in de demping een schending van het pittoreske stadsschoon; de voorstanders maakten zich sterk door grote bezwaren van hygiënische aard aan het behoud van het water, dat hoe langer hoe meer vervuilde, verbonden. Vooral na een tevoren reeds uitgevoerde overkluizing van het gedeelte der gracht bij de Kattensingel was deze vervuiling hand over hand toegenomen. De Raad sprak zich dan ook, na veel strijd, in meerderheid vóór de demping en riolering uit.

Opgemerkt moet nog worden, dat het deel van de Nieuwehaven en wel dat aan de noordzijde,

tussen de Vrouwevestesteeg en de Portemonnaie in 1778 (Gem. Archief III-A-66 in het 8ste stads-kwartier voor de straatverlichting) vermeld wordt als „Breedstraat”, vermoedelijk omdat de straat ter plaatse van grotere afmetingen was dan elders. Ook in 1974 komt dit gedeelte nog als Breedstraat voor.

De Portemonnaie, een slop tussen de Nieuwehaven (noordzijde) en het Regentesse-plantsoen. Vermoedelijk werd dit slop al in de eerste helft „de Pleytsack” genoemd, althans in het eigenboek van 1638, fol. 65, staat een eigendoms-overdracht genoteerd van 6 huisjes in de Pleytsack „streckende van den eygen van de cooper – die aan de Kleiweg woonde – tot de waterscap toe”. Een pley(t)sack was een fluwelen zak, wellicht ook in gebruik bij advocaten en zaakwaarnemers en bestemd voor het medenemen van hun paperassen, een soort actentas dus. Kwamen de bewoners van de „Pleytsack”, of de eigenaren van de woningen aldaar, misschien dikwijls met het gerecht in aanraking?! In de 19de eeuw schijnt de naam „Portemonnaie” meer en meer in gebruik te zijn gekomen. Wellicht houdt dit ook verband met andere bestemmingen, die aan deze „zakken”, n.l. voor berging van geldswaarden, werden gegeven. Officieel droeg het slop deze naam evenwel niet; deze werd hieraan eerst gegeven bij raadsbesluit van 17 April van dit jaar.

De Vrouwen- en Vrouwevestesteeg. Deze twee stegen vormen de verbinding tussen de Turfmarkt en de Nieuwehaven en Nieuwehaven en het Regentesse-plantsoen. De Vrouwesteeg komt voor als „onser Lieve Vrouwesteghe” in 1494 en als „Liefvrouwkensteech” in 1592; de Vrouwevestesteeg als „ons lieffvrouwen nijenstraet” in 1595. De Vrouwensteeg wordt in het midden van de 15de eeuw ook aangeduid als de Sprinckwijkersteghe of straete, (register convent S. Marie in het Gem. Archief III-H-1). In no. 42 1 van het archief van de S. Janskerk, afd. renten, van voor 1542, wordt vermeld: Sprincwijn, alias ons Vrouwensteech. De herkomst van „Sprincwijn” is mij niet bekend, maar ik vraag mij af of deze naam wellicht verband houdt met „spring of spreng”, van beek of kleine watergang. Aan deze steeg, op de hoek van de Nieuwehaven was de aan de H. Maagd Maria gewijde kapel gebouwd – waaraan zij haar naam ontleende – die omstreeks 1585 werd afgebroken, behalve de toren, die – hoewel in de 17de eeuw afgebroken, maar herbouwd – nog steeds de herinnering aan dit kerkgebouw bewaart. De steeg tussen de Nieuwehaven en het Regentesse-plantsoen – waar vroeger de „vesten” waren – ontleent aan deze situatie haar naam.

Het Slapperdel is een slop aan de zuidzijde van de Vrouwensteeg. Dit slop komt ook voor onder de naam Snapperdel (1593), Slatterdel (omstreeks 1542) en als Snapperdelsstege in 1594. De naam houdt waarschijnlijk verband met de grondgesteldheid ter plaatse. Een bijzonder „slappe” moerassige grond, een „del”, laagte. Verder verwijs ik in dit verband nog naar de oudere benaming van de Vrouwesteeg, „Sprincwijn” en mijn gissing omtrent de oorsprong van deze benaming.

De Lange- en de Korte Dwarsstraat, van de Turfmarkt naar de Nieuwehaven en van laatstgenoemde naar het Regentesse-plantsoen. Deze straten heetten oorspronkelijk de Vuylsteghe (Vulsteghe) en de „nieuwe of Vuylevestestege”. De Vulsteghe komt reeds voor in 1440 (archief S. Janskerk, no. 3, rentebrieven, bundel 43; de nieuwe Vuylsteech in het eigenboek van 1617, fol. 53v. Zie ook het Leprozenarchief, rentebrieven, 1454). Zekerheid omtrent de herkomst van de naam Vuylsteeg heb ik niet; onmogelijk is het evenwel niet dat zij verband houdt met het feit, dat aanvankelijk, na het graven van de Nieuwehaven in de 14de eeuw, een deel van de oevers bestemd werd voor de opslag van bagger en vuilnis. De Lange van Wijngaerden vermeldt in deel II, blz. 40 en 44 van zijn stadsbeschrijving dat de noordzijde van dit water in 1509 nog niet bebouwd was en diende voor tuinen en stallen (= opslagplaatsen) van bagger en vuil.

De naam Vuylevestestege, houdt uiteraard weder verband met de daar gelegen stadsvesten langs de Kattensingelgracht, evenals dit bij de Vrouwevestesteeg het geval is.

Wanneer de verandering van Vuylsteeg in Lange en Korte Dwarsstraat heeft plaats gevonden is mij niet nauwkeurig gebleken; in 1872 worden beide straten nog de Vuilstegen genoemd, maar in 1875 reeds Dwarsstraat.

En ten slotte nog het volgende. In sommige naamlijsten van straten in deze gemeente wordt melding gemaakt van het **Boschhofje** aan de zuidzijde van de Nieuwehaven. In de huisnummering maakt dit hofje evenwel deel uit van de Nieuwehaven. Dit hofje, of feitelijk is het dit niet meer, werd, in 1649 ingevolge een testamentaire beschikking van Arend Dirkz. Bosch gesticht en bestond uit een zevental woningen, die verhuurd mochten worden en uit acht kleinere huisjes, die bestemd waren voor de bewoning door oude vrouwen om niet. Deze huisjes werden gebouwd op de grond van het v.m. Clarissen-convent. Op dit kloosterterrein was ook het stadstimmererf ondergebracht, dus op dezelfde plaats

waar dit thans nog bestaat.

In 1913 werd de Goudse brandweer gereorganiseerd en kocht de gemeente, ten einde de brandweerlieden dicht bij de kazerne te kunnen huisvesten van de beheerders van het hofje de aan het stadserf grenzende eigendommen voor een bedrag van f 10.000, onder voorwaarde dat de gemeente aan de toenmalige bewoonsters van het hofje gedurende haar leven een behoorlijke woning kosteloos ter beschikking zou stellen en in goede staat zou onderhouden. Dit besluit werd genomen in de raadsvergadering van 14 Februari 1913. Een deel der woningen, die toch grotendeels voor onbewoonbaar verklaring in aanmerking kwamen, werd afgebroken en de overige verbouwd in verband met hun nieuwe bestemming.

Ik was aanvankelijk niet van plan de hofjes in deze stad, die volgens de bevolkings-administratie niet meer als afzonderlijke „straten” worden aangemerkt, maar in de nummering van de straten waarvan zij gelegen zijn werden opgenomen, afzonderlijk te vermelden.

Voor dit hofje moet ik evenwel een uitzondering maken, omdat bij raadsbesluit van 17 April 1950, hieraan thans een officiële naam is gegeven en wel die van „**Het Klooster**”. In deze naam blijft dus het v.m. S. Clarissen-convent voortleven. De naam „Boschhofje” blijft bewaard in de gevelsteen die vroeger de ingang sierde en die thans is ingemetseld in de tuinmuur van het v.m. S. Catharina-gasthuis, thans Stedelijk Museum, aan de Oosthaven.

G. J. J. POT.

Nadruk Verboden.

(Wordt vervolgd).

XIV – WOENSDAG 26 JULI 1950

In mijn vorige publicatie is de omschrijving van het Regentesseplantsoen uitgevallen; hierna volgt zij.

Het Regentesseplantsoen, van de Kleiweg tot de Gouwe, langs de zuidzijde van de Kattensingelgracht.

Aanvankelijk werd dit terrein ingenomen door de vestingwerken tussen de Kleiwegs- en de Potterspoorten; na amovering hiervan werd het bestemd voor plantsoen. Een bepaalde naam droeg dit plantsoen niet, tot dat bij raadsbesluit van 19 April 1901 aan deze weg, waarvan de zuidzijde middelerwijl voor bouwterrein was uitgegeven, de naam van Regentesseplantsoen werd gegeven als een hulde aan wijlen H.M. Koningin Emma, die regentesse van het Koninkrijk was geweest, totdat H.M. Koningin Wilhelmina, op 31 Augustus 1898, was ingehuldigd.

De nieuwe uitleg naar het Westen werd begrensd door de Raam-Nonnenwater en de Gouwe en de pas gegraven Turfsingelgracht en sloot zich in het zuiden bij de vestingwerken langs het westelijk deel van de Veerstal en de Bogen aan.

Haar westelijke begrenzing was:

De Vest, of de vesten van de Bogen tot de Gouwe. De naam spreekt voor zich zelf en verklaart zich zelf. Deze straat was gelegen onmiddellijk achter de stadsomwalling, resp. bemuring, „de vesten”. Na de ontmanteling der stad in de eerste helft der vorige eeuw, werd de vrijgekomen grond nagenoeg geheel bebouwd, hoofdzakelijk met handels-inrichtingen, dan wel bestemd tot opslagruimten. Gedeelten ervan werden ook aan de openbare dienst onttrokken en bestemd voor gemeente- en particuliere bedrijven, o.a. het gemeentelijk gas- en electriciteitsbedrijf, de stadsreiniging, het stoombotenveer, de Plateelbakkerij Zuid-Holland en andere.

De Vest is dan ook geen doorgaande verbinding meer langs de singelgracht; de terreinen van de plateelbakkerij en de lichtfabrieken sluiten het noordelijk deel af.

Het noordelijk deel van deze westelijke uitleg der stad, tussen het Nonnenwater, de Turfsingel (ten einde verwarring te voorkomen noem ik deze gracht naar haar tegenwoordige benaming, alhoewel deze daar later pas aangegeven is, waarop ik bij de straat „de Turfsingel” nader terug kom) en de Gouwe, werd aanvankelijk nagenoeg geheel ingenomen door het Klooster van S. Marie op de Gouwe. Dit klooster werd in 1581 gedeeltelijk afgebroken en de ondergrond verkocht voor bouwterrein, een ander deel der gebouwen werd bestemd tot Proveniershuis, of zoals Walvis (II, blz. 164) zegt: een kostkoopers huis opgebouwd, dat in den jaren 1691, met een deftig huis en ingang aan de Gouwe, eetzaale, en verscheidene nieuwe woningen van binnen verciert”.

Thans is nagenoeg het gehele v.m. kloosterterrein in gebruik of bestemd voor de gemeentelijke

lichtfabrieken. In de westelijke stadsuitleg werden meerdere geestelijke inrichtingen gevestigd, waarop ik bij de verschillende straten en stegen daarin, welke de herinnering daaraan levendig houden nader terug kom.

De noordzijde van het Nonnenwater, tussen de Gouwe en de Raam draagt de naam van „**het Rotterdamsche Veer**”. Een „veer” was o.m. de plaats, waar de geregelde diensten te water en te land op plaatsen in de omgeving aankwamen en afvoeren. Zo hadden dan ook de veer- en beurtdiensten op Rotterdam, inclusief de wagentdiensten, hun vaste lig- en afvaartplaatsen aan dit grachtje. Op de plattegrond van Joh. Blaeu van 1648 wordt het Rotterdamse Veer niet met name genoemd, hoewel het toen reeds zijn bestemming had.

Bij de verloren gegane straatnamen zullen wij meerdere overeenkomstige aanduidingen tegenkomen.

Het Verlorenkost, van de Raam tot de Vest. Oorspronkelijk was dit een, aan weerszijden, bebouwd grachtje, dat de Turfsingelgracht met het water van de Raam verbond. Voor de stadsuitleg naar deze zijde was het waarschijnlijk een verbinding met de venen van Moordrecht en Waddinxveen. Aan de Turfsingelgracht was een sluisje, dat de verbinding vormde met die gracht. Door het Moordrechtsche Verlaat of zoals het vroeger genoemd werd „het verlaatgen in het veen”, bereikten de turfschippers uit de Moortse- en Waddinxveense venen de turfmarkt aan de Raam. Dit sluisje in de stadsomwalling werd beschermd door een waltoren, „de Verlorenkost- of Sluistoren”. Deze toren komt reeds in 1504 voor (de Lange van Wijngaerden, II, blz. 51 e.v.). In 1595 werd volgens het eigenboek van dat jaar, een huis en lijnbaan in de Vlamingstraat verkocht, strekkende achter aan de gracht „genoemt de Verloren Cost”. De naam „Verloren Cost”, komt meermalen ook voor als „Kostverloren”; zo had men in de middeleeuwen een toren, in de Utrechtse Domtoren een klok, bij Amsterdam een wetering met die naam. Verloren kost- kostverloren moet verstaan worden als verloren moeite, arbeid, tijd of geld. Het is niet onmogelijk, dat in verband met de aanleg van de gracht, resp. het sluisje, dat spoedig – in verband met het graven van de Turfsingelgracht feitelijk ophield van nut te zijn – het hieraan bestede geld kon worden beschouwd als te zijn weggegooid, althans niet meer tot zijn recht kwam.

De Messenmakerssteeg, verbond de Raam met de daarachter gelegen terreinen aan de Vest. De naam van deze steeg houdt verband met een zeer oud in Gouda uitgeoefend bedrijf: het maken van messen. In de 14de eeuw kwam dit reeds voor. Volgens de Lange van Wijngaerden, deel II, blz. 37, vonden 30 bazen en 11 slijpmolens arbeid in deze industrie. Opmerkelijk is, dat aan het einde van de Raam, bij de Bogen, een slijpmolen stond, die herhaaldelijk in de topografie van de stad wordt genoemd. Blijkbaar was dit bedrijf in hoofdzaak op de Raam en omgeving gevestigd. Volgens het Kamerboek van 1617 (fol. 105), woonden er nog messenmakers in deze steeg. In het archief der Oud-Katholieke Kerk van S. Johannes de Doper op de Gouwe, wordt onder no. 61 het Messenmakerserf vermeld.

De Vlamingstraat, eveneens tussen de Raam en de Vest, in het verlengde van de Aaltje Baksteeg. Dit is mede een van de oudste straten van de stad. Zij wordt reeds genoemd in 1307 (Archief S. Janskerk na de hervorming, no. 15, fol. 117/117v), 1391 (Leprozen-archief, rentebrieven). Uit de vermelding van deze straat in 1309, zou geconcludeerd kunnen worden, dat zij reeds bestond voordat de singelgrachten werden gegraven, maar dan zou zij aanvankelijk buiten de omwalling hebben gelegen. De naam houdt zonder twijfel verband met de vestiging van Vlaamse lakenwevers in het begin van de 14e eeuw. Deze lakenwevers werden ook wel drapiers, drageniers of trapieniers genoemd. De rekken waarop de lakens gedroogd en gespannen werden – de ramen – stonden op de Raam, die daaraan, zoals reeds is medegedeeld dan ook haar naam ontleent. Vanzelfsprekend was het dus, dat de inwoners die deze nering uitoefenden, zich in de buurt daarvan vestigden. Reeds in 1364 was dit bedrijf zeer bloeiend; de Goudse lakens waren beroemd. De Lange van Wijngaerden deelt ons mede, dat het Goudse grauw, groen, rood en zwart „puyck”, van een uitstekende kwaliteit moet zijn geweest, daar het aan zeer voornamen edelvrouwen werd geschonken. In de rekeningen van de graven van Blois komt men herhaaldelijk aankopen van deze lakens tegen. Deze nering moet ouder zijn dan de brouwning en is zeer lang een van de voornaamste bronnen van inkomsten geweest. Lang heeft Gouda met Leiden gewedijverd in belangrijkheid op dit gebied. De stadsregering trachtte dan ook met allerlei voorzorgen deze nering op peil te houden, maar kon niet verhinderen, dat zij in het begin van de 17de eeuw begon te verlopen. In 1667 werd nog bepaald, dat een „uutreders of fabrikeur”, die in de stad kwam werken, 4 jaren lang schot- (= belasting) en waakvrij (= schutterlijke dienst) was. In 1692 werden zelfs zich te Gouda vestigende lakendrapiers, gesubsidieerd, voor elk weefgetouw, dat zij in bedrijf brachten.

De „karsaaijenfabriek” (karsaai is een grof gekeperde wollen stof), bleef nog tot het jaar 1787, dank zij de steun, die haar uit de bijzondere kas van Burgemeesteren werd verleend in stand. Tot dat jaar vonden nog ongeveer 300 arbeiders in dit bedrijf hun brood.

Het St. Jacobserf. Tussen de Vlamingstraat en de Drapiersteeg (straat aan de noordzijde van de Coningxstraet Raem) stond eertijds de St. Jacobs-kapel waarom heen een grote onbebouwde ruimte of erf. Op dit erf werden reeds in het midden van de 16de eeuw huisjes gebouwd, want in het gemeente-archief, onder III-F-28, komt een uit omstreeks 1550 dagtekenende aantekening voor van verschuldigde poortpandingsrenten „op sint Jacop Capellenhuys-erff”. Mr. S. Muller Hzn. vermeldt in zijn „kerkelijke indeeling omstreeks 1550, tevens klooster kaart (blz. 401–407 van Deel I, Bisdom Utrecht) deze kapel ook reeds onder de oudste van de stad. Na de hervorming bleef het kerkgebouw zijn bestemming volgen, in die zin, dat het in 1623 in gebruik was bij de Remonstranten (Walvis II, blz. 183). Het erf werd hoe langer hoe meer bebouwd. Blijkens rentebrieven in het Leprozen-archief was in 1591 de bebouwing nog toegenomen en in 1614 werden er opnieuw 12 huisjes getimmerd. In de volksmond werd het destijds en ook nog tot op de dag van heden, meestal aangeduid als het „Jaapjeserf”. Bij raadsbesluit van 17 April 1950 heeft de Goudse gemeenteraad deze benaming uit het „vox populi” tot de officiële benaming van dit stadsdeel gepromoveerd. Officieel heet dus thans, met voorbijgang van de juiste naam van de Heilige, waaraan deze bebouwing in vroeger eeuwen haar naam ontleende: „Jaapjes-erf”. Grotendeels is het erf en de daarop staande bebouwing thans voor industrie-doeleinden bestemd, maar enkele woningen zijn in stand gebleven. Zij behoren tot dusverre, volgens de bevolkings-boekhouding, tot de straatnummering van de Raam.

De Drapiersteeg. Deze steeg die van de Raam naar de Vest loopt werd vroeger ook de Draperie-steegh genoemd. Drapenieren is laken maken, weven, drapier, ook trapier is laken-fabrikant, lakenwever, lakenkoper. Deze straatnaam houdt dan ook verband met de lakenfabricage, met de lakennering in het algemeen.

Zij werd aangelegd in 1674 op het terrein van het v.m. Klooster S. Maria Sterre, een convent van de nonnen van S Birgitta, dat in 1551 overging in handen van de Reguliere Kanunniken van het Klooster Emmaus in het Land van Steyn, die zich omdat hun klooster enkele jaren tevoren door brand was vernietigd te Gouda vestigden. In de jaren 1576–1580 werd 't klooster afgebroken en de ondergrond gedeeltelijk verkocht, gedeeltelijk aan de stad gehouden voor straataanleg en huizenbouw. Bij besluit van Burgemeesteren van 12 December 1614 (Kamerboek 1614, fol. 157)v) werd aan deze straat de naam van Schoonstraat gegeven, in verband met de eigenaar en bouwer van de aanliggende gronden Frans Jacobsz. Schoon. Zeer spoedig wordt zij evenwel Drapier- of Drapeniersstraat genoemd (Kamerboek 1622, fol. 6). Zie ook de Legger van de belastingen in de 17de en 18e eeuw Gem. Archief III-F-36 en het Hoofdgeldregister van 1622 Gem. Archief III-65a. Later wordt zij aangeduid als steeg en – hoewel bij raadsbesluit van 25 November 1910 de naam steeg gewijzigd werd in straat – komt zij ook thans wederom op de officiële naamlijsten der straten in deze gemeente voor als: steeg.

De Nobelstraat. Dit is feitelijk een complex van drie straten, n.l. a. een in de richting van noord naar zuid van af de Drapiersteeg, zie eigenboek van 1617, fol. 39 en 44v. en zich daarna splitsende in: b. een deel in westelijke richting tot de Raam, en c. een oostelijk deel, na een ombuiging in zuidelijke richting, verbinding gevende met de Kruidenierssteeg.

Het gedeelte Nobelstraat (west-oost) is het vroegere Regulierswatertje, een deel van het v.m. Regulieren-convent. Het naar het zuiden ombuigende oostelijk deel daarvan begrenst het z.g. Roomsche Hofje, het hofje gesticht in 1614 door Elisabeth Buytenwech, weduwe van jhr. Christiaan van Gripskerken (zie het Hofje van Buytenwech te Gouda door P. Dalm. van Heel, O.F.M.; 6de Verz. Bijdragen van „die Goude”, 1949, blz. 39).

Het deel van de Nobelstraat, dat van noord naar zuid lopende de Drapiersteeg met het gedeelte Nobelstraat hiervoren genoemd verbindt werd in 1614 aangelegd door de eigenaar van de gronden ter plaatse Cornelis Cornelisz. Vlacq, schepen van de stad (Kamerboek 1614, fol. 157). Over het Regulierswatertje werd „buyten de huysen van Buytenwech” een brug gelegd (Kamerboek 1615, fol. 157), Vlacq wilde deze straat de naam geven van „de Prinsenstraat”, maar hieraan werd door de Burgemeesteren geen gevolg gegeven. Dit college besloot op 12 December 1614, zie het kamerboek fol. 157v, deze straat „de Nobelstraat” te noemen, waarschijnlijk naar de Goudse lakenfabrikant Pieter Pietersz. Nobel, een „laeckenbereyder”, zoals zijn huwelijks-inschrijving vermeldt. Nobel huwde, blijkens het huwelijks-proclamatieboek van 1617, fol. 470) op 29 October 1617 met Quintgen Jans Stem-pelen dr., weduwe van mr. Willem Honius, doctor en medicus te Gouda.

Het naar het zuiden ombuigende deel der Nobelstraat, van af het v.m. Regulierswatertje naar de Kruideniers- of Kaksteeg, werd aangelegd op bij besluit van Burgemeesteren van 12 December 1615,

(Kamerboek 1615, fol. 152) ovegenomen grond van mr. Henrick Buytenwech.

De naam Regulierswatertje is later vervallen ; dit gedeelte straat kreeg ook de naam van Nobelstraat. Het gedeelte straat tussen het v.m. Regulierswatertje en de Kruidenierssteeg in 1614/1615 aangelegd, werd vermoedelijk onmiddellijk in de algemene benaming Nobelstraat opgenomen.

De Kruideniersstraat, van de Raam tot de Vest. Deze straat, vroeger de „Cruydenierssteghe” genoemd, heette oorspronkelijk „de Cackstege”. Een eigendomsoverdracht van 1592, eigenboek van dat jaar, fol. 114, vermeldt: in de Lapsteech aan de Coninxstraat”; dit is evenwel een schrijffout, want de volgende overdracht (fol. 135v) geeft als eigenaar aan; Jan Jansz „alias Jan Cax”, terwijl ’t Kamerboek van 1615 (fol. 152) spreekt van de straat „van de Nobelstraet tot de Kaksteeg”. Volgens het meergenoemde hoofdgeldregister heet deze straat in 1622 nog de Cacksteeg; op de plattegrond van Blaeu in 1648 komt zij voor als de Cruydeniers- of Kacksteeg. In het 11de Stadsregister, fol. 227, is een overeenkomst opgenomen betreffende het onderhoud van deze straat in 1647; zij wordt daarin ook de Kak- of Cruydenierssteegh genoemd. De naam Cruydenierssteeg houdt waarschijnlijk verband met een daar gevestigde handelaar in kruidenierswaren. In het gaarderboek der verpondingen van 1734 (Gem. Archief III-F-50) komt de naam „Kaksteeg” niet meer voor.

De Houte(n)straat. Deze straat, van de Raam naar de Vest, komt reeds als „Houtesteegh in de Coninxstrate” voor in 1450 (Registertje S. Marie”, Gem. Archief III-H-1): Ook wordt zij genoemd in de stadsrekening van 1507, fol. 29v). In 1596 heet zij het Houtensteegje, zie eigenboek van dat jaar, fol. 51.

Bij raadsbesluit van 29 Juli 1910 werd de naam steeg, gewijzigd in straat.

Volgens het grafboek, afd. renten, van voor 1542 (Archief S. Janskerk, no. 42v) heette deze steeg aanvankelijk de Calle Joestensteech.

In het register S. Marie, Gem. Archief III-H-1, wordt in 1438 reeds de Callen.....steghe genoemd.

De herkomst van de naam van deze straat is mij niet bekend en laat zich slechts gissen. Onwaarschijnlijk zou het niet zijn dat deze verband houdt met de vroegere aanwezigheid van het Goudse Bos ter plaatse. Een meer voorkomende benaming voor bos is „hout”, o.a. te Haarlem en te 's-Gravenhage. Houdt hiermede wellicht ook de straat van deze straat verband?

Deze publicatie sluit die over de straten in de binnenstad af. Zij zal in de maand September a.s., vervolgd worden met bijzonderheden over de straten buiten de singelgrachten en in de onderscheidene nieuwe stadsuitbreidingen om tenslotte te besluiten met de „verloren gegane” straatnamen.

Nadruk verboden.

G.J.J. POT.
(Wordt vervolgd).

XV – WOENSDAG 20 SEPTEMBER 1950

De bebouwing langs de singelgrachten is even oud als deze grachten zelve. Zelfs, vóórdat de stad werd uitgebreid, was er buiten de poorten en de omwallingen reeds bebouwing aanwezig. En evenals voor de bebouwing buiten de in de algemene verdedigingslinie opgenomen steden ook thans nog bepaalde eisen in verband met de verdediging worden gesteld, zo was dit eeuwen geleden ook het geval. De verdediging toch eiste, dat men in geval van oorlog geen hinder ondervond van deze bebouwing; zij moest dus zeer summier zijn en gemakkelijk op te ruimen. Zo was nog in het begin dezer eeuw het bouwen van woningen zowel als het aanbrengen van beplantingen binnen schootsafstand van de vestingwerken in de Utrechtse, Zuid- en Noord-Hollandse gemeenten, binnen de Hollandse Waterlinie, gebonden aan bijzondere voorschriften. De constructie van woningen en andere getimmeren moest zodanig zijn, dat de amovering op eenvoudige wijze en snel kon plaats vinden. Hiermede en ook met daaruit voortvloeiende schade moest de eigenaar rekening houden.

In vroeger tijden werden indien de noodzaak hiertoe dwong, de gebouwen buiten de singelgrachten zonder meer gesloopt of afgebrand. De omgeving van de stad moest vrij zijn, zowel voor het uitzicht als voor het geschut.

Vandaar dan ook dat de bebouwing der singels zich beperkte tot een enkele boerderij of andere gebouwen voor agrarische doeleinden, dan wel voor zich – in verband met de situatie langs de grachten – hiertoe eigenende – bedrijven, met name te Gouda: blekerijen en in latere tijd ook lijnbanen. Verder vond men te Gouda voor de 17e eeuw buiten de poorten nog – dit met het oog op de brandgevaarlijkheid – de pottebakkerijen. Toen evenwel de pijpenindustrie een grote vlucht nam werden deze

pottebakkerijen, waarop zoals bekend de nieuwe industrie van het pijpmaken voor een belangrijk deel was aangewezen, onder speciale brandvoorschriften in de stad toegelaten. Verder had men buiten de poorten enkele herbergen voor de reizigers, die na het sluiten der stadspoorten aankwamen om de nacht door te brengen, het Lazarushuis en enkele kapellen, de St. Jobskapel aan de Wachtelstraat en St. Olofskapel – het gebedenhuis voor de schippers – bij de Dijkspoort.

Het Lazarushuis was de verplegingsinrichting voor de lijdens aan lepra, leproos- of melaatsheid, die men zowel hier als elders aanvankelijk niet in de stad toeliet in verband met de besmettingsgevaaren. Ook vond men buiten de poorten, aan de Hoge Schielandse Zeedijk en aan de Goejanverwelledijk een enkele steenbakkerij en scheepswerf.

In 1514 waren er volgens „de Informatie” van dat jaar, buiten de Potters- en de Dijkspoort, 168 huizen; in 1492 was dat aantal 147. Tijdens de Jonker Fransenoorlog, in het laatst der 15e eeuw en de Gelderse oorlog in het begin van de 16e eeuw werden de voorsteden afgebrand of gesloopt, evenals in 1572 en in 1672. De oorlogsomstandigheden noodzaakten daartoe; tijdens de Jonker Fransen oorlog was dit evenwel ook een gevolg van de pogingen van de vijand Gouda te vermeesteren.

De, in de 14e eeuw gegraven, singelgrachten zijn waarschijnlijk niet anders dan verbrede sloten, die het land buiten de stad doorsneden, zoals ik ook reeds in het 2e deel van deze publicaties aan de hand van de studie van onze stadgenoot de heer D. L. de Jong in de verzameling van „die Goude” opmerkte, behalve dan de Turfsingel en de Bleekerssingelgracht, die de oorspronkelijke verkaveling doorbraken.

De Fluweelensingelgracht was, wat het Zuidelijk deel betreft, reeds aanwezig als een watering die blijkbaar deel uitmaakte van de slotgrachten en die ook nog in later eeuwen, zoals hiervoren reeds is opgemerkt, „de Viver” werd genoemd. Aan de IJsselzijde was daar een sluiswerk ter verbinding met de rivier. De Kattensingelgracht en de Turfsingelgracht verbonden zich met elkander ter plaatse waar de Gouwe de stad binnenstroomde. Door sluiswerken, ter hoogte van de tegenwoordige Rode brug toen „het Rabat” genoemd en de Jan Kattenbrug werden de waterstanden, die schadelijk voor de stad konden zijn, geregeld.

De Turfsingelgracht kreeg later grotere betekenis toen de feitelijk eerste permanente Mallegatsluis in 1577 werd gebouwd. In het begin der 17e eeuw kwamen er verbindingen tussen de singelgrachten en Bloemendaal door de aanleg van het Bloemendaalse Verlaat (in 1939 gedempt) en met Reeuwijk en Sluipwijk door de Karnemelkssloot.

Voor die tijd moesten door middel van kwakels (overhalen) de schuiten uit de binnenwateren in de stadsgrachten worden gebracht.

De grond, die door het graven der grachten werd verkregen, werd gebruikt voor de nieuwe aanleg van de stadsomwalling en de aanleg van kaden (singels) aan de overzijde der grachten.

Aanvankelijk droegen deze singels geen bepaalde namen; zij werden aangeduid als „de Cingel tussen de Tiendewechpoort ende het Doelepoertgen”, respectievelijk „de Hanepraij of de Goejanverwelledijck, ook wel „den hogen dijk”; tussen Tiendewechspoort ende Cleywechspoort”, tussen: „Potterspoort ende Cleywechspoort” en tussen „Dijckxpoort ende Potterspoort”.

Geleidelijk komen evenwel de tegenwoordige namen naar voren; vooral in de 17e eeuw krijgen deze burgerrecht.

De naam Bleekerssingel vindt ongetwijfeld zijn oorsprong in de vele blekerijen, die langs deze singel gevestigd waren, een traditie die zich thans nog handhaaft. De naam „Bleijckers Cingel” komt reeds in de eerste helft der 17e eeuw in de eigendomsoverdrachten voor.

De Kattensingel dankt haar naam aan Jan (de) Katte(n), een grond- en huiseigenaar, tevens bleker. De brug aan het einde van de singel komt, zowel onder de naam van Kattenbrug als van Bleekers- of Hoge brug, reeds voor in het begin der 16e eeuw. Jan Katten woonde vermoedelijk aan de singel bij de tegenwoordige Kleiwegsbrug, althans het Verleijboek van het jaar 1511 geeft een aanwijzing in die richting. Ook stond in 1542 aan de Westzijde van de Wijdstraat een huis, dat „in die Catte” heette. Onmogelijk is het niet dat dit met hetzelfde geslacht verband houdt.

Volgens de Eigenboeken van 1617, 1645 en 1649 (folio's 30v, 171v en 155v) was er „buten Potterspoert” aan de Noordzijde van de Kromme Gouwe een steeg (weg), die de Jan Cattensteeghe genoemd werd.

De *Turfsingel*. De naam van deze singel houdt verband met de turfschuren die vanwege de landsregering in de loop der 17e eeuw, voor de opslag van turf uit de om Gouda gelegen venen, aldaar zijn gebouwd. O.a. werd in 1614 de bouw van 2 dergelijke schuren aan de vesten bij de Dijkspoort aanbe-

steed. Zie Register op de Verhuurboeken 1491/1818, Gemeentearchief III-E-9, onder L. 8. Folio 109.

De *Fluweelensingel* werd tot ongeveer het midden der 17e eeuw aangeduid als hiervoor reeds is vermeld, n.l. als de singel tussen de Tiendewegspoort en het Doelepoortje enz. Omstreeks 1645 begint men haar evenwel aan te duiden als „de Fluwelecingel”. In meerdere steden treft men nog voor delen van de oude vestingwerken overeenkomstige benamingen aan, o.m. in Den Haag, de Fluwelenburgwal. Kerdijk leidt, in zijn beschrijving van de „Haagse Straatnamen”, deze naam af van een fluweelwever, die ter plaatse in het begin van de 17e eeuw een winkel had. Ook wordt wel eens de veronderstelling geopperd, dat deze namen verband zouden houden met ter plaatse wonende welgestelde burgers, die zich veelal in fluweel kleedden. Maar dit acht de heer Kerdijk minder waarschijnlijk en ik kan hiermede ook moeilijk instemmen. Te Gouda woonden burgers met de geslachtsnaam Fluweel, o.a. de tapijtwever Cornelis Pieterszn. Fluweel in 1628, terwijl ook volgens het hoofdgeldregister van 1622, folio 91, op de Groeneweg reeds een Pieter Jacobszn. Fluweel gevestigd was. Maar enig verband tussen hen en de singelnaam is niet aanwezig.

Er is evenwel nog een andere mogelijkheid, die aanleiding tot deze naam zou kunnen zijn. Langs deze singel trok men veel buitentuinen aan. De stad bood door zijn dichtheid van bebouwing en bevolking weinig gelegenheid van de natuur te genieten en de beter gesitueerde inwoners zochten hiervoor compensatie door het inrichten van siertuinen met tuinhuizen enz. langs de singels, in het bijzonder langs de Fluwelensingel. Hierdoor verkreeg deze weg een bijzonder cachet, dat ook tot uitdrukking kwam in aanleg en onderhoud. Aan de bestrating, dit blijkt uit de Stadsrekeningen en uit de verslagen van de Fabricagemeesters werd veel zorg besteed, evenals aan de beplanting. De bomen langs de singelgracht werden ter voorkoming van beschadiging met vlechtwerken omringd, ook hadden de grasbermen aan de waterkant, de gazons, bijzondere aandacht. Het aanzicht van deze singel zal dus meer de indruk van een plantsoen dan van een gewone weg hebben gegeven.

Houdt nu, vraag ik mij af, de naam hiermede wellicht verband. Was de aanblik zó, dat zij door de grote, zachte groene gazons de indruk gaf van iets zachts, dat aan fluweel deed denken? Ik word hierin gesterkt door dr. Knuttel in zijn *Woordenboek voor de Nederlandse taal*. Deze zegt, dat de aanduiding „fluweel” gebruikt wordt „als voorbeeld” van iets zachts. C. Huygens Jr. spreekt van: „Grondt, gedeckt zijnde met een fluweelachtige pelouse of kort gras”.

In het algemeen bedoelen deze schrijvers te zeggen, dat de aanduiding „op fluweel gelijkend”, de gedachte wekt aan iets zachts en strelends. Hebben nu wellicht onze voorouders in deze singelnaam willen neerleggen, de indruk, die bij de aanschouwing van deze mooi beplante en goed onderhouden singel bij hen werd opgewekt? Onmogelijk acht ik dit niet.

(Nadruk verboden).

G. J. J. POT.
(Word vervolgd).

XVI – WOENSDAG 27 SEPTEMBER 1950

Behalve de enkele huizen bedrijven langs de singelgrachten en de bebouwing in de onmiddellijke nabijheid van de stadspoorten waren er reeds zeer vroeg enkele straten (wegen), hetzij loodrecht op de singels staande, dan wel daarmede parallel lopende.

De voornaamste hiervan waren wel aan de oost- en noordzijde: de Karnemelksloot en de Boelekade.

De tegenwoordige straat, **de Karnemelksloot** is een complex van twee straten langs een watering, die het water van de Bleekerssingel in oostwaartse richting verbindt met de Breede of Breevaart. De zuidelijke straat is de oude tiendweg naar het land van Stein en de Willens, waaromtrent reeds bij de Tiendeweg bijzonderheden werden medegedeeld. Tot het begin der 17e eeuw wordt zij dan ook gewoonlijk als „Tiendweg” aangegeven. De watering ten noorden van deze weg heeft aan het eind van de 16e, begin der 17e eeuw een grotere betekenis als waterweg voor de stad gekregen, toen zij in verbinding werd gebracht met de Bleekerssingelgracht. Een wijziging in de waterstaatkundige toestand der polders Reeuwijk en Sluipwijk maakte de doorgraving van de singel mogelijk n.l. door de bouw van het dubbele verlaat in de Breevaart werd bereikt, dat de stad en omgekeerd de genoemde polders hiervan geen overlast ondervonden.

In het eigenboek van 1593 fol. 200 v, wordt deze watering nog „de nieuwe vaart buten Tiendewegspoort” genoemd. In het eigenboek van 1597, fol. 136 is evenwel reeds sprake van: 't water, dat genoemd wordt de Carnemelkxsloot”. Het lijkt geen twijfel, of deze naam houdt verband met de aanvoer van karnemelk en andere zuivel- en land- en veeteeltproducten uit de omgeving van Gouda. Dit

vervoer geschiedde per schouw, een schuitje met platte bodem, zoals ook thans nog te plattelande in gebruik. Door de „Karnemelksloot” werden deze schuitjes in de singelgrachten en verder binnen de stad gebracht.

In het poortcomplex van de Tiendewegspoort was o.m. aan de noordzijde een deur om naar de buitenvesten te gaan: „daer de melkschouwjtjes⁸⁾ leggen”. Zie de inventaris van Stads-goederen, Gem. Archief III-E-4, van 1771.

Zowel aan de noord- als aan de zuidzijde van de Karnemelksloot kwam reeds vroeg enige bebouwing voor; aanvankelijk het meest aan de noordzijde, waar in het bijzonder ter weerszijden van de verbinding met de **Eerste Kade**, enkele huizen stonden. Aan de Tweede-, Derde- en Vierde Kade stonden slechts enkele boerderijen en woonhuizen. Op deze kaden kom ik bij de stadsuitbreidingen nader terug.

Later breidt de bebouwing zich langs de beide zijden uit. Aan de noordzijde vond men o.m. ook de oude hofstede „Burgvliet”, die, ongeveer 25 jaren geleden, werd afgebroken.

In het begin van de 19e eeuw werd de noordzijde „de Karnemelkskade”, de zuidzijde „de Karnemelksweg” genoemd. Zie het proces-verbaal der grensbepaling van het grondgebied der gemeente Gouda van 1827 – Gem. Archief III-A-67, waarop ik bij de uitbreiding der grenzen van de stad nader terugkom.

Op de plattegrond van Joh. Blaeu van 1648 wordt de watering „Karnemelksloot” genoemd, de weg ten Zuiden daarvan „de wech naar Utrecht”. Ook een plattegrond uit de 18e eeuw geeft aan deze weg nog dezelfde aanduiding. Langzamerhand is de naam van het water evenwel overgegaan op de straten ter weerszijden en wordt sedertdien watering zowel als de straten aangeduid als „de Karnemelksloot”.

De Boelekade, vroeger Boelcae, ook wel Boelhouterscae genoemd, liep en loopt ook thans nog evenwijdig met de Bleekerssingel, van de Karnemelksloot tot het voormalige Bloemendaalsche Verlaat, thans de Tunnel. De Boelekade komt reeds in het eigenboek van 1509 voor (fol. 25 v). De Lange van Wijngaerden vermeldt haar in zijn uittreksels uit het Verleyboek van 1465/1520 als „Boelhouterscae”. In het register, geregistreerd in het Gasthuisarchief onder no. 28 1, poortpanden, wordt gemeld „de Gasthuyswenne ofte Boelecade”.

De vraag rijst natuurlijk welke de herkomst van deze straatnaam is. Hieromtrent zijn reeds verschillende gissingen gemaakt. De een zoekt de herkomst in het woord „boel”, dat volgens het middelnederlands woordenboek een tweeledige betekenis heeft, n.l. in gunstige zin die van „beminnen, liefhebben”, in minder gunstige zin die van ongeoorloofde betrekkingen tussen man en vrouw, „boelieren”. In dit laatste verband wordt dan ook beweerd dat deze straat aangewezen was als verblijfsplaats van vrouwen van licht allooi, voor „boelen”. Een andere gissing is, dat in deze straat de uitdragers, de houders van boelhuizen, hun bedrijf uitoefenden.

Zowel tegen het een als het ander bestaan bezwaren omdat zij in strijd zijn met de „belangen” der personen, die deze „bedrijven” uitoefenden, niet alleen, maar ook met de daarop gestelde keuren (verordeningen).

Reeds van de vroegste tijden af werden door de stadsregering de straten aangewezen waar in de stad bordelen mochten gevestigd zijn en lichte vrouwen mochten wonen, maar in geen van deze keuren komt de Boelekade voor. Neringen, in casu uitdragersbedrijven, mochten niet buiten de stad worden uitgeoefend, trouwens de handelaar zelve moest toch ook in hoofdzaak zijn cliëntèle in de stad zoeken.

„Boelhouters” waren besloten (afgedekte) schuiten, die in de 17e eeuw blijkbaar nog in het verkeer te water, speciaal met Rotterdam, werden gebruikt. Zij worden althans in dit verband in het Kamerboek van 26 Juni 1610 genoemd. De naam „Boelhouterscae” zou dan moeten wijzen op een ligplaats van dergelijke vaartuigen, in dit geval dus in de Bleekerssingelgracht. Onmogelijk zou dit niet behoeven te zijn, wanneer men in aanmerking neemt, dat de singel destijds nagenoeg niet was bebouwd en de straat tussen gracht (singelweg) en kade slechts ingenomen werd door tuinen en een enkel blekersbedrijf. Maar toch is het m.i. aan twijfel onderhevig of dit wel de juiste herkomst van deze straatnaam is.

„Wenne” is volgens het middel-nederlands woordenboek hetzelfde als „inne”⁹⁾ en betekent: landhoeve of hofstede. Het Gasthuis, het S. Catharina-gasthuis, had dus hier, blijkbaar reeds vóór 1500, een boerderij. Dit wijst op een landelijke omgeving en stempelt de kade tot een landweg, waar het aangenaam was zich te verpozen, vooral voor jonge mensen, die de eenzaamheid zochten. Hierbij komt de voor de naam der kade meer verklaarbare wijze van het middel-nederlandse „boelen”, bemin-

⁸⁾ In de versie die ik in mijn bezit heb, is in de marge met de pen een aantekening gemaakt: *karnemelkschouwjtjes*. (C.R.)

⁹⁾ In de versie die ik in mijn bezit heb, is in de marge met de pen een aantekening gemaakt: *winne!* (C.R.)

nen, minnehandel bedrijven, naar voren en treedt het gebruik van het woord „boel” in zijn gunstige betekenis van: geliefde, beminde, vrijer, vrijster” naar voren. Dit komt mijn voor de herkomst van deze straatnaam ook het meest aannemelijk voor.

Buiten de Kleiwegspoort aan de Kleiweg, later **de Spoorwegstraat** (raadsbesluit van 5 Augustus 1870) was weinig bebouwing. Aan de oostzijde van de weg, tussen de singel en de weg „de oude Gouwe”, thans de Graaf Florisweg, die in een volgend artikel aan de orde komt, stonden slechts enkele huizen en een molen. Na de aanleg van het Bloemendaalse Verlaat in het begin van de 17e eeuw, ook nog een sluiswachterswoning, welke enkele weken geleden werd afgebroken nadat het verlaat zelve in 1939, in verband met de tunnelbouw ter plaatse, reeds was gedempt. De platte grond van Blaeu van 1648 geeft op het eerste deel van deze weg slechts één huis aan n.l. op de hoek van de Jan Verzwollewetering (thans gedempt en gerioleerd). Meerdere bebouwing vond men ten Noorden van de wetering tot de hoek van de Graaf Florisweg.

De Kleiweg was de verbinding met het Noorden, met de Rijnstreek, Leiden, Haarlem en Amsterdam.

Op het deel van deze oude weg, ten noorden van de spoorlijn, thans de Ridder van Catsweg genaamd, kom ik nader terug.

Langs **de Winterdijk**, waarvan het meest Zuidelijke deel thans – overeenkomstig het gemeenteraadsbesluit van 27 Maart 1903 – **de Van Strijenstraat** heet, naar Willem van Strijen, lid der vroedschap, burgemeester der stad tevens kerkmeester der St. Janskerk in de jaren 1713–1764, die een groot aandeel heeft gehad in de tot standkoming van het grote orgel in die kerk, waren reeds zeer vroeg huizen aanwezig. De dijk, die oorspronkelijk een waterscheiding tussen de ontgonnen gronden langs de oostelijke oever van de Gouwe en de daaraan grenzende wildernis vormde en belette dat in de winter de reeds ontgonnen landerijen overlast van water kregen, is reeds zeer oud (13e of 14e eeuw). Op fol. 33 van het 14e eeuwse verhuurboek in het Stadsarchief wordt zij reeds genoemd, de Winterdijk loopt van de Van Strijenstraat tot de grens der gemeente en verder tot de weg, die de Bloemendaalseweg met de Gouweweg bij de Waddinxveense brug verbindt.

Nadruk verboden.
(Wordt vervolgd.)

G. J. J. POT.

XVII – WOENSDAG 4 OCTOBER 1950

Buiten de Potterspoort, waarvoor een verdedigingswerk: **het Bolwerk**, – zoals deze plaats ook thans nog wordt genoemd – in de aanvang der 17e eeuw was aangelegd, vond men **de Wachtelstraat**, ook wel de Wachterstraat genoemd. De laatste aanduiding is zeer zeker de juiste. Deze straat bestaat nog. Voertuigen en reizigers, te voet en te paard, die na de poortsluiting voor de stad kwamen, moesten wachten tot de poorten de volgende morgen weder werden geopend. Men liet des nachts niemand binnen; zelfs de post moest wachten tot de officiële opening. Soms werden de voor de stad bestemde poststukken in een pakket gebonden en over de muren gehesen, respectievelijk afgelaten. Aan deze toegangsweg was dan ook een herberg om de wachtenden onderdak te verschaffen, n.l. de z.g. Stadsherberg, ook wel „Het Huis ter Liefde” genoemd. Volgens Walvis werd deze herberg waarschijnlijk zo genoemd, omdat vroeger ter plaatse het Lazarushuis stond. Het verlengde van deze weg of straat werd de Lazaruskade of -steegh, genoemd, de tegenwoordige **Lazaruskade**. Deze naam komt reeds in de eigenboeken van 1593 en 1596 (fol. 53v/54 en 61) voor. De naam Lazaruskade, die verband hield met het vroegere tehuis van melaatsen ter plaatse, verviel krachtens raadsbesluit van 25 September 1933. Dit straatgedeelte kreeg toen de naam van Verlengde Wachtelstraat. Blijkbaar is dit raadsbesluit niet uitgevoerd, want de straat tussen Wachtelstraat en Reigerstraat draagt, volgens de officiële bescheiden, nog steeds de naam Lazaruskade. In 1827 wordt deze weg de Lazarusdijk genoemd.

Aan de overzijde van de Gouwe, tegenover de Wachtelstraat, heet de kade langs die rivier nog steeds **het Jaagpad**. Bij windstille werden de schepen door paarden getrokken, evenals de vaartuigen (o.m. de oude trekschuiten), die geen zeilvermogen hadden. Dit trekken van schepen met paarden wordt ook „jagen” genoemd en in verband hiermede het pad, waarop de paarden liepen, het jaagpad.

Ook hieraan stonden enkele woningen en gebouwen.

Het verlengde van de Wachtelstraat, de Westelijke Gouwekade dus, heette **de Goudkade**, een verkorting van Gouwekade waarschijnlijk. Deze westelijke kade langs de Gouwe, thans de Kromme

Gouwe genoemd, draagt nog steeds deze naam. Westelijk van deze kade, in het polderland, was een weg van de Wachtelstraat/Lazaruskade naar de Moordrechtse Tiendeweg, waarlangs aan de binnenzijde een sloot en op de berm langs die sloot, beplant met wilgen. In de 19e eeuw kreeg deze nog steeds bestaande weg, thans 'n modern aangelegde straat, in verband met haar beplanting de naam „**Onder de Boompjes**”. De weg was bebouwd en er stond vroeger ook een runmolen. De situatie van deze weg ten opzichte van de Moordrechtse Tiendeweg, waaraan destijds het watergemaal „De Mallemolen”, was dezelfde als thans. Deze tiendweg is door de aanleg van het nieuwe verbindingskanaal tussen de Gouwe en de IJssel in tweeën gesneden en thans heet dan ook 't eerste gedeelte **de Eerste Moordrechtse Tiendeweg**” en het gedeelte van het verbindingskanaal tot de ringvaart van de Zuidplaspolder, **de Tweede Moordrechtse Tiendeweg**..

Ten westen van de Turfsingelgracht, in de Korte Akkeren, kwam nagenoeg geen bebouwing voor, behalve op de hoek tussen de Wachtelstraat en het „verlaetgen naar het veen”, thans – het gedempte – **Moordrechtse Verlaat**, welke naam evenwel als straatnaam is gebleven. Dit verlaat vormde de verbinding te water tussen de stad en Moordrecht en de daar gelegen veenderijen. De naam „Corte Akkeren” komt reeds in het 1e Verhuurboek, in 1401 (fol. 69a) voor; in latere eigendomsovergangen wordt ook gesproken van de Corte Akkerenwech. De naam Korte Akkeren houdt verband met de verkaveling van het Goudse bos ter plaatse. In de Korte Akkeren vond men slechts kwekerijen en tuinbouwbedrijven, benevens particuliere tuinen. Parallel met de singel werden de gronden doorsneden door een weg, de Corte Akkerenweg, later ook wel het Corte Akkerenlaantje genoemd, thans de Prins Hendrikstraat, met enkele zijwegen of poorten, waarop ik bij de verloren gegane straatnamen nog terug kom. De naam Prins Hendrikstraat werd aan deze weg gegeven bij raadsbesluit van 19 April 1901. Prins Hendrik der Nederlanden, Hertog van Meckelenburg Schwerin, huwde in dat jaar met Koningin Wilhelmina der Nederlanden.

Tegenover de brug, later het veer, over de Turfsingelgracht, voor het Vlamingspoortje, thans de Vlamingsstraat, was tussen de singel en de Corte Akkerenweg (Prins Hendrikstraat) een weg. De plattegrond van Blaeu laat deze weg naamloos; de door de Lange van Wijngaerden geconstreerde kaart van 1272, noemt deze weg, de Boschweg. Thans heet de straat ter plaatse **de Veerstraat**, en wel krachtens raadsbesluit van 27 Maart 1903, waarbij de aanvankelijk gegeven benaming van „Veersteeg” (raadsbesluit van 19 April 1901) weder te niet werd gedaan.

Langs de Rotterdamse of Hoge Schielandse Zeedijk was zeer weinig bebouwing. Een enkele molen, scheepswerf of steenbakkerij met bijbehorende woningen, de St. Odulphuskapel, die in de 2e helft der 16e eeuw werd afgebroken. Ik maakte hiervan ook reeds bij de Turfsingel melding. Op de hoek van de Turfsingel en de weg naar Rotterdam, ter hoogte van het tegenwoordige **Buurtje** – omtrent de herkomst van deze naam is mij niets bekend –, stonden ook de reeds genoemde turf-schuren, waarvan de plattegrond van Blaeu een duidelijk beeld geeft. In vroegere eeuwen werd deze buurt aangeduid als „buten Dyckpoert”; later verkregen de namen Rotterdamsche en Hoge Schielandsche dijk meer burgerrecht. De plattegrond van Blaeu noemt deze weg „de dijk van Rotterdam”.

En tenslotte. Een uitgang in Oostelijke richting, vanaf de mond van de Haven, langs de noordelijke IJsseldijk, de Goejanverwelledijk, had de vesting Gouda niet. Het verkeer over die dijk en ook dat uit de Krimpenerwaard over de Haastrechtse brug, werd via de Fluwelensingel door het Doelepoortje en de Tiendewegspoort in de stad geleid. Het tussen de Nieuwe Veerstal en de oprit van de Fluwelensingel naar de Goejanverwelledijk gelegen stuk dijk, werd de „Hanepraij” genoemd. De Fluwelensingelgracht was ter plaatse door een sluiswerk met de IJssel verbonden, waardoor het water in- en uitgelaten kon worden. In 't midden van de vorige eeuw werd hier het gemaal van Rijnland gebouwd, dat enkele jaren geleden is afgebroken. Waterstaatkundig is de toestand nu wederom als vier eeuwen geleden, n.l. een eenvoudig sluiswerk voor het in- en uitlaten van water. In de 16e eeuw was hier ook de zogenaamde overdracht van turf. De via de singelgrachten uit de venen aangevoerde turf werd hier over de dijk gedragen en in de in de IJssel liggende schepen geladen. Dit werd evenwel in 1558 verboden; de turf moest in het vervolg door de stad vervoerd worden ter overlading in de grotere vaartuigen. (Walvis I, blz. 56/57). Oorspronkelijk stond ter plaatse een huis, genaamd „De Hanepraij”, dat evenwel in het begin der 16e eeuw – in verband met de stadsverdediging – werd afgebroken. De naam „Hanepraij” is vrij zeker afkomstig van het „aanpraaien”, het aenroepen van de schepen, die de nabijgelegen grafelijke tol moesten passeren. Bij de uitspraak en de daarmee verband houdende schrijfwijze speelt het Goudse dialect een rol. De Lange van Wijngaerden spreekt in zijn aantekeningen uit het 2e vroedschapsboek (1e helft der 16e eeuw), ook nog van het Leijdsterenhuys of het Vischershuys op de sluis bij de Hanepraij. Ook de plattegrond van Joh. Blaeu, in 1648, geeft dit huis aan. Thans heet evenwel de gehele dijk binnen de gemeente Gouda, **de Goejanverwelledijk**.

De naam Goejanverwelddijk is ontleend aan die van een landeigenaar ter plaatse, Goejan Verwelde genaamd, die in het begin der 16e eeuw leefde.

En hiermede nemen wij afscheid van de stad, zoals zij zich op het grondgebied haar in 1272 door Graaf Floris V toegewezen, in de loop der eeuwen ontwikkelde. In volgende artikelen zal ik mededelingen doen omtrent haar verdere uitbreiding.

G. J. J. POT.

Nadruk verboden.
(Wordt vervolgd).

XVIII – WOENSDAG 11 OCTOBER 1950

Het charter waarbij, behalve vrijdom van alle grafelijke tollën en andere rechten en verplichtingen, de Goudse poorters op Dinsdag na St. Margrietendag, van het jaar 1272 door Graaf Floris V, een vrijheid van driehonderdvijftig „gaerden” in het vierkant, gemeten van het midden van de IJssel uit landinwaarts, werd gegeven, is verloren geraakt vermoedelijk in de stadsbrand van 1361.

Maar een vidimus van deze oorspronkelijke stadsbrief – een afschrift door een vorst of invloedrijk persoon van een oorkonde gegeven – berust nog in het stedelijk archief. Deze vidimus dateert van „des donredaghes op Sinte Peter en Sinte Pouwelsdach in ’t jaar ons heren dussend driehondert ende vijf ende dertig” (1335) en is afgegeven door de toenmalige Utrechtse Bisschop Jan van Diest.

Een „gaerde” is een andere, oudere benaming voor „roede” en in dit geval wordt dan ook zo goed als zeker een maat gelijk aan de „Rijnlandse roede” bedoeld. Een rijnlandse roede heeft een lengte van 3,676 m. Gouda’s **grondgebied**, tevens zijn eerste **rechtsgebied** had dus een oppervlakte van ongeveer 1300 bij 1300 m.

In het zuiden werd de grens getrokken door het midden van de IJssel; een nagenoeg rechte lijn van even ten Oosten van de Haastrechtse Brug, waar de voormalige Kolfwetering de IJsseldijk bereikte, tot een punt in de rivier tegenover de voormalige buitenplaats Actiehoven, aan de Hoge Schielands Zeedijk. Dit buiten stond ten Westen van de oprit van de Bosweg naar die dijk, waar nu een plantsoentje en vijver is.

In het Oosten werd de grens getrokken door de, sedert enige jaren geleden gedempte Kolf- en Jan Verzwolleweteringen. De Kolfwetering liep evenwijdig met de Fluweelensingel, ongeveer ter plaatse van het voormalige spoorlijntje naar Schoonhoven, van de binnenvoet van de IJsseldijk tot de Karnemelksloot; de Jan Verzwollewetering van de Karnemelksloot tot de Spoorwegstraat, tussen de Boelekade en het reeds genoemde spoorlijntje. De Jan Verzwollewetering boog zich geleidelijk naar het Westen om, de Crabethstraat kruisende, achter de huizen van de van Beverninghlaan en de Zuidzijde van het gedeelte van het Van Bergen IJzendoonpark langs tot de Gouwe. Vanaf de Spoorwegstraat vormde deze wetering de Noordelijke stadsgrens.

Het gedeelte van de Jan Verzwollewetering, vanaf de Winterdijk tot nabij de Gouwe (de tegenwoordige „Kromme” Gouwe) werd vroeger de Korte Gouwe genoemd. Deze Korte Gouwe verbond zich niet met de Gouwe, maar liep parallel hiermede. De noordelijke grens volgde over een korte afstand de Korte Gouwe om daarna de Gouwe snijdende, halverwege „Onder de Boompjes” de westelijke grenslijn te bereiken. Deze Westelijke grens werd vanaf de IJssel ten Westen van het voormalige Actiehoven, dat in het begin dezer eeuw werd afgebroken, aanvankelijk gevormd door de Ruige, wetering en daarna – naar het Oosten afbuigend – door de Korte Akkerenweg, thans de Prins Hendrikstraat.

Ter hoogte van het Moordrechtsche verlaat boog zij naar het Westen om tot het Mallegatsche Wije, volgde dit water tot de Lazaruskade, om vervolgens in oostelijke richting, zich bij de weg „Onder de Boompjes” naar het Noorden ombuigende, laatstgenoemde weg te volgen tot het snijpunt met de noordelijke grenslijn, hiervoren aangegeven.

Bij deze omschrijvingen heb ik, voor zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de straatnamen en andere aanwijsbare punten van deze tijd. Ik meen, dat de lezer zich op deze wijze gemakkelijk kan oriënteren.

Tot het grondgebied der stad behoorden ook nog gronden ten noorden en ten zuiden van de Karnemelksloot tot de Westelijke berm van de Vierde Kade. De begrenzing van dit aanhangsel was zeer grillig: zuidelijk van de Karnemelksloot had het slechts een geringe diepte en beperkte het zich tot de erven van de enkele daar gebouwde huizen; noordelijk waren de vier kaden er tot een geringe, dan wel tot een grotere lengte daar in opgenomen. Of dit in 1272 ook reeds het geval was, betwijfel ik, welk voorbehoud ik ook moet maken ten aanzien van de uitbuigingen van de Westelijke grens. Ver-

moedelijk zijn deze later tot stand gekomen.

In dit **grondgebied** der stad kwam tot 1828 geen wijziging. Wel verkreeg de stad in 1484 bij octrooi van 28 Juni van Maximiliaan en Philips, Aartshertogen van Oostenrijk, tegen betaling van 600 ponden van 40 groten per stuk, **dejurisdictie** en het recht van belastingheffing over een gebied van een vierde mijl om de stad – dat ook de landen over de IJssel gelegen omvatte – maar dit was geen vergroting van het grondgebied. Redenen van veiligheid en economie – wat het laatste betreft in het bijzonder de fabricage en de verkoop van bier – zowel in het belang van het gewest als van de stad, maakten het wenselijk Gouda in dit gebied de macht te geven, ordenend en regelend, op te kunnen treden.

Buiten de singelgrachten had de stad dus geen gebied van enige betekenis en het spreekt van zelf, dat voor een verdere uitleg dan ook geen mogelijkheid aanwezig was.

Vandaar dat men binnen de sedert de 14e eeuw bestaande ommuring dan ook met de geringe beschikbare oppervlakte heeft moeten woekeren, vooral toen, zoals in de eerste helft der 18e eeuw de bevolking de 20.000 zielen verre overschreed.

De smalle straten en stegen, typische beschikbare bouwgrond tot het uiterste, ten nadele van onze moderne begrippen van volksgezondheid en verkeer, zijn hiervan nog het voorbeeld. De belasting-registers uit de 17e eeuw wijzen reeds op een schromelijk tekort aan woonruimte en „inwoning” op grote schaal, soms voor 3 en 4 gezinnen in één woning, is dan ook geen zeldzaamheid.

Na de Franse overheersing kwam er een verandering ten goede. De stad werd als vesting bij de landsverdediging uitgeschakeld; de drang de benauwende muren en poorten omver te werpen, werd hoe langer hoe sterker. Men wilde zich van het keurslijf van het verleden, ook in dit opzicht, ontdoen en vrij de vleugels kunnen uitslaan.

Maar het zou nog geruime tijd duren, voordat de stad zich buiten de singelgrachten verder zou kunnen ontplooien.

Hierbij mag niet uit het oog worden verloren, dat de bevolking sedert de tijden van revolutie en vreemde overheersing belangrijk in zielen aantal was gedaald. In 1812 telde de stad nog slechts 11.500 inwoners.

Krachtens de wetten betreffende de inrichting van het kadaster werden toen ook de gemeentelijke grenzen onder de loupe genomen. Gouda lag in het Westen en Noorden geheel ingesloten door de gemeente Broek, c.a., in het Oosten door dezelfde gemeente en de gemeente Stein.

Bij de vaststelling van het kadastrale grondgebied voor Gouda kwamen met deze twee plattelands-gemeenten belangrijke vraagstukken aan de orde, die samengevat zijn in het „proces-verbaal der grensbepaling van het grondgebied der gemeente Gouda van 22 Januari 1827”. Dit proces-verbaal met een tekening van de oude en nieuwe grenzen is in het gemeente-archief aanwezig.

Hoewel, in het bijzonder het gemeentebestuur van Broek c.a., hiermede niet accoord ging, werd bij Koninklijk Besluit van 7 Februari 1828, de grens tussen Gouda en Broek c.a., Stein, Stolwijk en Gouderak nader vastgesteld. De begrenzing met Stolwijk en Gouderak betrof slechts de grenslijn door het midden van het zomerbed van de rivier de IJssel en dus geen vergroting van grondgebied.

Voo de westelijke grens werd het beginpunt in de IJssel verlegd tot bewesten Actiehoven, de dijk snijdende en de Ruige wetering volgende tot de Moordrechtsche Tiendeweg, bij de Mallemolen. Vandaar boog de grens om in oostelijke richting, volgde de Tiendeweg tot de vereniging met de weg „Onder de Boompjes” en sloot zich weder aan bij de oude grenslijn. Tussen Gouwe en Spoorstraat bleef de noordelijke grens ongewijzigd. Van de Spoorstraat volgde de nieuwe grens daarna in noordelijke richting de wetering tot de hoek Ridder van Catsweg-Graaf Florisweg, om vervolgens langs laatstgenoemde weg, op de tekening de „oude Goudsche weg” genoemd, te volgen tot de brug over de Breevaart naar de Achterwillens.

De oostgrens werd van daar door die vaart gevormd tot de IJssel toe. Het gedeelte van deze vaart van de Karnemelksloot tot de IJssel – de tegenwoordige Krugerlaan – was toen nog niet gedempt. Dit geschiedde eerst in het laatste kwart der 19e eeuw. De Goejanverwelledijk snijdende, bereikte de grenslijn de IJssel. Vanaf het snijpunt met het midden van het zomerbed dezer rivier tot het punt tegenover het voormalige Actiehoven, vormde zich de zuidelijke begrenzing van het gemeentelijk gebied. Hier grensde Gouda dus nu aan de gemeenten Haastrecht, Stolwijk en Gouderak. Haastrecht was hierbij nu „der Dritte im Bunde”.

Voor het oostelijk deel van de gemeente Gouda was deze grenswijziging van het grootste belang. De grillige enclave langs de Karnemelksloot werd er door opgeheven; het gebied ten noorden en ten oosten van Bleekers- en Fluweelensingel aanzienlijk uitgebreid.

Deze situatie der stad bleef tot 1870 ongewijzigd, toen een tweede – zeer belangrijke – grenswijziging aan de orde kwam en Gouda zijn tegenwoordige grenzen kreeg.

XIX – WOENSDAG 18 OCTOBER 1950

De stad kon zich ook binnen het haar in 1828 toegewezen gebied niet ontplooien; allerlei – dikwijls eigenaardige – omstandigheden deden zich voor mede als gevolg van de samenpersing tussen enkele plattelandsgemeenten, wier gebied tot de bestaande en zich steeds verder ontwikkelende bebouwing van de stad reikte.

Zo deed zich de eigenaardige situatie voor dat het spoorwegstation Gouda niet tot de gemeente Gouda, maar tot de gemeente Broek c.a., behoorde.

Bij de wet van 1 Juli 1870 Stbl. 87 werd de gemeente Stein opgeheven. Haar grondgebied werd toegevoegd aan Reeuwijk, dat in hetzelfde jaar met Sluipwijk werd verenigd, en Gouda. Hierbij kreeg Gouda als nieuw gebied toegewezen de Voor- en Middenwillens, van de IJssel tot de Achterwillenscheweg en van de Krugerlaan tot de weg van de Goejanverwelledijk tot de Twaalf Morgen.

Bij de wet van dezelfde datum, Stbl. 88 werd eveneens de gemeente Broek o.a. opgeheven en haar grondgebied toegewezen aan de gemeente Waddinxveen, die gevormd werd uit de verenigde gemeenten Noord- en Zuid-Waddinxveen, en aan Gouda. Gouda kreeg het gedeelte tussen de Ruigewetering en de ringvaart van de Zuidplaspolder ten westen der stad en het Noordelijk deel, bezuiden de spoorbaan en deze snijdend in Noord-Oostelijke richting tot de Breevaart.

De nieuwe gemeentegrenzen werden hierdoor als volgt:

1. West: van een punt in de IJssel ter hoogte van de opslagplaats van de Shell Nederland N.V. aan de Hooge Schielandsche Zeedijk (ik gebruik wederom de gemakkelijker te volgen aanwijzingen van de tegenwoordige situatie) in noord-westelijke richting de voorhaven van de Julianasluis snijdende tot de ringvaart van de Zuidplaspolder en verder deze ringvaart volgende tot een punt ten zuiden van de spoorlijn Rotterdam, Den Haag–Alphen;

2. Noord: van laatstgenoemd punt in oostelijke richting ,de (oude) spoorbaan volgende en de Gouwe kruisende tot een punt ten oosten van de Winterdijk; vandaar in noord-oostelijke richting tot de Bodegraafsche straatweg ter hoogte van de zuid-westelijke hoek van het terrein der groentenveiling en van daar langs de Oostelijke berm van de weg tot de noordelijke hoek van het veilingsterrein tot het midden van de Breevaart ter plaatse;

3. Oost: van laatstgenoemd punt door het midden der Breevaart in Zuidelijke richting tot de weg door de Achterwillens, daar afbuigende in oostelijke richting door de Zuidelijke berm-sloot van deze weg tot de weg, die de Goejanverwelledijk met de Twaalf Morgen verbindt en vervolgens in zuidelijke richting afbuigende en laatstgenoemde weg volgende, de IJsseldijk kruisende, tot een punt in de IJssel;

4. Zuid: vanaf het punt laatstelijk onder 3 genoemd, het midden van de zomerbedding van de rivier volgend, tot het onder „West” omschreven uitgangspunt.

In deze grenzen is sedertdien geen verandering gekomen. Gouda had thans voldoende ruimte zich te kunnen ontplooien.

De gehele Korte Akkeren, Kort Haarlem en het grootste deel van de Willens was aan haar gebied toegevoegd, terwijl ook ten noorden voldoende ruimte voor uitbreiding en ontplooiing was verkregen.

In de loop der jaren is wel gebleken, dat om redenen zowel van stedenbouwkundige- als van politieke aard, van volksgezondheid, verkeer en anderszins correcties gewenst zijn, maar in algemene zin gesproken is toch bij deze wetten van 1870 in ruime mate voldaan aan de eisen, die een stad als Gouda voor hare ontwikkeling en ontplooiing mag stellen.

Het Goudse grondgebied was hierdoor in vergelijking met dat van 1272 en 1828 wel belangrijk in oppervlakte toegenomen. van ongeveer 169 HA. in 1272, vermeerderde het bij de grenswijziging van 1828 tot 217 HA. en bij die van 1870 tot 897 HA.

Gegevens omtrent het aantal woningen in 1272 zijn mij niet bekend, wel die van omstreeks 1400 af. In dat jaar waren er in Gouda ongeveer 950 haardsteden (huizen). In 1732 was dit aantal gestegen tot 3800. In 1808 daarentegen was het met 900 verminderd en bedroeg het aantal haardsteden slechts 2900. Thans bedraagt het meer dan 9100.

Bijzondere aandacht verdienen de toenemingen van de oppervlakte van het grondgebied der stad en het aantal haardsteden (huizen) in de jaren 1400, 1732 en 1950.

De oppervlakte was in de jaren 1400 en 1732 gelijk, n.l. 169 HA.; in 1950 is deze 897 HA., een toeneming dus met ongeveer 430 pct.

Het aantal haardsteden (huizen) was in 1732 sedert 1400 toegenomen met 2850 of 300 pct. en vanaf 1732 tot 1950 met 5300 of 140 pct.

De stad telde en telt in deze jaren respectievelijk ongeveer 6500, 22.750 en 38.500 inwoners, toenemingen dus van 205 en 70 pct.

Deze cijfers demonstren op duidelijke wijze de zoveel gunstiger toestand ten opzichte van de stadsuitbreiding en volkshuisvesting van thans, in verhouding tot 1732.

De gebiedsuitbreiding van 1827 had niet de stoot gegeven tot belangrijke uitbreiding van de stad buiten de singels, voor zover dit met het oog op de toen tot stand gekomen verruiming mogelijk was. Wel was langs de oude vesten, waar wallen en muren waren gesloopt, gebouwd en waren plantsoenen aangelegd, maar noemenswaardig was dit niet. Hierop heeft zeer zeker de langzame voortgang der ontmanteling van Gouda als vestingstad – die feitelijk eerst omstreeks 1850 haar beslag kreeg – maar vooral de geringe bevolkingstoename en grote armoede, die in het midden der 19e eeuw binnen de stad heerste, haar remmende invloed doen gelden.

Eerst omstreeks 1870 wordt – zij het eerst ook op bescheiden schaal – met de bouw van woningen op terreinen buiten de singelgrachten aangevangen.

Met deze bouw ging in meerdere gevallen – voor zover zij niet aan bestaande wegen of straten geschiedde – de aanleg van nieuwe straten gepaard. Maar ook was het omgekeerde soms het geval, n.l. dat de aanleg van wegen of straten aanleiding was tot woningbouw. Ik doel hier op de aanleg van nieuwe toegangswegen naar de achter de singels gelegen gronden, naast de reeds bestaande toegangswegen.

Zo maakte de aanleg van de Rijnspoorweg Utrecht–Rotterdam–Den Haag en de daarmee gepaard gaande stationsbouw, benevens een goederen-emplacement te Gouda de aanleg van toegangswegen naar dat station ca. noodzakelijk.

Aan de Turfsingel waren de laatste jaren enige belangrijke industrieën gevestigd, die mede de stoot gegeven hadden de Goudse arbeidersbevolking uit het verschrikkelijke pauperisme der vijftiger jaren op te heffen, met name de Kaarsenfabriek en de Machinale Garensponnerij. De woningbouw aan de bestaande straten en wegen in de Korte Akkeren nam daardoor meer vorm aan. Ook de bebouwing langs en ten zuiden en noorden van de Karnemelksloot werd intensiever.

Maar van grote omvang was deze bouw de eerste tijd nog niet. Het zielenaantal van Gouda toonde daarvoor te weinig vooruitgang. Een toename van hoogstens 200 zielen per jaar stimuleerde nieuwbouw niet in voldoende mate.

De bevolking bleef zich al of niet noodgedwongen tevreden stellen met de woningen in de binnenstad.

En de overheid ontbrak nog de wettelijke bevoegdheid door onbewoonbaarverklaring en/of financiële steun bij arbeiderswoningbouw, de bestaande, voor de volksgezondheid schadelijke woningtoestanden in de binnenstad, op te heffen of te verbeteren en de bouw van nieuwe woningen, aan, nieuw-aangelegde, straten buiten het oude stadsgebied, te bevorderen.

Hierin zou de Woningwet van 1901 eerst de nodige verbeteringen brengen.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd.)

G. J. J. POT.

XX – WOENSDAG 25 OCTOBER 1950

Het komt mij gewenst voor in de eerste plaats de nieuwe toegangswegen van de singels naar de achtergelegen terreinen te bezien en wel, en – omdat zij daar het talrijkst zijn – eerst die vanaf de Kattensingel. In 't bijzonder houden deze verband met de, in het midden der vorige eeuw, tot stand gekomen spoorwegverbindingen.

In 1855 is Gouda door de aanleg van de spoorweg tussen Utrecht en Rotterdam aan het Nederlandse spoorwegnet aangesloten; het eerste Goudse spoorwegstation was meer oostelijk aan de spoorlijn tussen Utrecht en Gouda gebouwd dan het eigenwoordige, n.l. ter hoogte waar de Kleiweg deze kruiste. „Kleiweg” heette destijds ook de weg buiten de Kleiwegspoort, waarvan het eerste gedeelte thans door de Spoorstraat, resp. Tunnel en Ridder van Catsweg wordt gevormd.

De spoorwegverbinding Gouda–Den Haag kwam in 1870 gereed; 25 April van dat jaar werd deze lijn voor het verkeer opengesteld, nadat op 3 November 1869 ook een nieuw station ter plaatse van het tegenwoordige, in gebruik was genomen.

Voor de verbinding van de stad met het oude station was het gedeelte Kleiweg de latere Spoor-

straat, de aangewezenen.

Ook het nieuwe station was aanvankelijk slechts langs deze weg, voor de spoorlijn, westwaarts afbuigende, Stationsweg of Spoorlaan te bereiken.

Deze toegangsweg was een doorn in het oog van het publiek en gaf aanleiding tot ernstige klachten; de toestand van de weg liet, wat begaanbaarheid en verlichting betreft, veel te wensen over. Gevolg was een hevige polemiek in de plaatselijke pers en een regen van klachten bij de betrokken autoriteiten, die uiteindelijk in een bespreking in de Tweede Kamer der Staten-Generaal haar hoogtepunt vond. Verharding en verlichting werden toen verbeterd, maar aan de wens een de stad waardiger toegangsweg naar het nieuwe station te verkrijgen, werd niet voldaan.

Het gedeelte van de Kleiweg – van deze brug tot de spoorlijn – kreeg bij raadsbesluit van 5 Augustus 1870 de naam van Spoorwegstraat. Bij raadsbesluit van 5 Juli 1948 is deze straatnaam gewijzigd in **Spoorstraat**, de naam die zij in de volksmond reeds had gekregen. Vroeger werd dezen straat aan een zijde begrensd door het water van het Bloemendaalse Verlaat en was zij dan ook feitelijk maar aan een zijde bebouwd en wel aan de Westzijde. Aan de oostzijde bevond zich de begraafplaats van de Nederlands-Israëliëse gemeente en aan het Noordeinde een café met groten tuin „Tivoli” genaamd, dat veel Gouwenaars zich nog wel zullen herinneren. Thans is op een deel van deze terreinen het garagebedrijf van de Gebr van Zevenhoven gevestigd en het overige ingenomen door woonhuizen.

Na de demping van het Bloemendaalse Verlaat in 1939 is ter plaatse een onderdoorgang van de spoorlijn gemaakt, de Tunnel, die de opheffing van een ernstig obstakel in het moderne snelverkeer, de beruchte spoorwegovergang bij de Ridder van Catsweg ten gevolge had. Naar het Oosten buigt de nieuwe Spoorstraat zich ten Zuiden van de afrit van het viaduct om tot de bebouwing van de Jan van der Heijdenstraat en naar het Westen tot de hoek van de kerk van de Gereformeerde Gemeente aan het Vredebest.

De toegang tot het station via de Spoor(weg)straat voldeed, zoals hiervoren reeds opgemerkt, niet aan de wensen der Goudse gemeenschap der zeventiger jaren en met medewerking van het gemeentebestuur werd dan ook een nieuwe toegangsweg van de Kattensingel naar het voorplein van het station aangelegd, waaraan bij raadsbesluit van 23 Mei 1873 de naam **Crabethstraat**, als een hulde aan Gouda's grootste glazenier der 16e eeuw, de gebroeders Dirk en Wouter Pietersz. Crabeth, werd gegeven. Toen in 1883 het ten oosten daarvan gelegen terrein tot park werd aangelegd, kreeg dit de naam van **Crabethpark** (Zie raadsbesluit van 20 Februari 1883).

De aanleg van het van Bergen IJzendoornpark en de bebouwing daarvan, in het bijzonder de aanleg van de van Beverninghlaan, waarop ik nader terugkom, maakten het wenselijk, ook de toegangen tot dat park vanaf de zijde van de Kattensingel te vermeerderen. Behalve aan de zijde van het station, was hier vanaf de singel geen andere toegang dan door de van Strijenstraat.

Dit was de aanleiding tot de aanleg van de **Van Swietenstraat** van de Kattensingel naar de van Beverninghlaan in 1921. Deze straatnaam houdt de herinnering levendig aan de eerste Gouverneur en Baljuw der stad, na de overgang van Gouda naar de Prins van Oranje in 1572, Jonkheer Adriaen van Swieten (1532–1584). Hij overleed te Gouda. Zijn naam werd aan de straat gegeven bij raadsbesluit van 1 Maart 1921.

Het herstel van het station der Nederlandse Spoorwegen c.a., na de verwoestingen door het oorlogsgeweld in het najaar van 1944 aangebracht, de bouw van een nieuw autobusstation met wachtkamer en de eisen van het moderne verkeer waren aanleiding ook de toegangen tot het station en de overige emplacementen te verbeteren en uit te breiden. In dit verband besloot de gemeente tot uitvoering van een – reeds jaren in overweging zijnd – doorbraakplan, het z.g. Vredebestplan. Dit plan werd zo genoemd naar aanleiding van het daarin voorkomende voornaamste te amoveren object in aanmerking komende café – tevens sociëteit – aan de Kattensingel „Vredebest” Door de uitvoering van het object werd een goede toegang verkregen vanaf genoemde singel, ter hoogte van de Kleiwegsbrug, naar het stations-complex. Deze doorbraak en straataanleg werd in 1949 voltooid. Te voren was reeds, bij raadsbesluit van 5 Juli 1948 besloten aan deze nieuwe weg de naam te geven van **Vredebest**, teneinde de naam van het plan – dat de voorloper was van een verkeersverbetering van de eerste rang ter plaatse – te behouden en daarmee tevens de herinnering aan het ter plaatse gestaan hebbende café en sociëteit „Vredebest” - vroeger heette dit café „De Romein” – voor de toekomst vast te leggen.

Mede in verband met de gewijzigde situatie bij het station verviel krachtens raadsbesluit van 5 Juli 1948 de naam „Stationsweg”, ook wel „Spoorlaan” genoemd (raadsbesluit van 12 October 1926) voor de weg, die vroeger station en Spoorstraat verbonden en werd bij raadsbesluit van 13 December 1948 aan het plein voor het station en het autobusstation de naam: **Stationsplein** gegeven.

Ten aanzien van het viaduct over de onderdoorgang van de spoorlijn, de Tunnel, hoewel geen straat in de feitelijke zin van het woord, werd in de raadsvergadering van 5 Juli 1948 besloten dit aan te duiden als het: **Spoorwegviaduct**.

De afsnijding van bochten van de Kromme Gouwe nabij Gouda – de eerste coupure door de polder Bloemendaal (1898–1903) – bracht ook een belangrijke wijziging in het verkeer te land, vooral toen in de jaren 1929–1930 de provinciale weg op de kade aan de oostzijde van de Gouwe, van Gouda naar Boskoop, werd aangelegd. Tevoren was het eerste deel van de kaden langs deze coupure slechts van belang voor het plaatselijk verkeer. Bij raadsbesluit van 13 December 1907 werden aan de kaden de namen: **Nieuwe Gouwe, Noordoost- en Zuidwestzijde**, gegeven.

De Bleekerssingel kreeg geen nieuwe openbare verbindingen met de Boelekade en komt hier dan ook verder niet ter sprake.

De voortgaande bebouwing van 't stadsdeel Kort Haarlem maakte het ongeveer dertig jaren geleden, gewenst een verbinding tussen dit stadsdeel via de Fluweelensingel, met de binnenstad tot stand te brengen. Dit werd bereikt met een doorbraak en straataanleg tegenover de Doebrug; deze straat kreeg bij raadsbesluit van 10 October 1922 de naam van **Burgemeester Martensstraat**, naar de in 1917 overleden Goudse burgemeester R. L. Martens.

Verder vragen nog een tweetal punten aan de Fluweelensingel onze aandacht en wel in de eerste plaats het plantsoen voor de Tiendewegbrug dat langs de zuidzijde in aansluiting met de Fluweelensingel bebouwd is. Dit plantsoen was oorspronkelijk het ravelijn (bolwerk) vóór de Tiendewegspoort dat omstreeks 1850 werd geslecht. Dit ravelijn was met een gracht omgeven welke aan de noordzijde door de verbinding van Karnemelksloot en Bleekerssingelgracht werd gevormd. Bij de slechting van het bolwerk werd de gracht aan de zuidzijde – de oorspronkelijke verbinding tussen Fluweelensingel en Bleekerssingelgracht – gedempt en samengevoegd met de ondergrond van het v.m. verdedigingswerk. Hierop werd daarna de straat, die thans de brug en de zuidzijde van de Karnemelksloot verbindt, aangelegd. In de volksmond wordt dit plantsoentje met de het doorsnijdende en omringende straten wel eens „Amerika” genoemd. Waarom is mij niet bekend! De bebouwing van de zuidzijde heeft evenwel steeds deel uitgemaakt, zoals de oude plattegronden der stad ook aantonen, van de Fluweelensingel en terecht wezen B. en W. in hun voorstel aan de raad van 10 Maart 1950 no. 36 dan ook een poging van de hand tot het geven van een afzonderlijke naam aan dit singeldeel.

Aan het zuideinde van de Fluweelensingel, aan de binnenvoet van de IJsseldijk is een open ruimte, de **Manege**, zoals zij steeds werd aangeduid, de oude openlucht-rijsschool van de officieren van het v.m. Goudse garnizoen. Bij raadsbesluit van 17 April 1950 is deze benaming officieel vastgelegd.

De toegangsweg van de Turfsingel tot de Prins Hendrikstraat, de Veerstraat, werd reeds besproken. Als toegangsweg van deze singel tot de achtergelegen terreinen zou ook nog beschouwd kunnen worden:

1. De **Singelstraat** (raadsbesluit van 19 April 1901, (vroeger deel uitmakende van de Jan Philipslaan, waarop in nader terugkom). De naam Singelstraat behoeft geen nadere verklaring;
2. De straat tussen de singel en de Vorstmanstraat, volgens sommige nieuwere plattegronden, de **Verlengde Vorstmanstraat** genoemd. Op de naam Vorstmanstraat zelve kom ik ook nog terug. Bij raadsbesluit van 19 April 1901 kreeg deze straat de naam van Kerkhoflaan; blijkbaar is nà de aanleg van de Vorstmanstraat de naam gewijzigd. Een besluit hierover is mij evenwel niet bekend.

Na deze toegangswegen tussen de singels en de achtergelegen terreinen vraagt de woningbouw en de daarmee gepaard gaande stratenaanleg op deze gronden, welke in de loop der jaren tot stand gekomen is onze aandacht.

Teneinde in de behandeling daarvan enige regelmaat te brengen zal ik trachten dit wijksgewijze te doen, zoveel mogelijk in verband met de, zij het ook op sommige punten daarvan afwijkend, van de normale indeling. Ook moet niet uit het oog worden verloren, dat de naamgeving meerdere malen reeds plaats had bij de verkaveling van het terrein, dus vóórdat aan de nieuw aangelegde of aan te leggen straten werden gebouwd. De namen van de oude straten en wegen ter plaatse zullen daarbij eveneens worden besproken en toegelicht.

Nadruk verboden.

G. J. J. POT.

(Wordt vervolgd).

Dit artikel leidde tot een ingezonden brief in de Nieuwe Zuid-Hollander van 26 oktober 1950. De briefschrijver reageerde op de passage over "Tivoli", op de volgende manier.

De stem van de lezer

Met veel belangstelling heb ik steeds kennis genomen van de zeer interessante artikelen over de Goudse straatnamen.

Het twintigste artikel in deze reeks, dat de straten in de omgeving van het station behandelt, opgenomen in de „Nieuwe Zuid-Hollander” van Woensdag 25 October, trof mij wel in bijzondere mate, omdat ik zelf in deze omgeving ben geboren, opgegroeid en er tot aan de dag van mijn huwelijk heb gewoond. Dit geeft mij dan ook het recht één zeer kleine opmerking te maken, welke de geachte schrijver mij wel niet euvel zal duiden. Het betreft hier n.l. de naam van de uitspanning aan de overzijde van de Spoorwegstraat, waar ik zelf gedurende meer dan dertig jaren achtereen schuin tegenover mijn domicilie heb gehad. Hoe komt de heer Pot n.l. aan de mij wel wat grootsteeds in de oren klinkende naam „Tivoli” voor deze ontspanningsgelegenheid? Nooit van gehoord! Als ik me goed herinner was de officiële naam van het café „Welgelegen” (vanwege haar begrenzing aan de Israëlitische begraafplaats?).

Met dank voor de plaatsing.

BELANGSTELLEND LEZER

Twee dagen later, op 28 oktober 1950, verscheen in de Nieuwe Zuid-Hollander de reactie van Pot.

Gaarna antwoord ik een „belangstellend lezer” op zijn vraag in Uw blad van 26 dezer.

Enige tijd geleden, bladerende in de Coudsche Courant van het jaar 1869, trof mij een advertentie, waarin toneelvoorstellingen werden aangekondigd, die gegeven zouden worden in het lokaal „**Tivoli**” bij het station van de Nederlandse Rijn Spoorweg. Dit station stond destijds aan het eind van de tegenwoordige Spoorstraat.

Ook in de adresboeken van 1880, 1885, 1890 wordt „Tivoli” gelegen aan de Spoorstraat nog genoemd. De eigenaar was destijds J. H. Grottendieck. In 1900 heet dezelfde localiteit „Zomerzorg”; in 1914 „Welgelegen” en wordt zij geëxploiteerd door J. Kruisheer. In 1920 is J. Koenderink exploitant.

Geachte lezer, we hebben dus feitelijk beiden gelijk, maar de oorspronkelijke naam van het café met muziek en concertzaal was „Tivoli”. En hierop doelde ik toen ik bij de Spoorstraat deze inrichting in de herinnering der oudere Gouwenaars terug riep.

De verschillende benamingen hebben vrijwel dezelfde strekking, n.l. van een uitspanningsoord buiten het roemoezige stadsleven.

Tivoli was een plaats in de nabijheid van Romea, waar de Romeinen ontspanning zochten buiten de warmte en de drukte van het leven in hun wereldstad. In dit verband, werd, volgens Koenen's Woordenboek der Nederlandse Taal, hier de naam „Tivoli” gegeven aan een pleziertuin, buitencafé, een zomertheater, enz.

Ik hoop geachte lezer hiermede aan uw verzoek te hebben voldaan.

G. J. J. POT

Deze reactie van Pot gaf weer aanleiding tot een andere ingezonden brief in de Nieuwe Zuid-Hollander. Een taalkundig fijnslijper viel over het woord "roezemoezige", wat volgens de redactie van de krant niet meer dan een drukfout was.

De stem van de lezer

„TIVOLI”

Met meer dan gewone belangstelling heb ik in de „N. Z.-H. ” van 28 October j.l. het stuk gelezen, waarin de heer G. J. J. Pot, de wel zeer interessante geschiedenis van „Tivoli” beschrijft.

De heer Pot dan, laat ons in de 5de alinea het volgende weten:

„De verschillende benamingen hebben dezelfde strekking, n.l. van uitspanningsoord buiten het roemoezige stadsleven”.

Nu zou ik geen aanleiding hebben gevonden om in mijn oude vulpen te klimmen, ware het niet, dat de heer Pot in de 6de alinea schrijft:

„In dit verband, werd, volgens Koenen' Woordenboek der Nederlandse Taal, hier de naam „Tivoli” gegeven aan een pleziertuin, buitencafé, een zomertheater, enz.”

Het is jammer, dat de heer Pot, toen hij Koenen toch bij de hand had om „Tivoli” te vertalen, niet een bladzijde of wat terug heeft gebladerd, want, dan zou hij er achter zijn gekomen, dat hetgeen hij in

de 5de alinea tot uitdrukking wilde laten komen, niet „roemoezige” is, maar „roezemoezige”.

Volgens Koenen's Woordenboek der Nederlandse Taal, werd hier de naam „Roezemoezen” gegeven aan: op onstuimige, wilde, woeste, ruwe wijze, rumoer, lawaai-maken; onstuimig, wild, woest tewerk gaan; dof gonzend geluid maken; onder zulk geroezemoes zou Beëlzebub zelf overduiveld de plaat poetsen.

Is dat duidelijk, mijnheer Pot? Of heeft het drukfoutenduiveltje u misschien dwars willen zitten?

In ieder geval moeten we, volgens Koenen, in het vervolg buiten het „geroezemoes”, ergens in „Tivoli” verblijven, hetgeen mij overigens nog niet eens zo'n slecht idee lijkt.

L. OVERHAND

Inderdaad was het hier niets meer en niets minder dan een drukfout. – Red.

XXII – WOENSDAG 8 NOVEMBER 1950

Het door de Burgemeester Martenssingel, de Karnemelksloot en de IJssellaan begrensde noordelijk deel van Kort-Haarlem is voor het grootste deel in 1921 bebouwd door de R. K. Woningbouwvereniging „St. Joseph”. De 177 volkswoningen werden gebouwd aan 4 nieuwe, op dit bouwterrein aangelegde straten en een plein.

Bij raadsbesluit van 22 December 1921 werden aan deze straten en plein de navolgende namen gegeven:

1. De straat, van de Burgemeester Martenssingel af evenwijdig lopende aan de IJssellaan tot aan de Adriaen Vlackstraat – de hoofdstraat van het woningcomplex – naar de woningbouwvereniging: de St. Josephstraat.

2. Het plein, aan het Oosteinde van de Vlackstraat en de St. Josephstraat, die van: Zoutmanplein, naar de schout bij nacht Johan Arnold Zoutman, die op 5 Augustus 1781 bij Doggersbank een overwinning op de Engelse vloot bevocht. Zijn naam, hoewel hij te Reeuwijk op 10 Mei 1724 geboren was, is zeer nauw aan Gouda verbonden. In het Goudse museum worden dan ook vele herinneringen aan hem bewaard. Hij overleed op 7 Mei 1793 te 's Gravenhage en werd te Geertruidenberg begraven. Dit plein was aanvankelijk veel groter geprojecteerd, nl. waren de gronden tussen de tegenwoordige Zoutmanstraat en de bebouwing van de Burgemeester Martenssingel W.z., tot de Prinses Juliana-school daarin ook opgenomen. In 1927 werden deze gronden ook voor woningbouw bestemd. De straat, die daardoor ontstond – voor het overblijvende pleingedeelte tot de Burgemeester Martenssingel, en deze kruisende, tot de Krugerlaan, is daarna Zoutmanstraat genoemd. Een afzonderlijk raadsbesluit is hiertoe, voor zover mij gebleken, niet gekomen.

3. De straat, welke de verbinding vormt tussen de Karnemelksloot en het Zoutmanplein: de Lange van Wijngaerdenstraat, naar de schrijver van de Goudse stadsgeschiedenis, mr. Cornelis Joan de Lange van Wijngaerden (1760–1820). Mr. de Lange van Wijngaerden maakte ook deel uit van het stadsbestuur; behoorde tot de Patriotten en nam in de zomer van 1787, als commandant van het Goudse vrijcorps, deel aan de aanhouding van de gemalin van stadhouder Willem V Prinses Wilhelmina van Pruisen, bij Goejanverwellesluis.

4. De straat, langs de Zuid-Oostzijde van het woningcomplex, van af de St Josephstraat tot het Zoutmanplein: Mr. D. J. van Heusdestraat. Mr. van Heusde van 1889 tot 1909 – in welk jaar hij op verzoek, wegens gezondheidsredenen, eervol van zijn functie werd ontheven – kantonrechter te Gouda, was bij de bevolking zeer bemind om zijn humaniteit en weldadigheid. Hij overleed 15 November 1910, 62 jaren oud, te Gouda en werd te Utrecht begraven.

5. De straat, welke de verbinding vormt tussen de St. Josephstraat en de Zoutmanstraat in het midden van het complex: de Coornhertstraat, naar de beroemde 16e eeuwse plaatsnijder, notaris, dichter, godgeleerde vol verdraagzaamheid, wijsgeer mede-grondlegger van de Nederlandse proza, humorist en wat niet meer, Dirck Volckertsz. Coornhert (1522–1590). Ook vervulde hij meerdere openbare functies.

Coornhert overleed te Gouda op 29 October 1590 en werd in de St. Janskerk begraven, waar een grafzerk met een gedicht van Spieghele, luidende: Hier rust, Diens lust en vreught was deught. En 't waer, hoe swaer, 't oock viel. Noch sticht, sijn dicht, geschrift; Maer 't lijf, hier blijft, God heeft, de ziel”, nog zijn laatste rustplaats aangeeft. Bij de herdenking van zijn 350-jarige sterfdag op 2 November 1940, werd in de gevel van het huis, waar hij te Gouda woonde, tegenwoordig Oosthaven no. 51, zijn beeltenis aangebracht. Korte tijd geleden kreeg de gemeente de beschikking over een perceel grond tussen de St. Josephstraat en de IJssellaan, tegenover de verbinding tussen de St. Josephstraat en de Coornhertstraat. Daardoor kon ter plaatse een doorbraak worden gemaakt, zodat de Coornhert-

straat, thans de St. Josephstraat kruisende, de Zoutmanstraat verbindt met de IJssellaan.

Enige jaren later werd ook het terrein aan de Westzijde van de Burgemeester Martenssingel, tussen de Prinses Julianaschool en de houtloodsen van de Fa. A. Vingerling en Zn., aan de Karnemelksloot, voor woningbouw bestemd en werden hierop twee straten aangelegd, gedeeltelijk ook geprojecteerd op de bij de firma nog in gebruik zijnde terreinen, nl. de van Middelantstraat – van de Zoutmanstraat tot de de(n) Haenstraat en de de(n) Haenstraat, van de Burgemeester Martenssingel naar het Zoutmansplein. Dit geschiedde bij raadsbesluit van 12 October 1926.

De van Middelantstraat is genoemd naar Pieter van Middelant de op 2 Juni 1676 in de zeeslag bij Palermo gesneuvelde schout bij nacht. Hij diende het Nederlandse Gemenebest onder de admiraals Tromp en de Ruijter en overlaadde zich in ontelbare zeeslagen met eer en roem. Hij was waarschijnlijk een zoon van Pieter Huijbertsz. van Middelant, in 1650 burgemeester van Gouda, althans was hij aan deze magistraat verwant. Zijn zoon Jan was in het laatste der 17e eeuw notaris en procureur te Gouda en was gehuwd met Dirkje Vlack, een dochter van de eveneens beroemde Goudse zeekapitein Roemer Vlack. Zijn gedachtenis werd door zijn stadgenoten geëerd door het aanbrengen van een z.g. grafbord in de St. Janskerk. Dit en meerdere van die gedenkboarden werden in het midden van de vorige eeuw uit de kerk verwijderd en verkocht. Gelukkig voorkwam een goed Gouds burger hun vernietiging en maken zij thans deel uit van de inventaris van ons stedelijk museum.

Johan de(n) Haen, vice-admiraal, was een tijdgenoot van van Middelant en commandant van het eskader der Nederlandse vloot, dat op 2 Juni 1676 in de baai van Palermo door de Franse vloot werd overvallen. Ook vice-admiraal de Haen, die na het sneuvelen van Michiel de Ruijter op 22 April 1676 in de slag bij de Etna, de titel van tijdelijk Luitenant-Admiraal-Generaal der vloet voerde, vond in de slag in de baai van Palermo de dood. Hij werd te Gouda in de St. Janskerk begraven en ook zijn grafbord herinnerde daar vroeger de bezoekers aan zijn heldendaden. Hij woonde te Gouda aan de Turfmarkt, in het huis thans no. 120, later eigendom van de bekende Goudse familie Prince.

De Willens en omgeving

De wijk ten Noorden van de Karnemelksloot – Willens, zoals onder 2 van de vorige publicatie omschreven, wordt door de Breevaart in twee delen gesneden. In het smalle gedeelte ten Oosten der vaart beperkt de bebouwing zich tot de weg **de Willens**, die vanaf de brug over de Breevaart aan het einde van de Karnemelksloot in oostelijke richting loopt tot de weg, die de Goejanverwelledijk met de Twaalf morgen (Reewal) verbindt, en twee, loodrecht daarop staande, wegen, tussen de Willens en de Achter Willens, de **Zwarteweg** en de **Steijkade**.

1. De Willens, werd vroeger ook de Wilnes genoemd. De naam van deze weg voert ons eeuwen terug naar de tijd, toen de gronden ten Oosten van Gouda nog niet ontgonnen waren, naar „de wildernis”, de Wilnes, of de Willens, zoals zij genoemd werden. Deze landen werden na de ontginning door twee wateringen in drie delen gesplitst, de Voor-, Midden- en Achter Willens. De weg langs de zuidelijkste watering, in het verlengde van de later gegraven Karnemelksloot, heette aanvankelijk – evenals de weg langs de Karnemelksloot, „de Tiendeweg”. Bij raadsbesluit van 13 December 1907 kreeg zij evenwel de naam: Willens. De Willens was tot 1941 in particulier onderhoud, hetgeen tot vele en gegronde klachten aanleiding gaf. De gemeente sloot in dat jaar een overeenkomst de eigenaren, de Commissie tot beheer vande zandweg naar Goejanverwelle. Gevolg hiervan was ook, dat de tofhefing op de weg bij de oprit naar de IJsseldijk werd opgeheven en de weg in vele opzichten werd verbeterd. Op de Achter Willens kom ik nog terug.

2. De Zwarteweg. Deze weg heette vroeger het Zwarte dijkje. Bij raadsbesluit van 19 April 1901 werd zij herdoopt in: **Zwarteweg**. Waarmede de aanduiding „zwarte” verband houdt is mij niet bekend. Nader werd bij raadsbesluit van 13 November 1948 bepaald, dat het zuidelijk gedeelte van de weg, van de Willens tot de spoorbaan Gouda–Utrecht, aangeduid zal worden als „de Zuidelijke Zwarteweg”. De Zwarteweg sluit aan op de vroegere Zwarteweg, nu de Wethouder Venteweg, in de gemeente Reeuwijk en is één der voornaamste verbindingen van Gouda met het plassengebied.

3. De Steijkade. Bij raadsbesluit van 19 April 1901 werd deze kade aldus genoemd naar het Land van Steijn, de vroegere heerlijkheid van die naam, welke destad Gouda toegehoorde, later de gemeente Steijn, die in 1870 werd opgeheven en gedeeltelijk bij Gouda, gedeeltelijk bij Reeuwijk werd gevoegd. De weg maakt tot 1870 deel van de gemeente Steijn uit.

Ook op deze kade is het raadsbesluit van 13 December 1948 toepasselijk: het gedeelte tussen de Willens en de spoorlijn wordt thans aangeduid als „de Zuidelijke Steijkade”.

Ten westen van de Breevaart is, tot de Boelekade, dit stadsgedeelte bebouwd en met straten doorsneden. Ten noorden is het begrensd door **de Noothoven van Goorstraat**, aangelegd ten zuiden van

de spoorlijn Gouda–Utrecht, ten zuiden door de **Karnemelksloot**.

De Noothoven van Goorstraat loopt oost-west, van de Cornelis Ketelstraat tot de Tunnel. Zij is bij raadsbesluit van 13 November 1914 genoemd naar wijlen de heer J. M. Noothoven van Goor (1847–1906) eigenaar van een bekende uitgeverijfirma in deze stad, die tevens vele jaren deel uitmaakte van de gemeenteraad en het college van Burgemeester en Wethouders. Hij was in het openbare leven te Gouda, in de laatste helft der 19e eeuw, een zeer vooraanstaande en geziene figuur.

De **Karnemelksloot**. Deze straat, die gelegen is aan weerszijden van de in 1579 gegraven weterring van die naam, is verdeeld in een „smalle” en een „brede” zijde. De smalle zijde, aan de noordkant, verbindt de Bleekerssingel en de Burgvlietkade; de brede zijde, aan de zuidkant, de Fluwelensingel en de Willens.

Voor de herkomst van de naam Karnemelksloot verwijs ik naar reeds daaromtrent gedane mededelingen.

Aan de Westelijke kade van de Breevaart werd bij raadsbesluit van 3 Juli 1933 de naam: **Burgvlietkade**, gegeven, bij raadsbesluit van 13 December 1948 aangevuld met de bepaling, dat het gedeelte tussen de Karnemelksloot en de spoorlijn Gouda–Utrecht, aangeduid zal worden als: de Zuidelijke Burgvlietkade. Het gedeelte ten Noorden van de spoorlijn tot het Renesseplein blijft aangeduid als: de Burgvlietkade.

De naam Burgvlietkade houdt verband met de oude hofstede „Burgvliet”, die op de hoek Karnemelksloot–Burgvlietkade gestaan heeft en waarvan de landerijen in noordelijke richting langs de vaart lagen. De hofstede, „Burgvliet” werd ongeveer 30 jaar geleden door de gemeente aangekocht, inclusief de bijbehorende landerijen en bestemd voor woningbouw. O.a. werden hierop de Centrale Kop-school en het Gemeentelijk Slachthuis gebouwd.

Evenwijdig met de Burgvlietkade loopt de Adriaen Gerritz **de Vrijestraat**, van de Karnemelksloot tot de Tweede Hieronymus van Alphenstraat. De Vrije was een zeer bekend glasschilder van een oud Gouds geslacht, die in de tweede helft der 16e eeuw werd geboren. Hij maakte meerdere gebrandschilderde glazen in de St. Jan en in opdracht der stadsregering van Gouda, o.a. ook glazen voor Rijnlandshuis te Leiden. Hij was gehuwd met een dochter van de bekende Wouter Pietersz. Crabeth, zijn leermeester. Na het overlijden vna een zekere IJsenout, werd hem het toezicht en herstel van de kerkglazen opgedragen. Hij stierf, blind geworden, in het jaar 1643. Deze straat kreeg zijn naam bij raadsbesluit van 26 Februari 1924. Ook bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 was aan deze straat reeds de naam Adriaan de Vrijenstraat gegeven. Het besluit van 1924 bedoelde een nadere precisering daarvan, nl. Adriaen Gerritsz, de Vrijestraat.

Op deze straat volgt de **Cornelis Ketelstraat**. Deze straat kreeg bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 aanvankelijk de naam van „Ketelstraat”; bij raadsbesluit van 3 Juli 1903 werd evenwel bepaald, dat zij „Cornelis Ketelstraat”, zou worden genoemd. Men vreesde zeker, dat men de naam anders in verband zou brengen met een gelijknamig voorwerp van huishoudelijke aard.

Cornelis Ketel was een bekend Gouds portretschilder. Hij leefde van 1548–1616. In het stedelijk museum is een door hem geschilderd schuttersstuk uit het jaar 1599, voorstellende de kolonel Jan van Reijnegom met zijn onderhebbende officieren. Volgens de overlevering schilderde hij zelfs zonder penseel of welk ander hulpmiddel ook, met zijn vingers, voeten en duimen. Op één zijner grootste stukken zou dit in dichtmaat zijn vermeld.

Van de Cornelis Ketelstraat loopt oost-west, een straat naar de Vierde Kade, de **van Persijnstraat**, welke genoemd is naar de bekende 17e eeuwse graveur. Reijneir van Persijn (1615–1668), die vanaf 1645 tot zijn dood te Gouda woonde. Hij was voor de tweede maal gehuwd met een dochter van de schilder Wouter Pietersz. Crabeth, een kleinzoon van de glasschrijver van naam. Deze straat kreeg haar naam bij raadsbesluit van 27 Maart 1903.

Loodrecht op de van Persijnstraat staat de Willem Tombergstraat, die de eerstgenoemde straat verbindt met de Noothoven van Goorstraat. De raad besloot in zijn vergadering van 13 November 1914 deze straat te noemen naar Willem Tomberg, een Gouds glazenier, zoon van de glasschilder Daniel Tomberg. Hij werd na de dood van zijn vader in 1678, in opvolging van deze, door het stadsbestuur belast met het toezicht en het herstel van de kerkglazen.

Tot de straten, die de Karnemelksloot – smalle zijde – respectievelijk met de Hieronymus van Alphenstraat, de Noothoven van Goorstraat en de Graaf Florisweg, verbinden, behoren ’n viertal „kaden”, oorspronkelijk waarschijnlijk landwegen of waterscheidingen. Van west naar oost worden zij de Eerste, Tweede, Derde en Vierde Kade genoemd.

De Eerste Kade loopt van de Karnemelksloot tot de Hieronymus van Alphenstraat; de Tweede, tot de Noothoven van Goorstraat en de derde en Vierde tot de Graaf Florisweg.

Voor zover mij gebleken, worden deze met deze namen aangeduid. In ieder geval komen zij hier-

onder voor op de schetstekening bij het proces-verbaal betreffende grenswijzigingen in 1828, hiervoor reeds vermeld. De terreinen tussen de kaden werden toen voor het merendeel als „stadstuinen” aangeduid. Bij raadsbesluit van 13 December 1948 werd bepaald, dat het deel tussen de Karnemelksloot en de spoorlijn Gouda-Utrecht, van de Derde en de Vierde Kade zal worden aangeduid als de „Zuidelijke”, resp. Derde en Vierde Kade.

De hiervoor reeds meer genoemde **van Alphenstraat** verbindt de Burgvlietkade met de Jan Luijkenstraat. Zij werd bij raadsbesluit van 13 November 1914 genoemd naar de bekende dichter mr. Hieronymus van Alphen (1746-1803), die te Gouda werd geboren. Hij is ook pensionaris der stad Leiden geweest en van 1793-1795 thesaurier-generaal van Holland.

Bij besluit van de Burgemeester van Gouda van 24 Januari 1943 werd deze straat gesplitst in een „Eerste” en „Tweede”: het eerste deel van de Jan Luijkenstraat tot de Derde Kade en het Tweede van deze kade tot de Burgvlietkade.

Tussen de Tweede en Derde Kade loopt een straat van de Karnemelksloot tot de Bellamystraat: de Boomgaardstraat. Deze straat en de huizenbouw daaraan is steeds een aanfluiting geweest voor de volkshuisvesting. Dr H. F. Wessels zegt in zijn proefschrift „Gouda, proeve eene stadsmonographie”, dat o.m. de Boomgaardstraat ons de 19e eeuwse woningbouw toont in haar slechtste vorm.

Deze straat werd in 1880 aangelegd. Haar naam vindt waarschijnlijk haar oorsprong in verband met het feit, dat ter plaatse een boomgaard was. Officieel schijnt er nimmer, zoals wel meer voorkwam, een naam aan deze straat gegeven te zijn, want in het gemeenteverslag van 1882 wordt gesproken van de „zogenaamde” Boomgaardstraat. Ook op de schetstekening van 1828 staat ter plaatse de grond aangegeven als boomgaard.

De Bellamystraat, die de Tweede en Derde Kade verbindt, is genoemd naar Jacobus Bellamy, een dichter en prozaschrijver die van 1757-1786 leefde. Deze naam werd aan de straat gegeven bij raadsbesluit van 19 Januari 1931. De straat is met de Eerste Hieronymus van Alphenstraat verbonden door de Rhijnvis Feithstraat, genoemd naar de letterkundige van die naam (1753-1824). Zij ontving haar naam eveneens bij raadsbesluit van 19 Januari 1931.

De Eerste en Tweede Kade worden ten zuiden van de openbare lagere school – de Goeman Borgesiuschool – verbonden door de Agatha Dekenstraat en ten noorden van die onderwijsinrichting door de Elisabeth Wolffstraat, genoemd naar de schrijfsters van die naam.

Agatha (Aagje) Deken leefde van 1741-1804; Elisabeth (Betje) Wolff van 1738-1804. De naam Wolff was die van haar echtgenoot Adrianus Wolff, predikant in de Beemster, haar eigen naam was Becker. Deze naamgeving geschiedde bij raadsbesluit van 19 Januari 1931.

Tussen de Eerste Hieronymus van Alphenstraat en de Noothoven van Goorstraat ligt de Jan Luijkenstraat (raadsbesluit van 22 Februari 1937). Jan Luijken was een Nederlands dichter en graveur, die van 1649-1712 leefde.

Rest in dit stadsdeelte nog één straat, n.l. de Jan van der Heijdenstraat, die de Boelekade met de Noothoven van Goorstraat verbindt. Zij is genoemd naar de Amsterdamse schilder, tevens uitvinder der slangbrandspuiten en de straatverlichting door olielampen van een bepaalde constructie, van die naam. Hij leefde van 1637-1712. De straat kreeg haar naam bij raadsbesluit van 19 April 1901.

Nadruk verboden.

G. J. J. POT.

(Wordt vervolgd).

XXI – WOENSDAG 15 NOVEMBER 1950

(Noot van de redactie:) Door een misverstand is vorige week Woensdag de 22e aflevering van de artikelenreeks over de Goudse straatnamen gepubliceerd. Deze week wordt dus het overgeslagen 21e artikel opgenomen.

De volgorde, die hierna zal worden aangehouden is:

1. het stadsdeel Kort-Haarlem, tussen Karnemelksloot, de Willens, de Oostelijke grens der gemeente met de gemeente Reeuwijk, de Goejanverwelledijk en de Fluweelensingel;
2. de wijk tussen de Willens, de Karnemelksloot, de Boelekade, de Spoorstraat en Tunnel, de spoorlijn Gouda-Utrecht en de Oostelijke grens der gemeenten en de gemeente Reeuwijk;
3. de wijk tussen de spoorlijn Gouda-Utrecht en de Graaf Florisweg, ten Westen begrensd door de Tunnel (Noordeinde) en ten Oosten door de grens der gemeente met de gemeente Reeuwijk;
4. de wijk tussen de Graaf Florisweg, de Ridder van Catsweg, de Noordelijke gemeentegrens met de

- gemeenten Waddinxveen en Reeuwijk en de Oostelijke met de gemeente Reeuwijk, de Breevaart;
5. de wijk tussen de Kattensingel, de Nieuwe Gouwe N.O zijde, de Noordwestelijke grens der gemeente met de gemeente Waddinxveen en de Ridder van Catsweg;
 6. het stadsdeel, de Korte Akkeren, met inbegrip van de ten Noordwesten van de Reigerstraat gelegen wijk, aanvankelijk bekend als het bouwplan Zanen-Vingerling, welke gronden later in eigendom van de gemeente zijn overgegaan, benevens de opgespoten terreinen tussen de Kromme en Nieuwe Gouwe.

De uitvoering der Woningwet 1901 eiste voor de gemeente ook de vaststelling van een uitbreidingsplan overeenkomstig de bepalingen van die wet. Voor zover hiervan dan ook nog geen sprake was geweest, werd daarbij ook een stratenplan vastgesteld en werd de stoot gegeven tot de bouw van woningen, ook in de buitenwijken.

De toenemende bevolking, de strengere eisen voor de volkshuisvesting, de onbewoonbaarverklaring van woningen, waarmede nu geleidelijk ook een begin werd gemaakt, alles werkte er toe mede, dat er een steeds toenemende aandacht aan de bouw van nieuwe woningen werd geschonken. Naast particulieren en de gemeente, namen ook de – in verband met de voorschriften der woningwet opgerichte – woningbouwverenigingen deze taak ter hand.

Evenwijdig met de Fluwelensingel was er – vanaf de Karnemelksloot – reeds geleidelijk in Oostelijke richting gebouwd. Op de Westelijke hoek van deze nieuwe straat – destijds nog een weg – en de Karnemelksloot, was in de tweede helft van de vorige eeuw het Militaire Hospitaal, thans het welbekende administratiegebouw van 's Rijksbelastingdienst, gesticht.

Deze nieuwe straat kreeg bij Raadsbesluit van 19 April 1901 de naam van *IJssellaan*, naar de rivier de Hollandse IJssel. Aanvankelijk verloor deze laan zich in het onbebouwde terrein; later kreeg zij verbinding met de Burgemeester Martenssingel en werd zij doorgetrokken tot het pleintje bij de F. W. Reitzstraat-Cronjéstraat bij de Goejanverwelledijk.

Het gedeelte tussen dit punt en de Burgemeester Martenssingel kreeg bij raadsbesluit van 21 December 1920 de naam van *Verlengde IJssellaan*.

Verder noem ik hier nog een zijstraat van de IJssellaan, de *Adriaen Vlackstraat*.

Deze straat werd in 1907 aangelegd en kreeg deze naam bij raadsbesluit van 13 December 1907. Adriaen Vlack was een zeer bekend Gouds boekhandelaar en wiskundige. Hij leefde van 1600–1667.

Aan de overzijde van deze laan is op ongeveer dezelfde hoogte een doodlopende korte straat. Bij raadsbesluit van 26 Februari 1924 werd hieraan de naam Dijkstraat gegeven, in verband met de daarachter gelegen verhoogde spoorbaan (dijk) van de lijn Gouda-Schoonhoven. Deze spoorbaan is thans in verband met de opheffing van deze spoordienst geslecht.

Ook werd, na de demping van de Breevaart tussen de Karnemelksloot en de IJssel, op het daarvoor verkregen terrein een weg aangelegd. Omstreeks 1900 werd met de bebouwing een aanvang gemaakt. De gemeenteraad gaf deze weg bij zijn besluit van 19 April 1901 de naam van: *Krugerlaan*.

Ons land leefde destijds nog onder de diepe indruk die de overweldiging van de Zuid-Afrikaanse Boeren-Republieken door de Engelsen, had gewekt. Het stamverwantschap had zich doen gelden; de ongelijke strijd voor vrijheid en recht had de diepste gevoelens in onze landgenoten wakker geschud. Men leefde mede met de verre stamgenoten. In talrijke gemeenten werd de politieke en militaire leiders van de republiek hulde gebracht door hun namen blijvend aan straten en pleinen te verbinden.

Gouda is hierbij niet achter gebleven, zoals nader zal blijken en de Krugerlaan was hiervan het eerste voorbeeld.

St. J. Paul Kruger was de laatste president van de Zuid-Afrikaanse Republiek, Transvaal. H. M. Koningin Wilhelmina stelde het oorlogsschip, de Gelderland, te zijner beschikking, waarmede de grijze president in November 1900 naar Europa vertrok om een laatste poging te doen ter verkrijging van hulp in de vrijwel hopeloze strijd van zijn volk. Zijn pogingen slaagden evenwel niet. Hij werd in 1825 te Calesberg in de Kaapkolonie geboren en overleed in 1904 te Clarenz in Zwitserland. Hij werd evenwel in de hoofdstad van zijn land, te Pretoria, begraven.

Aan het Zuidelijke einde van deze laan, tegen de voet van de Goejanverwelledijk liet de gemeente in de jaren 1909-1910 het van Iterson-Ziekenhuis bouwen, waarmede het de belangrijkheid van de te stichten nieuwe woonwijk mede tot uiting bracht. In 1916 verrees aan de Burgemeester Martenssingel, in de nabijheid van de Karnemelksloot de nieuwe Rijks Hogere Burgerschool waarbij zich aan deze singel in de twintiger jaren nog voegden, de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs (Willem de Zwijgerschool) en de bijzondere school voor lager en uitgebreid lager onderwijs van de Vereniging tot stichting en instandhouding van Christelijke scholen (de Prinses Julianaschool). Ook het Spaarbad werd in deze wijk gevestigd, terwijl dezer dagen de eerste steen gelegd werd voor de bouw

van een nieuw gymnasium. Aan voorname openbare en bijzondere gebouwen ontbreekt het in dit stadsdeel niet.

De eerste wereldoorlog (1914–1918) heeft uiteraard de bouw van nieuwe woningen ernstig gestagneerd.

Maar zodra deze oorlog tot het verleden behoorde en materialen-schaarste niet langer een beletsel voor de woningbouw was nam ook de gemeente deze bouw krachtig ter hand. In de nabijheid van het ziekenhuis werd een complex arbeiderswoningen gesticht.

Tijdens de oorlog was het bouwrijp maken van de terreinen tussen de Kruger- en de IJssellaan ook ter hand genomen en wel bij wijze van werkverschaffing. O.m. werd een singel gegraven vanaf de Karnemelksloot tot de inmiddels aangelegde – thans reeds weder geslechte – spoorbaan Gouda-Schoonhoven, welke singel de naam kreeg van *Burgemeester Martenssingel* naar de reeds bij de Burgemeester Martensstraat genoemde oud-burgemeester van die naam. Dit geschiedde bij raadsbesluit van 6 December 1918.

De straten bezuiden deze singel werden, met inbegrip van de ten Oosten van de Krugerlaan later aangelegde straten, in afwijking met het voorstel van Burgemeester en Wethouders d.d. 7 October 1918 no. 97, naar vooraanstaande – uit de geschiedenis der Zuid-Afrikaanse Boeren-Republieken bekende personen genoemd, met één uitzondering, zoals zal blijken.

De aan de Burgemeester Martenssingel, met de Verlengde IJssellaan parallel lopende straat tot de Cronjéstraat is de *F. W. Reitzstraat*, naar de president van de Oranje Vrijstaat (1888-1895), Francis William Reitz. In 1898 werd hij staatssecretaris in de Transvaal; van 1911-1920 was hij voorzitter van de Staat van de Zuid Afrikaanse Unie. Hij werd in 1844 bij Kaapstad geboren en overleed in 1934.

De ten Oosten hiervan aangelegde straat van de Burgemeester Martenssingel naar de Krugerlaan, de *de la Reijlaan*, is genoemd naar Jacobus de la Reij (1847-1914), de overwinnaar bij Modderfontein tegen Lord Methuen in 1901.

Tussen de *F. W. Reitzstraat* en de *de la Reijlaan* ligt een pleintje, het *Pretoriaplein*, genoemd naar de hoofdstad der v.m. Transvaalse republiek, nu de zetel van het bestuur der Zuid Afrikaanse Unie. Deze stad werd in 1855 gesticht en genoemd naar Andries W. J. Pretorius, commandant-generaal van de Voortrekkers in Natal (1838). Hij versloeg de Zoeloe's onder Dingaan op 16 December 1838, waardoor de veiligheid in Zuid Afrika voor de blanken werd verzekerd. Hij verzekerde door zijn beleid in 1852 ook de vrijheid van de Transvaalse republiek. Geboren in het jaar 1799 overleed hij in 1853. Pretorius betekent: Schouten. De Latijnse naam Pretorius was door een van zijn voorouders aangenomen.

Het Pretoriaplein is met de *de la Reijlaan* verbonden door een straat, de *Fouryweg*, genoemd naar Jopie Foury (1878-1914) ook een aanvoerder der Boeren in hun strijd tegen de Engelsen in de jaren 1899-1901. In 1914 weigerde hij, evenals de *de la Reij* met de Engelsen tegen de Duitsers in Zuid Afrika ten strijde te trekken. Hij was de ellende van de concentratiekampen voor vrouwen en kinderen uit de laatste oorlog nog niet vergeten. Hij werd, evenals de *de la Reij* voor de Krijgsraad gedaagd en gefusilleerd.

Loodrecht op de *de la Reijlaan* is een straat aangelegd, verbinding gevende met de Cronjéstraat, de *Christiaan de Wetstraat*. Deze straat is genoemd naar de commandant van de Boeren uit de Oranje Vrijstaat in de oorlog van 1899-1901. Hij verdedigde zich met zijn mannen tot het uiterste, maar moest zich in 1902 overgeven. In 1914 stond hij wederom aan het hoofd van de toen uitbrekende opstand en werd hij als opstandeling tot gevangenisstraf en hoge geldboete veroordeeld. De boete werd door een comité „Help-mekaar” genaamd, betaald; de Wet werd van de gevangenisstraf ontslagen toen hij beloofde niet meer naar buiten te zullen optreden. Hij was in 1854 geboren en overleed in 1922. Hij is naast de laatste president van de Oranje Vrijstaat, M. T. Steijn, te Bloemfontein begraven. De *de Wetstraat* is slechts aan een zijde bebouwd: de andere zijde grenst onmiddellijk aan de tuin van het van Iterson Ziekenhuis.

Vanaf de *de Wetstraat* kan men het Pretoriaplein bereiken door de *Dr. Leijdsstraat*. Dr. Willem J. Leijds werd in 1859 te Magelang geboren. In 1888 werd hij staatssecretaris van de Zuid Afrikaanse Republiek Transvaal, de ijverige en getrouwe helper van president Paul Kruger.

De *Cronjéstraat* loopt van het Zuideinde van de *F. W. Reitzstraat* naar het Zuideinde van de *de Wetstraat*. Petrus Andries Cronjé werd geboren in 1835. In de eerste oorlog der Boeren tegen de Engelsen in 1880 was hij reeds een bekend aanvoerder. In 1896 sloeg hij Jameson terug bij Krugerdorp; in de veldslagen bij Modderivier en bij Jagersfontein in 1899 was hij overwinnaar. In 1900 moest hij zich evenwel met 3700 man bij Paardenberg overgeven. Hij werd door de Engelsen naar het eiland St. Helena gedeporteerd en overleed in 1911.

Zowel vanaf de Krugerlaan als vanaf de Verlengde IJssellaan, de *F. W. Reitzstraat* en de Cronjéstraat heeft men door opritten verbinding met de Goejanverwelledijk.

Al deze namen werden bij raadsbesluit van 6 December 1918 aan deze straten gegeven.

Ik vermeldde hiervoor, dat er een uitzondering was wat de herkomst betreft van de straatnamen in dit deel van Kort Haarlem. Dit is de *van Itersonlaan*, die de meest oostelijke verbinding vormt tussen de Burgemeester Martenssingel en de de la Reijlaan en die op laatstgenoemde straat aansluit juist tegenover de hoofdingang van het van Iterson Ziekenhuis.

Met deze straatnaam heeft de gemeente Gouda, bij besluit van de Raad van 26 Februari 1924 opnieuw openlijk hulde en dank gebracht aan de nagedachtenis van dr. F. H. G. van Iterson, medicus¹⁰⁾ in onze stad, de stichter van één van Gouda's belangrijkste industrieën, nl. de Kon. Stearine Kaarsenfabriek en indirect aan zijn kinderen, de beide dames van Iterson, die bij testamentaire beschikking hun gehele nalatenschap aan de Goudse gemeenschap vermaakten, onder de bepaling dat deze zou dienen voor de stichting en het onderhoud van een ziekenhuis.

Evenwijdig met de Krugerlaan, van de Goejanverwelledijk tot de Willens, is omstreeks 1930 een straat geprojecteerd, waaraan bij raadsbesluit van 15 September 1930 de naam *Joubertstraat* werd gegeven. Pieter Jacobus Joubert was een bekend aanvoerder uit de Zuid Afrikaanse vrijheidsoorlogen. In de tweede Boerenoorlog moest hij, na de nederlaag van Cronjé bij Paardenberg in 1900 de belegering van Ladysmith opgeven. Hij werd in 1831 geboren en overleed tijdens de oorlog in 1900 te Pretoria.

De Joubertstraat is, van het Zuiden naar het Noorden, door een drietal straten met de Krugerlaan verbonden, n.l.:

1. de *Bothastraat* (raadsbesluit van 15 September 1930).

Louis Botha (1862-1919) was, evenals Joubert, generaal in de laatste vrijheidsoorlog der Boerenrepublieken en opvolger van Joubert. Hij belegerde Ladysmith, versloeg de Engelsen bij Colenso en Spionkop. Hij was een zeer bekwaam en bemind veldheer. In 1910 werd hij minister-president van de Zuid-Afrikaanse Unie;

2. de *Hertzogstraat* (raadsbesluit van 15 September 1930).

James Barry Munnik Hertzog werd in 1856 in de Kaapkolonie geboren. In 1895 was hij advocaat in de Oranje Vrijstaat en voerde in de tweede Boerenoorlog een onderdeel der strijdmacht aan. In de Zuid-Afrikaanse Unie nam hij als lid der regering een voorname plaats in; geruime tijd was hij minister en beheerde o.m. het Departement van Buitenlandse Zaken. Hij overleed in 1942.

3. de *Pieter Maritzstraat*. Deze naam, bij een amendement op een voorstel van het gemeentebestuur in de raadsvergadering van 15 September 1930 aan deze straat gegeven, is een samenvoeging van gedeelten van de namen van twee bekende Zuid Afrikaanse trekkers, n.l. Piet Retief en Gerrit Maritz. Deze beide trekkers kunnen beschouwd worden als medestichters van de republieken Transvaal (1837) en Natal (1838). De hoofdstad van Natal, Pieter Maritzburg, is naar hen vernoemd.

Tussen de Krugerlaan en de Burgemeester Martenssingel langs de Noordgevel van de Rijks Hogere Burgerschool is een straat, de *du Toitstraat*, slechts aan één zijde bebouwd. Gewoonlijk schrijft men deze straatnaam: Dutoitstraat, maar dit is onjuist. Bij raadsbesluit van 6 December 1918 is deze straat genoemd naar ds. Stephanus Johannes du Toit (1847-1911), de stichter van de Afrikaandersbond en dichter van het Zuid Afrikaanse Volkslied. Hij vervulde onder Paul Kruger verschillende hoge staatsfuncties bij het onderwijs.

Nadruk verboden

G. J. J. POT
(wordt vervolgd)

* * *

XXIII – WOENSDAG 22 NOVEMBER 1950

De woonwijk tussen de Oostelijke gemeentegrens en de Tunnel, ten Zuiden begrensd door de spoorweg Gouda-Utrecht en ten Noorden door de Graaf Florisweg en de Achter-Willens, wordt door de Breevaart in tweeën gedeeld.

In het deel ten Oosten van de Breevaart zijn tussen de Willens en de Achter-Willens twee straten, die hiervoor reeds zijn genoemd, nl. de Zwarteweg en de Steynkade.

De **Achter-Willens**, behoeft, na hetgeen omtrent de naamherkomst van de Willens is medegedeeld, geen nadere toelichting; zij loopt evenwijdig met de Willens en eveneens tot de weg, die de

¹⁰⁾ In de versie die ik in mijn bezit heb, is in de marge met de pen een aantekening gemaakt: *onjuist - A. A. G. van Iterson, apotheker.* (C.R.)

Goejanverwelledijk met de Twaalf Morgen (Reewal) verbond. De gemeentegrens volgt de Zuidelijke berm van de weg, zodat de ten Noorden gelegen bebouwing behoort tot de gemeente Reeuwijk. Een raadsbesluit betreffende deze straatnaam is niet aanwezig.

Ten Westen van de Breevaart treft men in de eerste plaats de ons reeds bekende Burgvlietkade aan.

Ten Noorden van de spoorlijn en parallel daarmee is een straat geprojecteerd – nog slechts gedeeltelijk aangelegd en bebouwd – van de Burgvlietkade tot de Tunnel. Deze straat heeft bij raadsbesluit van 26 Juli 1934 de naam van **Vossenburchkade** gekregen. In de 17de eeuw leefden te Gouda de gebroeders Hendrick en Mr. Anthony Vossenburch. Laatstgenoemde vooral nam in de regering der stad vooraanstaande plaatsen in; herhaaldelijk werd hij tot burgemeester verkozen. De familie Vossenburch was in het bezit van de hofstede „Burgvliet” aan de Karnemelksloot met de bijbehorende gronden, hiervoren reeds genoemd.

Tussen deze straat en de Graaf Florisweg zijn behalve de verbindingen, die reeds van oudsher af met de Karnemelksloot bestaan, n.l. de Derde en de Vierde Kade, een drietal nieuwe straten aangelegd en wel van Oost naar West:

1. de **Gravin Jacobastraat**. Deze straat is genoemd naar Gravin Jacoba van Beijeren (1400-1436), wier leven zo nauw met de Goudse geschiedenis is verbonden en die veel vertoefde op het kasteel aan de IJssel; vastgesteld bij raadsbesluit van 26 Juli 1934.

2. de **Gravin Beatrixstraat**, genoemd naar Beatrix, ook wel Beatrijs, gravin van Vlaanderen, de gemalin van Graaf Floris V van Holland. Deze straat verkreeg haar naam bij raadsbesluit van 22 Februari 1937.

3. de **Jan van Henegouwenstraat**, bij raadsbesluit van 23 Mei 1938, genoemd naar Jan van Henegouwen, die Sophia van der Goude – de laatste afstammeling van het geslacht der Van der Goude's – in het jaar 1306, toen hij door Graaf Willem de Goede met Gouda werd beleend, opvolgde als Heer van onze stad. Hij leefde van 1282-1356. Hij was gehuwd met Maria, Gravin van Soissons en Chimay; zijn enigst kind, Johanna, huwde met Lodewijk van Chastillon, Graaf van Blois.

De **Graaf Florisweg**, van de Ridder van Catsweg-Tunnel tot de Breevaart, deelt het stadsdeel, dat zich ten Noorden van de spoorlijn Gouda-Utrecht heeft ontwikkeld, in twee delen, waarvan wij het Zuidelijk deel zojuist hebben besproken.

Blijft thans de weg zelf en de bebouwing ten Noorden daarvan. De Graaf Florisweg werd vroeger – en ouderen gebruiken deze aanduiding nog wel – „de Ouwe Gouwe” genoemd; in het proces-verbaal van 1828, betreffende de grensherzieningen wordt de weg aangeduid als „de oude Goudse weg”.

De naam „de Ouwe Gouwe” is herkomstig van de landstreek, die begrensd werd door de oude Gouwemond, thans de Spieringstraatgracht, de Kleiweg tot waar de Noordelijke gemeentegrens deze in Bloemendaal snijdt, deze grens tot de z.g. Omloopkade, welke nagenoeg parallel met de Bodegraafse straatweg loopt en vervolgens in Zuidelijke richting tot de IJssel, waarna zij afboog tot de vroegere mond van de Gouwe ter hoogte van het v.m. slot. De naam „de Ouwe Gouwe (Goude” komt reeds in de 15de eeuw voor. Dat dit het water langs de Spieringstraat moet zijn geweest blijkt uit een rentebrief van 1335, in het archief van de St. Janskerk, onder no. 3, bundel 8, waarin sprake is van een erf „tusschen de Haven en der Goude”. De oude naam van deze weg is niet gehandhaafd; de gemeenteraad besloot in zijn vergadering van 27 Maart 1903 daaraan de naam van Graaf Florisweg te geven, naar Graaf Floris V van Holland (1256-1296), die in 1272 Gouda stadsrechten verleende.

De Graaf Florisweg heeft, vooral de laatste jaren, – nadat dit gedeelte van de Commissie voor de Bodegraafse straatweg in beheer en onderhoud was overgenomen – een geheel ander aanzien verkregen. De weg is verbreed, de sloten die haar begrensde zijn gedemt; zij is voorzien van een moderne bestrating, riolering en verlichting. De nieuwe ambachtsschool werd aan deze straat gebouwd, evenals aan de overzijde het St. Jozefpaviljoen, beide zeer monumentale gebouwen. De nog beschikbare bouwterreinen aan de weg werden nagenoeg geheel bebouwd. Kortom deze straat kan thans een van de mooiste toegangswegen tot de binnenstad worden genoemd.

Ten Noorden van de Graaf Florisweg gaat thans, nadat de stadsuitbreiding ter plaatse zich sedert 1900 beperkt heeft tot de aanleg van slechts enkele straten, een geheel nieuwe stadswijk verrijzen.

De bebouwing van het terrein tussen de Breevaart en de Bodegraafse straatweg vraagt in de eerste plaats onze aandacht.

Tussen de bebouwing van de Burgvlietkade (zie hiervoor) en de Bodegraafse straatweg is er een reeds volgebouwde straat, de **Sophiastraat** genaamd. Deze straat, lopende vanaf de Graaf Florisweg naar het van Renesseplein, is bij raadsbesluit van 11 Maart 1935 genoemd de laatste afstammeling uit het geslacht van der Gouwe, gehuwd geweest met Jan van Renesse, een Zeeuws edel-

man, legeraanvoerder van Graaf Floris V, bij diens zoon Graaf Jan I van Holland in ongenade gevallen en uitgeweken naar Vlaanderen.

In 1303 leidde hij de inval der Vlamingen in Holland en Zeeland, maar werd door Witte van Haamstede verslagen. Hij verdronk in 1304 in de Lek bij Beusichem door het kantelen van een schouw. Zijn gemalin Sophia van der Goude overleed in 1305, kinderloos. De heerlijkheid van der Goude kwam weder aan de Graaf.

Het plein, aan het noordeinde van de Sophiastreet, tussen de Bodegraafsestraatweg en de Burgvlietkade is genoemd naar de gemaal van Sophia van der Goude, de hiervoor reeds genoemde Jan van Renesse en wel bij raadsbesluit van 27 Juni 1939. Het heet: het **van Renesseplein**.

De **Bodegraafse straatweg**, is – zoals reeds is medegedeeld – de verbinding met Reeuwijk, Sluipwijk, Bodegraven en het uitgebreide plassengebied, het recreatie-oord voor Gouda en omgeving en een zeer belangrijk deel van Zuid-Holland. Zij loopt van de Graaf Florisweg in noordelijke richting. Tot voor enkele jaren was dit een particuliere weg. Omstreeks 1830 had een commissie zich met de verbetering en het onderhoud van de weg belast. Deze commissie kreeg destijds bij Koninklijk besluit toestemming tot het heffen van tol op deze weg tot dekking van de onderhoudskosten, maar de laatste jaren – bij de toeneming van het moderne wegverkeer – gaf dit aanleiding tot veel moeilijkheden en veel critiek. Aanleiding te over was er dan ook voor overneming van deze weg door de aanliggende gemeenten. Met medewerking van het Provinciaal bestuur slaagden de gemeentebesturen, waaronder ook Gouda, er in in 1949 een overeenkomst met de hiervoren genoemde commissie te treffen. De 18e Februari 1949 nam de Goudse gemeenteraad hiertoe het besluit. De tollën zijn thans opgeheven, de weg is vrij!

Aan de westzijde van de Bodegraafse straatweg ligt tussen deze weg en de meest oostelijke aangesloten bebouwing aan de noordzijde van de Graaf Florisweg, een groot terrein, dat oorspronkelijk voor sportterreinen is bestemd geweest. Dit terrein zal binnen afzienbare tijd evenwel als bouwterrein worden geëxploiteerd, in welk verband hierop bereids een stratenplan is gelegd.

Bij raadsbesluit van 5 Juli 1948 zijn aan deze in de naaste toekomst aan te leggen straten, namen gegeven, waarbij van de overweging is uitgegaan naast de gravenwijk in dit stadsdeel een wijk te creëren, waarvan de straatnamen herinneren aan de meest verdienstelijke leden van het Huis van Oranje.

Besloten werd:

1. de straat, geprojecteerd evenwijdig met de Bodegraafse straatweg, vanaf de Graaf Florisweg tot het punt waar de nieuwe straat zich met de genoemde weg verbindt: de **Stadhouderslaan**. Deze benaming behoeft geen nadere toelichting.

2. de straat, aan de oostzijde van de bestaande bebouwing, eveneens in noordelijke richting tot de hierna te noemen Oranje-Nassaulaan: de **Prins Mauritsstr.**, naar de stadhouder Prins Maurits van Oranje-Nassau (1567–1625), die in 1584 Prins Willem I in diens functie opvolgde.

3. de straat in het verlengde van de Prins Mauritsstraat, tussen de Oranje-Nassaulaan en de Willem de Zwijgersingel – zie hierna – de **Frederik Hendrikstraat**, naar de stadhouder van die naam (1584–1647), die in 1625 zijn broeder Maurits opvolgde.

4. de straat, achter de bestaande, meest oostelijke, bebouwing aan de noordzijde van de Graaf Florisweg, tussen de Prins Mauritsstraat en de Juliana van Stolbergstraat, waarop ik nader terugkom: de **Willem en Marialaan**, naar de Stadhouder-Koning Willem III en zijn gemalin, Maria Stuart van York, dochter van Koning Jacobus van Engeland, die van 1685–1689 over Groot-Brittannië regeerde.

Prins Willem III (1650–1702), de redder van het Vaderland, die in 1672 stadhouder werd, huwde in 1677 met Maria Stuart (1662–1695). Zij werden in 1689 Koning en Koningin van Engeland, nadat Jacobus was gevlucht.

5. de laan, tussen de Stadhouderslaan en de Juliana van Stolbergstraat en grotendeels evenwijdig lopende met de Willem en Marialaan, aan de overzijde van de daar komende gracht: de **Oranje-Nassaulaan**. Deze naam behoeft geen nadere toelichting.

6. de straat, evenwijdig aan en ten noorden van de Oranje-Nassaulaan, van af de Stadhouderslaan tot de Juliana van Stolbergstraat, die als singel zal worden aangelegd: de **Willem de Zwijgersingel**, naar Prins Willem I van Oranje-Nassau (1533–1584), de Vader des Vaderlands, Stadhouder van 1577 tot 1584, toen hij te Delft werd vermoord. De centrale figuur uit de strijd van het Nederlandse Volk tegen de Spaanse overheersing! Hij was de zoon van Graaf Willem de Rijke van Nassau en Juliana van Stolberg.

7. de straat, evenwijdig aan de Frederik Hendrikstraat, tussen de Oranje-Nassaulaan en de Willem de Zwijgersingel: de **Louise de Colignystraat**. Prinses Louise de Coligny (1555–1620), was de vierde gemalin van Prins Willem I; zij was de moeder van Stadhouder Prins Frederik Hendrik.

8. de straat, in noordelijke richting langs de toekomstige bebouwing aan de oostzijde van het S. Jo-

zefpaviljoen, van de Graaf Florisweg, voorlopig tot de Willem de Zwijgersingel: de **Juliana van Stolbergstraat**, naar de moeder van Prins Willem I (1506–1580); zie ook onder 6.

Ten westen van het S. Jozefpaviljoen, daarvan gescheiden door een nog ongebouwd terrein, dat wellicht in de naaste toekomst ook voor bouwterrein zal worden bestemd, loopt, vanaf de Graaf Florisweg een oudere straat in noordelijke richting, n.l.: de **Graaf van Bloisstraat**.

Deze straat, die bij raadsbesluit van 13 December 1907 genoemd is naar Guy van Chalillon, Graaf van Blois en Heer van der Goude en Schoonhoven, was de derde en laatste graaf uit dat geslacht, die de titel van Heer van der Goude voerde. Hij overleed in 1397 en liet geen kinderen na. Bij zijn overlijden kwam de Heerlijkheid van der Goude opnieuw onder het rechtstreeks bewind van de graven van Holland.

De hierop, in westelijke richting, volgende straat is de **P. C. Bothstraat**. Ook deze straat loopt van de Graaf Florisweg in noordelijke richting. Zij werd omstreeks 1903 aangelegd door de Goudse bouw-er J. N. Both. In verband met de naamovereenkomst tussen straat en grondeigenaar-bouwer zijn er heel wat onjuiste gissingen omtrent de herkomst van deze straatnaam gemaakt en verspreid. Het komt mij wel gewenst voor dat hierin thans enige klaarheid wordt gebracht. Aanvankelijk hadden Burgemeester en Wethouders in overweging genomen deze straat de naam van Reeuwijksche straat, Zoutmanstraat of Bertelmanstraat te geven. J. J. Bertelman (1821–1899), werd in 1858 onderwijzer aan de openbare tekenschool te Gouda en was een niet onverdienstelijk tekenaar. Hij deed zeer veel voor de bevordering van het ambachts-tekenonderwijs te Gouda.

De bouw-er kon zich evenwel met deze voorstellen niet verenigen en verzocht het gemeentebestuur de straat te noemen naar de eerste Gouverneur-Generaal van Ned. Oost-Indië, die in 1610 werd benoemd, Pieter Both. Burgemeester en Wethouders hakten toen de knoop door en stelden de Raad voor de straat te noemen naar Pieter Cornelisz. Both, een Gouds dichter uit de 17de eeuw, die omstreeks 1625 „Prins” (= voorzitter) van de Goudse „Camer van Rethorica de Goudsblom” was. De Raad verenigde zich in zijn vergadering van 27 Maart 1903 met dit voorstel.

De westgrens van dit stadsdeel wordt gevormd door de **Ridder van Catsweg**.

In een van de eerste publicaties over de Goudse straatnamen is het ontstaan van de weg, die van de nederzetting aan de Gouwemond langs de oostzijde van de rivier in noordelijke richting naar de Rijn leidde, uiteengezet en naar de aard van haar ondergrond „de Kleiweg” werd genoemd. Deze weg, waarvan ook binnen de stad de naam is bewaard gebleven, komt deze naam ook nog steeds buiten de bebouwde kom der gemeente voor, totdat – omstreeks het midden van de 18e eeuw het gedeelte tussen de Jan Verzwollewetering (ten zuiden van de tegenwoordige spoorbaan) en ongeveer het punt waar de noordelijke gemeentegrens de weg snijdt, daaraan de naam Draafpad werd gegeven.

Dit had een bijzondere oorzaak. Gouda, het is wel bekend, had reeds sinds eeuwen belangrijke paardenmarkten. Tweemaal per jaar trokken de stadsboden naar heinde en ver, zelfs tot in het Vlaamse en Waalse land, om daaraan bekendheid te geven. De landsheren verleenden deze markten hun bijzondere steun; zij bevorderden „de algemene welvaart en het profijt der stad”. De zomermarkt duurde zelfs drie dagen achtereen. De vertegenwoordiger van de Graaf, de Baljuw, moest tijdens de marktdagen in de stad aanwezig zijn. De stadspoorten werden extra bewaakt en de Baljuw en de Schout waren twaalf hellebaardiers als extra wacht toegevoegd. Men deed al het mogelijke wat een ordelijk verloop der markt zou kunnen bevorderen.

In de loop der eeuwen vermeerde evenwel het aantal steden en dorpen waar paardenmarkten werden gehouden, met als gevolg dat – mede door de achteruitgang van de paardenfokkerij in deze gewesten – de paardenmarkten begonnen te verlopen en het aantal aangevoerde paarden zienderogen verminderde. In 1734 trachtte de Goudse stadsregering hierin verbetering te brengen door het aanleggen van een harddraverspad in Bloemendaal, op het hiervoor genoemde deel van de Kleiweg. Dit pad diende tijdens de markten voor het houden van harddraverijen, enz., waarvoor van stadswege prijzen werden uitgelooft, n.l. een zilveren zweep, voor hem wiens paard het „hardste draafde”, een zilveren manenkam voor de handelaar, die de meeste paarden ter markt aanvoerde, 'n zilveren roskam voor hem, die de meeste paarden kocht en een paar zilveren sporen voor de ruiter die het beste rijpaard voortbracht. Maar ook deze poging faalde en na enkele jaren werd een en ander dan ook weer afgeschaft. Niettemin bleef het gedeelte van de Kleiweg de naam van Draafpad houden. Bij feestelijke gelegenheden werd het ook daarna nog wel voor draverijen gebruikt. Bij zijn besluit van 27 Maart 1903 gaf de Raad de weg de naam van Ridder van Catsweg, naar Ridder Nicolaas van Cats, een der voogden van Graaf Floris V. Nicolaas van Cats wordt genoemd in de stedebrief van 1272, welke de Graaf zijn Raad gehoorde, aan: „enen edelen man Nyclaes van Caetse, ridder voor sonderlinghe ghetrouwen dienste, die hi mi ghedaen heeft ende noch doen mach”, heeft gegeven. De Goudse poorters beschouwden hem dan ook als de man aan wie zij hun stedelijke vrijheden verschuldigd

waren.

De weg ligt tussen twee wateringen; aan de ene zijde is de bebouwing grotendeels gesloten, aan de andere – de westzijde – open.

De verbinding tussen de Spoorstraat en de Ridder van Catsweg werd tot 1940 gevormd door de spoorwegovergang, thans door de **Tunnel**, een moderne onderdoorgang van de spoorlijnen ter plaatse, ingericht voor snel-, langzaam- en voetgangersverkeer, waaromtrent ik hiervoren reeds verschillende mededelingen deed.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd)
G. J. J. POT

XXIV – MAANDAG 4 DECEMBER 1950

Al is Gouda nu nog schaars met parken en plantsoenen bedeeld, zestig jaar geleden was dit nog in meerdere mate het geval. Binnen de stad was er slechts het smalle Houtmansplantsoen van de Goejanvervelledijk, langs de Fluweelsingelgracht tot de Tiendeweg, het nog simpeler plantsoen langs de Kattensingelgracht – het latere Regentesseplantsoen – en het in de tachtiger jaren aangelegde kleine Crabethpark.

Hierin verbetering te brengen heeft voorgezeten bij de Goudse Burgemeester, wijlen mr. A. A. van Bergen IJzendoorn – die meer dan dertig jaren deze functie vervulde – toen hij op 27 Mei 1893 zijn uiterste wil notarieel liet vastleggen. Burgemeester van Bergen IJzendoorn overleed de 16e Januari 1895. Bij zijn benoeming tot Burgemeester van Gouda op 1 Juni 1864, was hij de opvolger van zijn vader H. van IJzendoorn; zijn grootvader A. van Bergen maakte in het eerste kwart van de 19e eeuw ook reeds deel uit van het Burgemeesters-college onzer stad.

Burgemeester van Bergen IJzendoorn woonde op de Oosthaven, in het huis waarin thans de Goudse Huishoudschool is gevestigd. Daarachter bevond zich 'n grote tuin, die zich uitstreckte tot ongeveer de plaats waar het monument voor de Gebrs. Houtman is geplaatst. Bij zijn testament legateerde hij aan de gemeente Gouda, vrij van alle rechten van successie en van overgang met opcenten en alle boedelkosten, maar onder de last van vruchtgebruik ten behoeve van zijn echtgenote mevr. de wed. van Bergen IJzendoorn, geboren H. J. W. J. Evekink Busgers:

1. de grote tuin met moestuin achter zijn woonhuis aan de Oosthaven, strekkende van het water van de Spieringstraat oostwaarts benevens de daaraan grenzende gebouwen, een tuinhuis en twee huisjes bij de Vijverstraat, om die gronden te voegen bij de openbare wandeling. Met deze „openbare wandeling” werd bedoeld het Houtmansplantsoen;

2. een som van veertig duizend gulden, om daarvan aan te leggen een wandelplaats op enige afstand van de bebouwde kom der gemeente, die men van twee kanten kan bereiken, zodat men niet langs dezelfde weg behoeft terug te keren, met vrijlating echter aan de gemeenteraad om van deze veertig duizend gulden een ander werk te stichten, wanneer deze van gevoelen mocht zijn, dat zulks meer ten nutte van de gemeente is.

Hiertegenover moest de gemeente zich verplichten, ten eeuwige dagen de graven van de families Imans, van Bergen, IJzendoorn en van Bergen IJzendoorn in behoorlijke toestand te onderhouden.

Bij raadsbesluit van 22 Februari 1895 aanvaardde de Raad – onder grote erkentelijkheid – namens de gemeente Gouda dit legaat, onder de daaraan verbonden voorwaarden.

Eerst in 1901 werd uitvoering gegeven aan de plannen, welke door de firma Groenewegen en Zoon te De Bilt onder goedkeuring van de Raad waren opgesteld.

Aan dit park werd bij raadsbesluit van 19 April 1901 de naam van: **Van Bergen IJzendoornpark** gegeven. Het strekt zich uit, nadat in 1911 hieraan het gedeelte tussen de Winterdijk en de Nieuwe Gouwe, z.o. zijde, is toegevoegd, bij raadsbesluit van 28 October 1910, van de Crabethstraat tot de Nieuwe Gouwe, Z.O.-zijde, is toegevoegd bij raadsbesluit van 28 October 1910, van de Crabethstraat tot de Nieuwe Gouwe. De gronden aan de zuidzijde van de parkaanleg werden omstreeks 1903 uitgegeven voor gesloten bebouwing. In verband hiermede werden twee wegen aangelegd, nl. de **Van Beverninghlaan** en de **Piersonweg**.

De Van Beverninghlaan is, bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 genoemd naar Mr. Hieronymus van Beverningh. Van Beverningh was een geboren Gouwenaar. Zijn vader Melchior, kapitein in dienst van de Staten-Generaal onder Prins Frederik Hendrik, was een zoon van Jan of Hans van Beverningh, een van de krijgslieden die in 1575 de Vorst van Hohenlo naar Holland waren gevolgd om onze voor-

vaderen bij te staan in hun strijd voor de burgerlijke en godsdienstige vrijheden en die gehuwd was met een dochter van Dirck Jansz. Lonck, burgemeester van Gouda, later thesaurier-generaal van Holland. Zijn vader Melchior van Beverningh huwde met Sibilla Standert, eveneens een soldatenkind.

Melchior van Beverningh overleed in 1632 zijn echtgenote in 1643.

Uit deze echt werd Hieronymus van Beverningh de 25 April 1614 te Gouda geboren. Hij bezocht hier de Latijnse school, onder rector Jacobus Hovius en studeerde daarna aan de Universiteit te Leiden in de rechten. Na zijn promotie gaat hij naar het buitenland om zijn algemene kennis te vergroten. Omstreeks 1645 komt hij te Gouda terug en wordt terstond in de vroedschap benoemd; van 1647–1651 is hij schepen. In 1646 wordt hij reeds naar de vergadering van de Staten van Holland afgevaardigd en werkt hij mede aan de onderhandelingen, die tot de Munsterse vrede in 1648 leidden. Hij gaf blijk van buitengewone schranderheid, gevatheid, doorzicht en overredingskunst, die hem spoedig stempelden tot een van de beste diplomaten van zijn tijd. De raadpensionaris Jan de Witt nam hem in de kring van zijn intiemste medewerkers op. Hij werd met belangrijke opdrachten belast; in 1653 en 1654 onderhandelde hij namens de Republiek met Engeland en gaf hij de „acte van seclusie (uitsluiting van de Prins van Oranje van alle ambten)”, aan Cromwell over, toen de Staten reeds besloten hadden het stuk vast te houden. Hij bereikte hiermede het behoud van de vrede. In 1656 werd hij thesaurier-generaal. Herhaaldelijk werd hij met het voeren van de onderhandelingen over bondgenootschappen en vrede belast. De belangrijkste vredes-onderhandelingen die hij voerde zijn die voor de Vrede van Breda (1667), van Aken (1668) en van Nijmegen (1678). Hij had een werkzaam aandeel in het tot standkomen van het verbond met Spanje in 1671 te Madrid. Van Beverningh waarschuwde de Witt voor Frankrijk. In 1672 stond hij op de nominatie om tot raadpensionaris te worden gekozen. Tijdens het Rampjaar 1672 steunde hij Stadhouder Willem III op krachtige wijze in de strijd tegen Frankrijk en was Gedeputeerde van de Staten-Generaal te velde.

Na de vrede te Nijmegen met Frankrijk trok hij zich op zijn buiten „de Lockhorst” bij Leiden terug uit het openbare leven en legde zich daar op de uitheemse plantenteelt toe. Slechts zijn curatorschap van de Leidse Hogeschool bleef hij ambiëren. De 30e October 1690 overleed hij op „de Lockhorst”. Hij was gehuwd met Johanna de Gillon (1635–1706), maar liet geen kinderen na. Zijn stoffelijk overschot werd in de S. Janskerk te Gouda, in de z.g. IJzeren Kapel, ook wel die van Blois genoemd, ter ruste gelegd. Deze kapel – thans de Kapel van Van Beverningh genoemd – bestaat nog en is bij de kerk-restauratie geheel hersteld.

De Van Beverninghlaan loopt van de oostelijke grenssloot van het Van Bergen IJzendoornpark tot de Piersonweg.

De **Piersonweg**. Deze straat loopt van de Van Beverninghlaan tot de Van Strijenstraat. Zij werd bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 genoemd naar Christoffel Pierson, een Gouds glasschilder, die belast was met het toezicht en het herstel van de glazen in de S. Janskerk in de tweede helft van de 17de eeuw. Christoffel Pierson werd in 1631 te 's-Gravenhage geboren. De 16de Mei 1654 werd hij poorter van Gouda en woonde hier tot 1680, toen hij zich te Schiedam vestigde. In 1692 kwam hij te Gouda terug, waar hij kort voor 15 Augustus 1714 overleed en op genoemde datum werd begraven. In het Stedelijk Museum bevinden zich nog enkele schilderstukken van zijn hand, o.a. een gezicht op Gouda van af de IJssel, waarvoor hem, blijkens de stadsrekening van 1684 113 guldens en 8 stuivers werden betaald en een, voorstellende het Slot te Ter Goude, eveneens van af de IJssel gezien. Verder enige gravures, waarvoor door hem de tekeningen werden vervaardigd. Pierson was ook dichter; in Walvis II, blz. 90 e.v. zijn een paar gedichten van hem afgedrukt. Ook in de „Uitlegginge van de wijdberoemde en vermaarde glazen binnen de St. Janskerk te Gouda, gedrukt bij J. van Bentum, stadsdrukker, in het begin van de vorige eeuw, komen gedichten van Pierson voor.

De naam **Winterdijk** werd reeds in een vorige publicatie toegelicht. Zij loopt van de Van Strijenstraat in noordelijke richting. Ook de westelijke begrenzing van het Van Bergen IJzendoornpark, de **Nieuwe Gouwe, z.o.-zijde**, werd reeds besproken.

In het park is op enkele punten villa- en (een beperkte) gesloten bebouwing toegelaten.

In het Westelijk deel, aan de noordzijde, is een verbindingsweg met de ten noorden van het park geprojecteerde uitbreiding aangelegd, de Nieuwe Parkweg. Deze naam werd hieraan gegeven bij raadsbesluit van 19 Januari 1931. De naam houdt verband met de aanduiding van dit parkgedeelte, als het „nieuwe park”, in tegenstelling met het aanvankelijk aangelegde deel ten oosten van de Winterdijk.

Aan de Nieuwe Gouwe werd in 1915 het eerste complex woningen onder de vigeur van de Woningwet 1900 gebouwd door de Woningbouwvereniging „Het Volksbelang”.

Deze woningen werden gebouwd aan een drietal straten, nl.:

1. de **Kanaalstraat**, een aan ene zijde bebouwde straat aan de binnenvoet van de oostelijke kade van de Nieuwe Gouwe. In verband met hare ligging aan het nieuwe kanaal werd haar bij besluit van 4 Februari 1916, deze naam gegeven.

2. de **Parkstraat**. Deze straat loopt van de Kanaalstraat tot de Noorderstraat. Via de Winterdijk, waarmee zij verbinding heeft, vormt zij een verbinding met het Van Bergen IJzendoorpark. Vandaar de naam Parkstraat. Deze naam werd bij raadsbesluit van 4 Februari 1916 aan de straat gegeven.

3. de **Noorderstraat**. Bij raadsbesluit van 4 Februari 1916 werd aan de straat van het complex, welke langs de oostzijde daarvan in noordelijke richting loopt, om vervolgens in westelijke richting naar de Nieuwe Gouwe, z.o.-zijde, af te buigen, de naam van Noorderstraat gegeven. Deze naam behoeft na het reeds vermelde geen nadere toelichting.

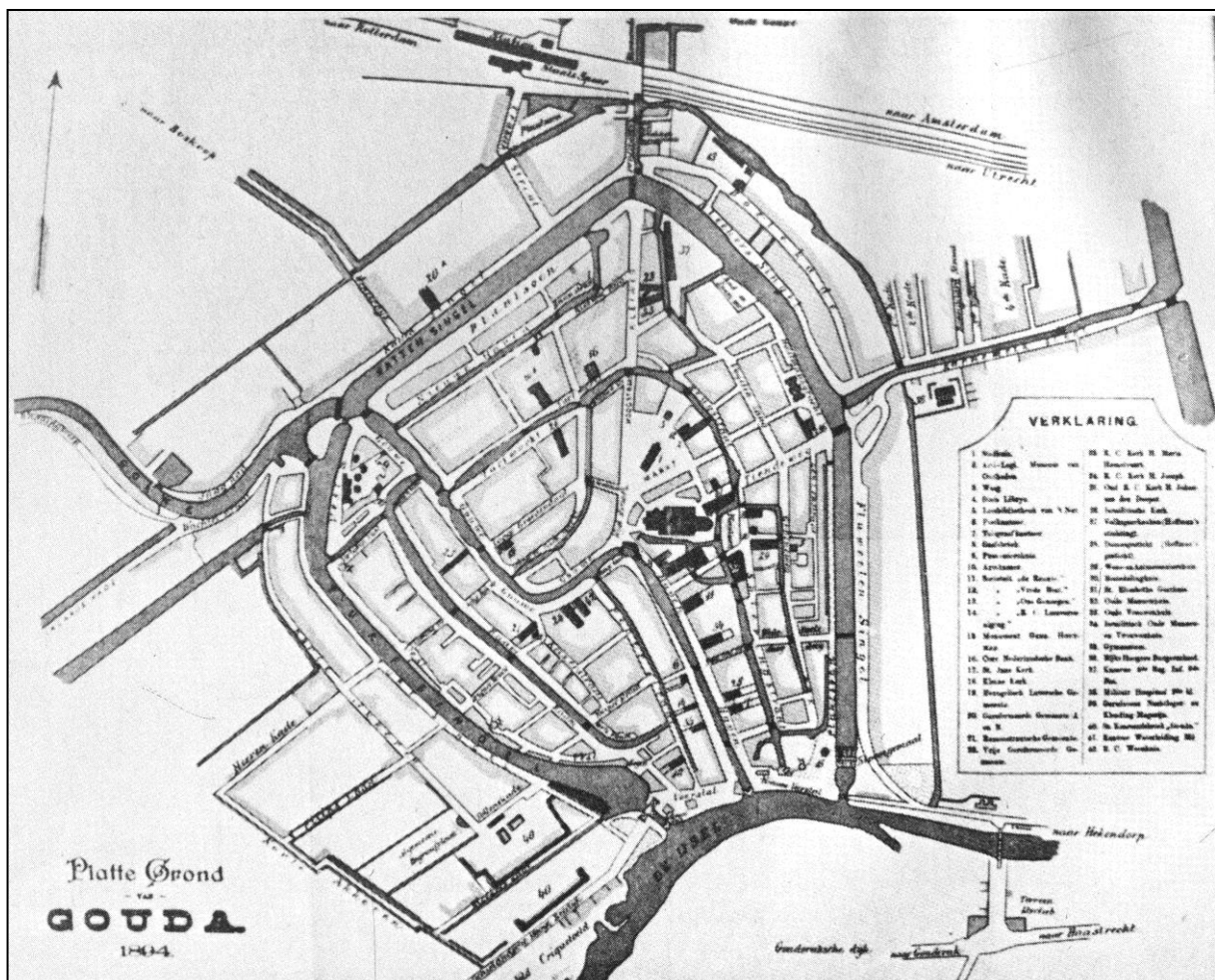
Voor de volgende publicatie rest nu nog het stadsdeel de Korte-Akkeren, met zijn naaste omgeving en tenslotte de z.g. „verloren straatnamen”.

Gouda heeft zich, in het bijzonder in de laatste dertig jaren, naar alle zijden aanmerkelijk uitgebreid. Het stadsdeel de Korte-Akkeren heeft hierbij het spits afgebeten, met dit resultaat, dat zich ten westen van de oude veste dan ook een nieuwe stad heeft ontwikkeld, met kerken en scholen, park-aanleg en plantsoenen en zelfs flat-gebouw, een uitbreiding die, althans wat de nieuwe straten betreft, voldoet aan alle mogelijke eisen, die voor een goede woningbouw mogen worden gesteld. De beschikbare bouwterreinen zijn nagenoeg „volgebouwd”, zoals korte tijd geleden van de zijde van het Gemeentebestuur is medegedeeld. Voor de bebouwing van de nog resterende gronden zijn reeds plannen in bewerking, de nodige credieten zijn bereids aan de Gemeenteraad verzocht en verkregen.

Slecht een nog niet geheel bouwrijp, opgespoten terrein, tussen de Kromme en de Nieuwe Gouwe wacht op de bouwers. In bijzonder is dit terrein voor industriebouw bestemd.

Gouda's bouwterreinen voor de toekomst liggen ten noorden van de bebouwing langs de noordzijde van de Graaf Florisweg en in het oostelijk deel van het stadsdeel Kort-Haarlem, ten oosten van de Joubertstraat.

Wellicht geven de grens-correcties, die blijkens de berichten in de pers, de laatste tijd in een stadium zijn gekomen, dat de betrokken gemeentebesturen hieromtrent hun mening kenbaar zullen kunnen maken, aanleiding tot nadere wijzigingen van het stratenplan.



Opmerkelijk is het – zoals uit de hierbij gereproduceerde plattegrond van het jaar 1894 blijkt – in welke omvang de bebouwde kom der gemeente, binnen een tijdsverloop van nog geen zestig jaren, is toegenomen. Op deze plattegrond geven de donker gekleurde arceringen de bestaande bebouwingen in dat jaar aan. In het stadsdeel Korte-Akkeren komen nog slechts enkele straten voor, waarvan sommige nog maar gedeeltelijk bebouwd, de rest is maagdelijk terrein. Het van Bergen-IJzendoornpark met omgeving bestaat nog niet, evenmin als een bebouwing van „de oude Gouwe” – de Graaf Florisweg. Kort-Haarlem heeft men gebruikt voor het opnemen van een verklaring der kaart. Bebouwing van enige importantie kwam daar nog niet voor, alleen ziet men het begin van een bebouwing aan de latere IJssellaan. Tot 1900 bleef deze situatie vrij stabiel, daarna werd met een steeds toenemend tempo de bebouwing en de uitbreiding van de stad ter hand genomen, om na een gedwongen stilstand als gevolg van de bezetting, thans op volle toeren te lopen.

Nadruk verboden.

(Wordt vervolgd)

G. J. J. POT.

XXV – DONDERDAG 14 DECEMBER 1950

Thans vraagt dus het stadsdeel „de Korte Akkeren” onze aandacht.

In vorige publicaties behandelden wij reeds de Turfsingel en de daarmee evenwijdig lopende Prins Hendrikstraat, benevens de verbindingsstraten tussen deze beide hoofdstraten. Eén verbinding bleef buiten beschouwing en wel de **Erasmusstraat**. Dit wil ik alsnog herstellen.

De Erasmusstraat dankt haar naam aan het raadsbesluit van 27 Maart 1903. Vermoedelijk is zij kort voor dat jaar aangelegd, want op de plattegrond van 1894 komt zij niet voor. Met deze naamgeving heeft men de persoon van de grote 16de eeuwse humanistische wijsgeer Desiderius Erasmus in de Goudse topografie aan de vergetelheid willen ontrukken, voor zover dit nog nodig mocht zijn.

Gouda maakt op deze beroemde Nederlander uit de dagen van Karel V, die van 1467–1536 leefde, evenals Rotterdam, welke plaats als zijn geboortestad kan worden beschouwd, aanspraak. Erasmus bracht zijn jeugdjaren in Gouda door; van 1486–1493 was hij in het klooster Steyn gehuisvest en schreef daar meerdere van zijn werken. Hij verbleef en studeerde te Parijs en vertoefde in Engeland en Rome. Hij stierf te Bazel. De Goudse Librye bezit tal van zijn werken.

Ten einde enige regelmaat te krijgen in de toelichting op de straatnamen in dit stadsdeel, komt het mij het meest aangewezen voor dit in twee delen te splitsen, n.l.:

1. het gedeelte tussen de Reigerstraat/Lazaruskade en Wachtelstraat ten noorden; de Walvisstraat en de Boschweg ten westen; de Rotterdamsche Dijk ten zuiden en de Prins Hendrikstraat ten oosten;
2. het gedeelte ten westen van de Boschweg/Walvisstraat; de Rotterdamsche Dijk ten zuiden; het verbindingskanaal tussen de IJssel en Gouwe, resp. het stroomkanaal ten westen en de Reigerstraat en de Nachtegaalstraat ten noorden.

Daarop zullen volgen de straten aangelegd op het v.m. bouwplan Zanen/Vingerling, ten westen van de Kromme Gouwe en de tussen het verbindingskanaal en de westelijke gemeentegrens gelegen buitenwegen.

In het eerste deel, het oostelijkste, komen enkele straten voor, die deel uitmaakten van de eerste aaneen gesloten bebouwing van dit stadsdeel. De bebouwing was voor het midden van de vorige eeuw van geen betekenis. Alleen langs de Turfsingel was een vrij aaneen gesloten bebouwing, hoofdzakelijk industrieën. In verband met de oprichting van de Kaarsenfabriek en de Machinale Garensponnerij nam evenwel de bebouwing toe. De plattegrond van 1894 vertoont dan ook de bouwblokken langs de latere Prins Hendrikstraat, de Heerenstraat en de Jan Philipsweg. Op de plattegrond van Blaeu van 1648 komt nagenoeg geen bebouwing voor, alleen enkele warmoezeniershuisjes; hetzelfde beeld tonen de plattegronden uit de 18de eeuw, alleen langs de singelgracht is dan enige bebouwing aanwezig.

De hiervoren bedoelde straten zijn:

1. de **Heerenstraat**. Op de plattegrond van 1894 heet deze straat nog de Heerenkade. Bij raadsbesluit van 19 April 1901 werd zij evenwel Heerenstraat genoemd. Aanvankelijk liep zij van de Prins Hendrikstraat tot de Boschweg (zie de plattegrond van 1894), maar later werd zij doorgetrokken tot de tegenwoordige Constantijn Huygensstraat. De herkomst van deze naam is mij niet gebleken. In de Rotterdamse straatnamen-beschrijving wordt vermeld, dat de meeste nieuwe straten en stegen door de stad aangelegd en niet aan particulieren toebehorende, voor zij een meer kenmerkende naam kre-

gen, gewoonlijk zo werden aangeduid. Verband met de betekenis „heerweg of heerbaan” kan moeilijk worden verondersteld. Heerweg, heirweg en heerbaan betekende weg voor het heer of heir, d.i. leger. Op de plattegrond van 1272 samengesteld door de Lange van Wijngaerden komt ter zelfder plaatse de naam „Boschweg” voor; deze historieschrijver zocht waarschijnlijk verband met het Goudse Bos, in het bezit van de Graaf, de **Heer** van Gouda. Zou de Heerenkade wellicht nog een herinnering aan die tijd zijn?

2. de **Jan Philipsweg**, van de Prins Hendrikstraat tot de Boschweg. De plattegrond van 1894 geeft voor deze weg de naam Filipslaan. Bij raadsbesluit van 19 April 1901 kreeg zij officieel de naam van Jan Philipsweg. Vroeger maakte de tegenwoordige Singelstraat, tussen de Turfsingel en de Prins Hendrikstraat blijkbaar ook deel uit van deze weg, althans bij raadsbesluit van 17 Februari 1891 krijgt dit deel de naam van Jan Philipslaan, bij raadsbesluit van 19 April 1901 gewijzigd in Singelstraat. Welk personage in deze straatnaam vereeuwigd is geworden is mij niet gebleken. Vermoedelijk was Jan Philips een grondeigenaar ter plaatse.

In 1901 werd ook nog een tweetal straten in dit gedeelte van de Korte-Akkeren, die omstreeks dat jaar waren aangelegd of waarvan de aanleg werd voltooid namen gegeven. Dit waren:

1. de **Boschweg**, van de Rotterdamse Dijk tot de Heerenstraat, bij raadsbesluit van 19 April 1901. De naam Boschweg herinnert ons aan het oude Goudse Bosch, oorspronkelijk deel uitmakend van het z.g. Woud zonder genade, dat bij de aanvang van onze jaartelling volgens overlevering een groot gedeelte van het tegenwoordige gewest Zuid-Holland bedekte en daarvan reeds meermalen melding is gemaakt. De plattegrond van 1894 vermeldt ter plaatse de naam „Korte-Akkeren”; of dit een aanduiding is van het stadsdeel, dan wel van deze weg, blijkt niet.

2. de Vorstmanstraat en de Verlengde Vorstmanstraat (ook Kerkhoflaan) van de Prins Hendrikstraat, resp. de Turfsingel tot de Boschweg, eveneens bij raadsbesluit van 19 April 1901. Deze straat komt op de plattegrond van 1894 niet voor. Zij is genoemd naar dr. Marius, Antonius, Gijsbertus Vorstman (1805–1894), die in 1837 van Katwijk aan de Rijn gekomen, tot 1870 predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente, alhier, was. Op het gebied van de geschiedvorsing, speciaal wat Gouda betreft, is hij geen onbekende. Vele publicaties van zijn hand zijn hieromtrent verschenen. Zie voor de Verlengde Vorstmanstraat (Kerkhoflaan) ook een der vorige publicaties.

Verder treffen wij tussen de Heerenstraat en de Reigerstraat/Lazaruskade nog de volgende straten aan:

1. De **Scheltemastraat**, een doodlopende zijstraat van de Prins Hendrikstraat. Deze straat is bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 genoemd naar ds. Jacobus, Nicolaas Scheltema (1810–1901), predikant bij de Remonstrants-Gereformeerde Gemeente, alhier, van 1854 af. Ds. Scheltema is de samensteller geweest van het 3de deel van de Geschiedenis en beschrijving van de stad van der Goude, uit de aantekeningen van mr. C. J. de Lange van Wijngaerden. Als archivaris der gemeente ordende hij, in samenwerking met dr. C. A. Tebbenhoff, het belangrijke oud-archief en stelde daarvan een inventaris samen (1876). Bij deze ordening werd o.m. in een oude kist op de zolders van het stadhuis de beroemde verguld zilveren kelk, die gravin Jacoba van Beijeren in 1425, na de slag bij Alphen aan het Goudse schuttersgilde van St. Joris had geschonken en die men reeds eeuwen verloren waande, teruggevonden.

2. de **Lethmaetstraat**, van de Prins Hendrikstraat tot de Walvisstraat. Bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 werd deze straat genoemd naar de Goudse geleerde Herman Lethmaet (1492–1555), een vriend van Erasmus, die zijn uitgebreide kennis en grote geleerdheid op het gebied der theologie zeer prijst. Hij was doctor in de godsgeleerdheid van de Sorbonne, de universiteit, te Parijs. Voor meerdere bijzonderheden omtrent deze grote stadgenoot meen ik te mogen verwijzen naar een publicatie van de Z. Eerw. pater Dalmatius van Heel, O.F.M., alhier, „Doctor Herman Lethmaet”, dit jaar verschenen.

3. de **Bockenbergstraat**, van de Prins Hendrikstraat tot de Walvisstraat. Bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 werd deze straat genoemd naar Pieter Cornelisz. Bockenberg (1584–1627). Bockenberg was te Gouda geboren, en overleed te Leiden 17 Januari 1627. Hij maakte naam op het gebied der historie-schrijving en werd op voorstel van de raadspensionaris van Oldenbarneveld, door de Staten van Holland en Zeeland benoemd tot „’s Lands-geschiedschrijver”.

4. de **Snoystraat**. Deze straat is bij raadsbesluit van 27 Maart 1903 genoemd naar Reynier Snoy (1477–1537), behorende tot een zeer bekend 15de en 16de eeuws Gouds geslacht. Snoy was historicus, schrijver van de Rebus Batavicus. Ook hij was een tijdgenoot van Erasmus. Behalve geschiedkunde beoefende hij ook de theologie, was hij medicus en vervulde hij de functie van schepen en burgemeester in zijn geboortestad.

5. de **Walvisstraat**, van de Heerenstraat tot de Reigerstraat. Deze straat vormt het verlengde in noordwestelijke richting van de Boschweg. Zij is bij raadsbesluit van 22 December 1916 genoemd

naar Ignatius Walvis (1635–1714), de schrijver van de eerste beschrijving der stad Gouda (1713). Hij was pastoor van de Oud-Katholieke gemeente van St. Jan Baptist, alhier, van 1688 tot zijn overlijden.

6. de **Westerkade, noord- en zuidzijde**, van de Prins Hendrikstraat tot de Walvisstraat. De straat kreeg haar naam bij raadsbesluit 26 Februari 1924; tot de splitsing in Noord- en zuidzijde werd besloten bij raadsbesluit van 25 September 1933. De naam houdt verband met haar ligging ten aanzien van de windstreken.

7. Tussen de Lethmaetstraat en de Snoystraat loopt in noordelijke richting de **Prinses Julianastraat**, gekruist door de Bockenbergsstraat. Deze straat werd bij raadsbesluit van 15 December 1911 genoemd naar de toenmalige Kroonprinses thans onze Koningin, H. M. Koningin Juliana. Tijdens de bezetting heette zij tijdelijk krachtens besluit van de toenmalige burgemeester van Gouda, d.d. 31 Januari 1942 de Curaçastraat. Bij besluit van burgemeester en wethouders, waarnemende de taak van de gemeenteraad van 15/24 Mei 1945 werd haar oude naam in ere hersteld.

8. de **eerste en tweede Schoolstraat**, tussen de Snoystraat en de Westerkade, z.z. Deze straten zijn zo genoemd in verband met de onmiddellijke nabijheid van een schoolgebouw, de Jan Ligthart-school, en wel bij raadsbesluit van 26 Februari 1924. De splitsing in eerste en tweede Schoolstraat kwam tot stand bij raadsbesluit van 16 November 1925.

9. de **S. Jobsstraat**, van de Westerkade, n.z., tot de Lazaruskade. Bij raadsbesluit van 25 September 1933 werd de straat die naam gegeven, omdat, ongeveer ter plaatse in vroeger eeuwen een kapel heeft gestaan, gewijd aan St. Job. Deze kapel – die ook wel, blijkens Reynier Snoy in zijn werk „Architri de Rebus Batavicus”, deel 12, fol. 177, de kapel van St. Hierocomus wordt genoemd. Zie ook Walvis II, blz. 186/187 – behoorde waarschijnlijk tot het aldaar eveneens staande Lazarus-huis, de inrichting ter verpleging van een melaatsheid leidende personen. Deze kapel bestond reeds in 1408, zoals ook in het 3e deel van de Lange van Wijngaerden's geschiedenis en beschrijving van de stad van der Goude, op blz. 118 wordt medegedeeld. In de Jonker Fransenoerlog, het laatste bedrijf van de Hoekse en Kabeljauwse twisten (1483–1492) werd deze kapel, bij een mislukte poging Gouda in te nemen, door brand verwoest.

En ten slotte: tussen de Jan Philipsweg en de Heerenstraat is in de jaren 1928/'29 een nieuw stratenplan tot uitvoering gekomen. Aan de daarin gelegen straten, de **Woudstraat**, lopende evenwijdig met de Heerenstraat, van de Prins Hendrikstraat naar de Boschweg, en de tussen de Woudstraat en de Jan Philipsweg gelegen straten de **Klimopstraat**, de **Mosstraat**, de **Meidoornstraat** en de **Lijsterbesstraat**, zijn aan deze straten de namen gegeven herinnerende aan de plantengroei in het v.m. Goudsche Bos. Dit geschiedde bij raadsbesluit van 27 Juni 1929.

Nadruk verboden.

G. J. J. POT.

(Wordt vervolgd).

XXVI – WOENSDAG 27 DECEMBER 1950

Vanaf het punt, waar de oprit van de Bosweg zich met de Rotterdamse dijk verenigt, begint de door de provincie Zuid-Holland aangelegde weg naar het Julianasluisterrein, die de nieuwe verbinding vormt met de dijkweg naar Moordrecht en met de wegen in de Zuidplaspolder.

Langs de Noordelijke berm van de weg is een straat aangelegd: de **van Baerlestraat**, bij raadsbesluit van 12 October 1926 genoemd naar Caspar van Baerle, „Barlaeus” (1584–1648), een bekend Nederlands predikant, in 1617 hoogleraar te Leiden, maar in 1619 als remonstrant afgezet. In 1631 werd hij evenwel wederom professor te Amsterdam. Hij was lid van de Muiderkring en een bekend dichter.

Deze straat vormt de basis van de driehoek, waarvan de zijden gevormd worden door de Constantijn Huijgensstraat – Emmastraat – Oranjeplein en de Burgemeester Gaarlandtsingel, waarbinnen zich de laatste twintig jaren en vooral in de jaren na de bevrijding de woningbouw met zulk een snelheid heeft voortgezet, dat dit complex binnen afzienbare tijd, zoals ik dit reeds opmerkte, als geheel „volgebouwd” moet worden beschouwd.

Behalve enkele uitzonderingen werden de straten binnen deze driehoek naar Nederlandse schrijvers en dichters genoemd.

De **Constantijn Huijgensstraat**. Deze straat werd bij raadsbesluit van 12 October 1926 aangeduid als „kade”, welke aanduiding evenwel bij raadsbesluit van 25 September 1933 gewijzigd werd in

„straat”. Zij is genoemd naar Constantijn Huijgens, Heer van Zuijlichem (1598–1687), secretaris van de stadhouders Frederik Hendrik, Willem II en Willem III en dichter van zeer grote veelvuldigheid. Hij was eigenaar van het bekende, nog bestaande buiten „Hofwijck” te Voorburg. Deze straat loopt van de van Baerlestraat tot de Emmastraat.

De **Emmastraat** loopt van de Constantijn Huijgensstraat in Noordelijke richting tot het Oranjeplein. Zij is bij raadsbesluit van 25 September 1935 genoemd naar wijlen H. M. de Koningin-Moeder Emma van Waldeck-Pyrmont (1858–1934), Regentes van het Koninkrijk van 14 November 1890 tot 31 Augustus 1898.

Het **Oranjeplein**, knooppunt van de Koningin Wilhelminaweg en de Emmastraat. Dit plein kreeg zijn naam bij raadsbesluit van 25 September 1933. De naam wil uiting geven aan de afhankelijkheid van de Goudse ingezetenen aan het Huis van Oranje. Op dit plein werd op 7 Januari 1937 ter gelegenheid van het huwelijk van H. K. H. Prinses Juliana met Z. K. H. Prins Bernhard, door de leerlingen van alle openbare en bijzondere scholen in de gemeente Gouda, een lindeboom geplant als een blijvende herinnering aan dit huwelijk. Het hek om deze boom is vervaardigd door de leerlingen van de Ambachtsschool voor Gouda en Omstreken.

De **Burgemeester Gaarlandtsingel**, aan de voet van de Oostelijke kade van het verbindingskanaal tussen de IJssel en de Gouwe, verbindt de van Baerlestraat met de Nachtegaalstraat. Zij kreeg haar naam bij raadsbesluit van 29 Augustus 1941. Aanvankelijk liep zij tot de Eerste Moordrechtsche Tiendeweg, maar 'n wijziging van het stadsplan eiste dat hierin bij raadsbesluit van 13 December 1948 wijziging werd gebracht. Zij is genoemd naar wijlen de heer Egbertus Gerit Gaarlandt (1880–1938), Burgemeester van Gouda van 1 Mei 1927 tot 28 Augustus 1938.

Evenwijdig met de Burgemeester Gaarlandtsingel loopt van het Koekoekspein tot de van Baerlestraat, de **Koningin Wilhelminaweg**. Bij raadsbesluit van 25 September 1933 werd door de gemeenteraad, door deze weg te noemen naar H. M. Koningin Wilhelmina der Nederlanden, uiting gegeven aan de grote dank, die het Nederlandse volk aan zijn Vorstin, na een 35-jarig bewind, verschuldigd is.

Bij besluit van de burgemeester van Gouda van 31 Januari 1942 werd deze straatnaam gewijzigd in Surinamestraat. Bij besluit van burgemeester en wethouders, waarnemende de taak van de gemeenteraad van 23/24 Mei 1945 werd de oorspronkelijke naam in haar glorie hersteld.

De Constantijn Huijgensstraat is met de Bosweg verbonden door een drietal korte straten, die in de eerste plaats onze aandacht vragen, n.l.:

1. de **P.C. Hooftstraat**, ten noord-westen van het plantsoentje ten Noorden van de Rotterdamsche Dijk, ten zuid-westen van de oprit van de Bosweg naar de dijk. Deze straat is genoemd naar Pieter Cornelisz. Hooft (1581–1647), een zeer bekend dichter en geschiedschrijver, middelpunt van de Muiderkring, in 1609 Drost van Muiden. De naamgeving geschiedde bij raadsbesluit van 16 October 1926.

2. de **Roemer Visscherstraat**, tussen de Vorstmanstraat en de da Costakade. Deze straat is bij raadsbesluit van 12 October 1926 genoemd naar Roemer Visscher (1547–1620), een Amsterdams koopman, dichter en letterkundige. Zijn dochters, Anna (1584–1651) en Maria Tesselschade (1594–1649) waren zeer begaafd en op letterkundig gebied bekende figuren. Hij verzamelde een aanzienlijke kring van letterkundigen en anderen om zich. Vondel getuigt van hem, dat hij de man was:

Wiens vloer betreden wordt,
wiens dorpel is gesleten
van schilders, kunstenaars,
van Sangers en poëten.

3. de **Gerard Leeustraat**, ten zuid-oosten van het gemeentelijk sportterrein, tussen de Walvis- en de Emmastraat. Deze straat is bij raadsbesluit van 22 Juli 1931 genoemd naar de beroemde 15e eeuwse Goudse drukker Gerard Leeu, die van 1477–1484 in onze stad zijn pioniersarbeid op het gebied der boekdrukkunst verrichtte. Daarna vestigde hij zich te Antwerpen, waar hij in 1493, gewond in een twist met één zijner gezellen, overleed. Vele zijn de wiegedrukken van zijn hand, waarvan er meerdere in de Goudse Librye te vinden zijn.

Van Oost naar West doorsnijdt een tweetal straten deze woonwijk over zijn gehele breedte.

Dit zijn van Zuid naar Noord:

1. de **da Costakade**, Oost en Westzijde. Deze straat loopt van de Constantijn Huijgensstraat tot de Burgemeester Gaarlandtsingel. Zij kreeg haar naam bij raadsbesluit van 12 October 1926 (zie ook

raadsbesluit van 29 Augustus 1941). Zij is genoemd naar de bekende Nederlandse dichter Mr. Isaäc da Costa (1798–1860). Bij besluit van de Burgemeester van Gouda van 4 Mei 1943 werd de naam gewijzigd in Javakade; bij besluit van Burgemeester en Wethouders, waarnemende de taak van de gemeenteraad van 23/24 Mei 1945 werd de oude naam evenwel hersteld.

2. de **van Lennepkade**, van de Constantijn Huijgensstraat tot de Burgemeester Gaarlandtsingel. Deze straat is bij raadsbesluit van 25 September 1933 genaamd naar Jacob van Lennep (1802–1868), dichter, geschied- en romanschrijver.

Tussen de hierboven genoemde straten zijn andere ontstaan, die zorgen voor de onderlinge verbindingsen.

Voor een zo goed mogelijk overzicht zal ik deze behandelen in de volgende orde:

- a die tussen de van Baerlestraat en de Da Costakade/van Lennepkade;
- d die tussen de Da Costakade en de van Lennepkade/Emmastraat;
- c die tussen de van Lennepkade en het Oranjeplein.

Ad. a van Oost naar West treffen we hier de volgende straten aan:

1. de **Vondelstraat**, van de P.C. Hoofdstraat naar de Roemer Visscherstraat. Deze straat is genoemd naar Joost van den Vondel (1587–1679), de grote toneeldichter, de prins onzer dichters, die niet minder dan 32 treurspelen schreef. In zijn werken weerspiegelt zich de Nederlandse geschiedenis. Deze straatnaam werd gegeven bij raadsbesluit van 12 October 1926.

2. de **Tollensstraat**, van de Vossiusstraat tot de van Lennepkade; raadsbesluit van 29 Augustus 1941. Deze straat is genoemd naar Henricus Franciscus Tollens (1780–1856), Rotterdammer van geboorte, onze volksdichter bij uitnemendheid. Ons volkslied, het Wien Neerlands Bloed, is door hem in 1815 gedicht.

3. de **van der Palmstraat**, van de van Baerlestraat tot de van Lennepkade. Bij raadsbesluit van 19 Januari 1931 werd de straat genoemd naar Johannes Henricus van der Palm (1763–1840), predikant, hoogleraar, agent van opvoeding en onderwijs (1799–1806), bekend prozaschrijver.

4. de **Staringstraat**, van de Vossiusstraat naar de Da Costakade, genoemd naar Antony Christiaan Winand Staring (1767–1840). Hij was leerling van de Latijnse school te Gouda en studeerde daarna aan de Hogeschool te Harderwijk, waar hij in 1787 tot meester in de rechten promoveerde. Hij was een bekend dichter. Zie raadsbesluit van 11 Maart 1935.

(Wordt vervolgd)

G. J. J. POT

XXVII – WOENSDAG 3 JANUARI 1951

5. De de Genestetstraat, tussen de Vossiusstraat en de Da Costakade. Bij raadsbesluit van 11 Maart 1935 werd deze straat genoemd naar Petrus Augustus de Genestet (1829–1861), remonstrants predikant te Delft en bekend Nederlands dichter.

6. De Busken Huetstraat, tussen de van Baerlestraat en de Da Costakade, de Vossiusstraat kruisend; bij raadsbesluit van 29 Augustus 1941 genoemd naar Conraad Busken Huet (1826–1886), predikant en prozaschrijver, redacteur van de Oprechte Haarlemmer, uitnemend letterkundig auteur.

7. De Bosboom Toussaintkade, tussen de van Baerlestraat en de Da Costakade. Deze kade is bij raadsbesluit van 29 Augustus 1941 genoemd naar Anna Louise Geertruida Bosboom Toussaint (1812–1886), schrijfster, vooral van historische romans. Zij was gehuwd met Johannes Bosboom (1817–1891), kerkschilder.

8. De Bakhuizen van de Brinkstraat, van de van Baerlestraat tot aan de Da Costakade, bij raadsbesluit van 29 Augustus 1941 genoemd naar Reinier Cornelis Bakhuizen van de Brink (1810–1865), geschiedkundige en rijksarchivaris.

9. De Dr. Schaepmanstraat. Deze straat loopt van de van Baerlestraat tot de Da Costakade en is bij raadsbesluit van 29 Augustus 1941 genoemd naar Dr. H. J. A. M. Schaepman (1844–1903), R. K. priester, redenaar en dichter, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. Stichter der R. Katholieke Staatspartij.

10. De Vossiusstraat. De verschillende straten, lopend van Zuid naar Noord en van Oost naar West, kruisend, loopt deze straat van de Constantijn Huijgensstraat naar de Bosboom Toussaintstraat. Zij is bij raadsbesluit van 12 October 1926 genoemd naar Gerard Vossius (1577–1649), rector te Dordrecht, regent van het Stadscollege te Leiden, hoogleraar in de welsprekendheid en tijdreken-

kunde en daarna in de geschiedenis aan het Atheneum Illustre te Amsterdam. Bekend om zijn geleerdheid. Hij was een vriend van Vondel.

11. De Bilderdijkstraat, van de Constantijn Huygensstraat tot de Tollensstraat. Bij raadsbesluit van 12 October 1926 genoemd naar Mr. Willem Bilderdijk (1756–1831), hartstochtelijk Prinsgezind, verdiger van Kaat Mossel. In 1795 week hij uit naar Engeland. Hij had een grote naam als dichter en geleerde. In 1806 keerde hij terug – en werd bibliothecaris van Lodewijk. Na de bevrijding van de Franse overheersers bewoog hij zich voornamelijk op letterkundig terrein.

Ad b., van Oost naar West:

1. De Potgieterstraat, tussen de Da Costakade en de Emmastraat; raadsbesluit van 25 September 1933 (zie ook raadsbesluit van 29 Augustus 1941). Bij raadsbesluit van 14 Juli 1949 is verder bepaald, dat het gedeelte tussen de Emmastraat en de van Lennepkade genoemd zal worden de „eerste” en het gedeelte tussen de van Lennepkade en de Da Costakade, de „tweede” Potgieterstraat. Deze straten zijn genoemd naar Everhardus Johannes Potgieter (1808–1875), dichter, prozaschrijver, criticus. Vooral bekend is „Jan, Jannetje en hun jongste kind”, waarin hij de Jan Saliegeest van zijn tijd hekelt (1840).

2. De Nicolaas Beetsstraat, tussen de Constantijn Huygensstraat en de Tollensstraat; bij raadsbesluit van 27 Juni 1929 genoemd naar Dr. Nicolaas Beets (1814–1903) die reeds als student onder het pseudoniem Hildebrand, de Camera Obscura schreef (1837). Hij was predikant, dichter en letterkundige en werd in 1875 Hoogleraar te Utrecht.

3. De Jacob Catsstraat verbindt de van der Palmstraat met de Tweede Potgieterstraat. Mr. Jacob Cats (1570–1661) was pensionaris van Middelburg en Dordrecht. Tijdelijk was hij ook raadspensionaris, tijdelijk opvolger van Anthonie Duijck tot de benoeming van Adriaan Paauw tot deze functie (1629), diplomaat en bekend dichter.

Ad c. In dit gedeelte verbindt de:

J. P. Heijestraat, genoemd naar Jan Pieter Heije (1807–1876) medicus, volksdichter de Koningin Wilhelminaweg met de Emmastraat. De straat kreeg haar naam bij raadsbesluit van 25 September 1933.

Behalve meerdere openbare en bijzondere scholen zijn in de Korte Akkeren verschillende openbare gebouwen, n.l. het Rusthuis Huize Juliana, de R. K. kerk van het H. Sacrament c.a. en de Westerkerk.

Rest nog de z.g. Vogelbuurt, een stratencomplex, begrensd door ten Oosten Onder de Boompjes, ten Noorden door het water en de zuidzijde van de Eerste Moordrechtsche Tiendeweg, ten Westen door het verbindingskanaal tussen IJssel en Gouwe en ten Zuiden door de Nachtegaalstraat, het Oranjeplein, de Reigerstraat en de Lazaruskade.

Het Noordelijk deel van de Koningin Wilhelminaweg behoort ook tot de straten van dit complex. De straten Onder de Boompjes en de Lazaruskade werden reeds besproken.

Aanvankelijk volgde de Burgemeester Gaarlandtsingel de Westzijde van dit complex tot de Eerste Moordrechtsche Tiendeweg en was met de Koningin Wilhelminaweg verbonden door een drietal straten, n.l. de Leeuwerikstraat, ten Noorden van het Rusthuis, en deze volgend in Noordelijke richting, de Moordrechtsestraat en de Molenstraat.

Bij raadsbesluit van 13 December 1948 werd de Burgemeester Gaarlandtsingel ingekort tot de Nachtegaalstraat. Bij ditzelfde raadsbesluit verviel de Leeuwerikstraat, de Moordrechtsestraat en de Molenstraat, mede in verband met de wijzigingen in het stadsplan gebracht.

In het uiterste noordwestelijke deel van dit complex is eveneens bij besluit van 13 December 1948 een plein met plantsoen geprojecteerd, n.l. het Uiverplein, terwijl de straat om de meest zuidelijk gelegen hoek van het complex, langs het hier gelegen water, in ongeveer West-Oostelijke richting naar de Koningin Wilhelminaweg, de naam werd gegeven van Leeuwerikstraat.

Tussen het einde van de Koningin Wilhelminaweg en de Onder de Boompjes is een plein gevormd: het Koekoekplein, dat door een straat, de Koekoekstraat met de Kievitstraat is verbonden. Deze straat verbindt, lopend van Noord-Oost naar Zuid-West, in Oostelijke richting de Karekietstraat met de Lazaruskade en Zuidwestelijk, de Roerdompstraat vanaf de Reigerstraat met het Vogelplein, ten Zuiden van het Koekoekplein gelegen. Het Vogelplein, waarvan een deel de IJsvogelstraat heette (kreeg zijn naam bij raadsbesluit van 4 September 1946, waarbij de naam IJsvogelstraat verviel) wordt doorkruist door de Koekoekstraat.

Tussen de Karekietstraat en de Koekoekstraat is de Gansstraat en tussen de Koekoekstraat en de Roerdompstraat, de Wielewaalstraat aangelegd, die beiden de Kievitstraat met het Vogelplein verbin-

den.

En ten slotte verbindt de Reigerstraat de Lazaruskade met het Oranjeplein en de Nachtegaalstraat ten Zuiden van het Rusthuis, de Burgemeester Gaarlandtsingel met de Emmastraat.

Al deze straten kregen, behoudens de wijzigingen daarin gebracht en hiervoor genoemd, hun namen bij raadsbesluit van 25 September 1933; zij werden genoemd naar de avi fauna – de vogelwereld – van het Reeuwijkse en Sluipwijkse Plassengebied.

Ten Westen van het Verbindingskanaal ligt aan de grens der gemeente, behalve de reeds genoemde Tweede Moordrechtsche Tiendweg, een landweg, die nog vermelding verdient, n.l. de Broekweg van de genoemde Tiendweg tot de spoorlijn Gouda–Rotterdam/Den Haag.

Deze weg houdt de herinnering levendig aan de oude benaming van de gronden om Gouda, reeds in de Stadsbrief van 1272 genoemd „opwaert te brouckewaert” in het algemeen en aan de in 1870 opgeheven gemeente Broek c.a. in het bijzonder.

De straatnamenlijst van de gemeente vermeldt verder nog tussen het nieuwe verbindingskanaal en de Westelijke grens van de gemeente de volgende wegen en terreinen, waaromtrent mij geen nadere bijzonderheden bekend zijn:

- 1e. het Julianasluisterrein;
- 2e. de Kanaaldijk, van de Tweede Moordrechtsche Tiendweg tot de spoorbaan Gouda–Rotterdam/Den Haag;
- 3e. de Nieuwe Broekweg, niet nader aangegeven;
- 4e. de Stoofkade, evenwijdig lopend met het Noordwestelijk deel van de Broekweg op de Westzijde van het Verbindingskanaal.

G. J. J. POT

(Nadruk verboden)

Naast dit (laatste) artikel van G.J.J. Pot stond een bericht van de redactie van de Nieuwe Zuid-Hollander.

HET LAATSTE ARTIKEL

Hiernaast publiceren wij de 27e aflevering van de serie artikelen over de Goudse straatnamen van de hand van de heer G. J. J. Pot z.g. Met dit artikel, dat hij kort voor zijn overlijden nog gereed had kunnen maken, moeten wij thans dit onderwerp beëindigen. Het lag in het voornemen van de heer Pot om tot besluit een overzicht te geven van de verloren gegane straatnamen. Helaas heeft hij deze artikelen niet meer klaar kunnen krijgen, hoewel een belangrijk deel van zijn aantekeningen nog aanwezig is.

Er bestaat waarschijnlijk nog een mogelijkheid om ook dit laatste werk van de heer Pot te publiceren waartoe wij in dat geval zo spoedig mogelijk zullen overgaan. Bij het beëindigen van deze langdurige en moeizame studie over Gouda's straatnamen, past het ons nogmaals onze eerbiedige dank te betuigen aan hem, die dit werk heeft gepresteerd uit liefde voor de geschiedenis van onze stad.

Van de hand van G.J.J. Pot was eerder een artikel over straatnamen verschenen in de Goudsche Courant van 23 september 1933. Hij verzet zich tegen het idee om de straatnaam "Vogelenzang" terug te brengen. Het artikel luidde als volgt.

STRAATNAMEN. „Waar gaan wij heen ? ”

Daar gaat een gerucht door onze stad, dat wederom een aanslag zal worden gepleegd op een van onze straatnamen. Niet op een wier herkomst zich verliest in de grijze oudheid, maar op den naam van een der straten in de binnenstad, die ruim 30 jaren geleden afstand deed van haar oorspronkelijke aanduiding, welke tot een aanfluiting was geworden en zich ter herinnering aan aan Hoog Vorstelijk bezoek aan haar bescheiden omgeving gebracht, door de Goudsche Vroedschap den naam zag toegewezen, die juist in deze dagen meer dan ooit op zoovele lippen is geweest. Ik doel hier op de Wilhelminastraat – de Vogelenzang – zoals zij vóór den 25en Mei 1897 heette.

Men wil, zooals men mij mededeelde, nu pogen de Wilhelminastraat wederom den naam van Vogelenzang terug te geven en het is daarom dat ik mij heb afgevraagd of hiervoor thans eenige reden aanwezig is, behalve dan deze dat haar oorspronkelijke benaming weder zal worden hersteld.

Maar, vraag ik mij af, is het juist, dat wanneer Stads Vroede Mannen aanleiding hebben gevonden den naam van een straat te veranderen, daarop na verloop van enkele tientallen jaren wederom wordt teruggekomen, enkel en alleen omdat zij vóór dien een anderen naam voerde?

Slechts de ouderen in onze stad herinneren zich nog den ouden naam dezer straat; een naam waarbij zij niet zoals Walvis in zijn Beschrijving van der Goude denken aan het gekwinkeler van onze gevederde zangers, „omdat het veld- en boomgewas het gevogelte vrije nestelen en zingen toeliet,” maar aan het brute rumoer en getier van openbare danshuizen; een naam die met van openbare danshuizen; een straatnaam die hen nog met afschuw vervult bij de gedachte aan de publieke huizen van ontucht en prostitutie die daar waren.

Wekt dan ook de naam „Vogelenzang” reeds minder goede herinneringen op, ook moet men zich afvragen of het wel gewenscht en noodzakelijk is de straatbenamingen die in den loop der jaren verloren zijn gegaan, opnieuw in het leven te roepen.

Hebben de propagandisten voor deze straatnaamwijzigingen zich wel afgevraagd wat de consequenties hiervan kunnen zijn, indien hiermede wordt doorgegaan, wat misschien wel in hun bedoeling ligt? Zou men dan terug willen gaan naar het oude Ter Gouw en gedeelten van onze Turfmarkt weder den naam willen geven van „Tevecoop”, „Honscoop”, „Verkemarct” en „Elsmarct”; zal het hotel „de Zalm” dan weder gelegen zijn aan de „Reegenbooch”, het Politiebureau aan de „Coestraat”, terwijl de zuidzijde van de Markt wederom het „Condeel” of de „Buttermarct” zal moeten worden genoemd?

De Kuiperstraat haar naam terug verlangen van „Simon en Judenstraat” of „Simon Judenstraat”; de Zeugstraat dien van „Raemwegh”, de Patersteeg wellicht dien van „Luyzenmarct”; de Tuinstraat dien van „de Sack” en de Minderbroederstraat dien van „de nieuwe Sack”?

Ik doe hier slechts een greep uit onze vele straat aanduidingen uit vroeger tijden, om den lezer een klein beeld te geven welk een revolutie deze „wederdoopers” bezig zijn te ontketen. Men moge eerbied hebben voor onze stadshistorie – en ik wensch hiervoor bij niemand ten achter te staan – maar overdrijving is hier ook uit den boeze.

Maar dit alles er buiten gelaten; ook de Wilhelminastraat van thans heeft hare historie.

Op 24 April 1897 vierde Gouda feest; H. H. M. M. Koningin Wilhelmina en Koningin-Regentes Emma, bezochten onze gemeente. De bewoners van de „Vogelenzang” lieten zich bij dit bezoek niet onbetuigd; zij hadden hun straat keurig versierd en smaakten het groote genoegen haar een bezoek van Onze Koninginnen waardig gekeurd te zien. En zij grepen deze voor hen groote gebeurtenis aan om den Gemeenteraad van Gouda te verzoeken den naam van hun straat te willen veranderen en die voortaan te willen heeten „De Wilhelminastraat”. „Zij doen”, zoo schreven zij aan den Raad, „dit verzoek omdat velen, wanneer van „de Vogelenzang” gesproken wordt, zich die straat nog steeds voorstellen zooals die vroeger was; een van de minste buurten van Gouda... doch vooral ook zijn zij tot hun verzoek gekomen om daardoor een blijvende herinnering te hebben aan het groote voorrecht, hen te beurt gevallen, doordat het Hare Majesteiten de Koningin en de Koningin-Regentes behaagde bij Hoogst derzelve bezoek aan deze gemeente, ook hun straat te passeeren. ”

En de Gemeenteraad, overwegende dat adressanten de moeilijkheden, die aan een verandering van een van ouds bestaan hebbende benaming der straat voor hen zelf het gevolg kunnen zijn, wel onder de oogen zullen hebben gezien, gaf, daar van andere zijde tegen het verzoek geen bezwaren waren ingekomen, op 25 Mei 1897 een gunstige beschikking.

Ook de benaming Wilhelminastraat heeft dus haar historie, zij het dan ook dat deze zich niet in de

eeuwen verliest; maar daarom is zij niet minder van waarde, vooral niet in dezen tijd.

Zes en dertig jaren heeft deze straat ter herinnering aan het bezoek van Onze Landsvorstin – dat helaas nadien nog niet weder officieel is herhaald – Haar Naam gedragen. Het is daarom niet alleen wenschelijk, het is ook een plicht, dezen straatnaam voor de toekomst te handhaven. Het zou getuigen van weinig eerbied niet alleen voor de nieuwere geschiedenis van onze stad, maar ook ten opzichte van Haar, wier naam deze straat draagt, wanneer deze thans gewijzigd werd.

Men beroepe zich hier niet op de onaanzienlijkheid van deze straat ten opzichte van den naam die zij draagt. Immers is het niet dubbel verheugend dat uit de – door de bewoners destijds uitdrukkelijk verlangde – aanduiding van de woonplaats van onaanzienlijken, de geest spreekt waarvan ons Volk in al zijn geledingen, vooral ook in den tegenwoordigen tijd, doordrongen moet zijn?

Ik schreef boven dit artikel: Waar gaan wij heen? Laat het niet zijn ter wille van historische stokpaardjes een coute que coute terug gaan naar straatnamen die bij het gros onzer mede-burgers vergeten zijn of nooit bekend zijn geweest, maar late het wél zijn naar het behoud van datgene wat onze stad zoowel uit vroeger eeuwen als uit lateren tijd gebleven is als een herinnering aan belangrijke feiten in haar historie. En hiertoe behoort de aanleiding der naamgeving aan de Wilhelminastraat zeer zeker!

G. J. J. POT.

GOUDA, 21 September 1933.

Twee dagen later, op 25 september 1933, verscheen er een reactie in de Goudsche Courant, geschreven door Dr. Mr. J. Smit, de voorzitter van de Oudheidkundige Kring Die Goude. Hij is juist een voorstander van het terugbrengen van de naam "Vogelenzang". De reactie was de volgende.

STRAATNAMEN.

Vraag: Waar gaan wij heen?

Antwoord: Hopelijk naar officieel herstel van een nog levenden straatnaam.

In het avondblad van de Goudsche Courant van Zaterdag 23 September j.l. staat een artikel van den heer G. J. J. Pot, waarvan de aanhef luidt, dat „er door onze stad het gerucht gaat, dat wederom (!) een aanslag zal worden gepleegd op een van onze straatnamen”. De hier gebezigde terminologie wil ik voor rekening laten van den schrijver. Van aanslag is geen sprake; een aantal Gouwenars met gevoel voor de oude tradities streven er alleen maar naar een in den volksmond levenden straatnaam in eere te herstellen. En daarvoor is het nu het juiste tijdstip. Immers Burgemeester en Wethouders hebben den raad voorgesteld om in de nieuwe wijk aan de westzijde van de stad een tweetal straten te noemen respectievelijk naar de Koningin en de Koningin-Moeder. Mocht – hetgeen ik van harte hoop – dit voorstel worden aangenomen, dan is daarmee tegelijk de weg gebaad om den naam Vogelenzang weer op het straatbordje te doen herleven. Indien een mooie nieuwe laan den naam van Koningin Wilhelminaweg zal dragen, dan wordt daarmee aan Haar meer eer bewezen dan wanneer Haar naam blijft vastgekoppeld aan een straat, waarin dertig gezinnen wonen, verspreid tusschen een vijftiental garages, pakhuizen en onbewoonbaar verklaarde woningen. De naam Wilhelminastraat kan dan verdwijnen en de naam „Vogelenzang” kan weer in eere worden hersteld. Daarvoor zijn zwaarwegende historische redenen. In den eersten tijd van het bestaan van onze stad waren de grenzen, ruw aangegeven, IJssel, Spieringstraat, Achter der Kerk langs den koster, Gouwe, Nonnenwater, Raam. Wat buiten die grenzen lag was onbebouwd. Dat blijkt uit de toenmalige namen, die later voor het grootste deel zijn blijven voortleven. Nu nog bestaat als herinnering aan dat eerste stadstijdvak de namen Groenendaal, Kleiweg, Rozendaal, Paradijs en Groeneweg. Al die namen hadden een landelijk karakter in overeenstemming met den toen bestaanden toestand. En in dat namensysteem paste de Vogelenzang. Nooit echter zou die mooie naam zijn aangetast, indien daar in die straat geen vrouwen van verdachte zeden hadden gewoond, of beter gezegd, hadden moeten wonen. Vanaf de Middeleeuwen waren Vogelenzang en Noordzijde van de Nieuwe Haven de hun aangewezen woonplaatsen. De Nieuwe Haven is later vanzelf weer netjes geworden, maar de Vogelenzang heeft tot omstreeks het jaar 1890 gaar middeleeuwsch karakter bewaard. Toen, ik heb het reeds vroeger in mijn „Regentendagboek” vermeld, is de kentering gekomen door de vestiging van het Leger des Heils. In 1897 was de Vogelenzang reeds in een behoorlijke buurt veranderd. De bewoners van dat jaar wenschten dit officieel te zien bevestigd. Zij vroegen en verkregen een nieuwen straatnaam; Vogelenzang werd veranderd in Wilhelminastraat. Maar de oude naam bleef leven. Natuurlijk niet bij iedereen. Voor tal van vreemdelingen, die zich na 1897 hier ter stede vestigden, bestond uit den aard der zaak

slechts de naam Wilhelminastraat. Toch woont hier ter stede een groep inwoners, van buiten Gouda afkomstig, die uit historisch besef het herstel van den naam Vogelenzang toejuichen vooral ook omdat die naam geen slechte herinneringen meer zal opwekken.

Ter slotte nog een tweetal opmerkingen.

In de eerste plaats accepteer ik gaarne de mij door den heer Pot toegedachten naam van wederdooper. De wederdoopers hadden een dwaalleer en zij traden gewelddadig op, maar zij waren idealisten en winzucht was hun vreemd. Ook bij de leden van de Goudsche geschiedkundige kring „die Goude” is de historische belangstelling niet vermengd met eigenbelang en in dat opzicht stemmen zij met de wederdoopers overeen.

In de tweede plaats wil ik er op wijzen, dat veel geschrijf en gewrijf had vermeden kunnen worden, wanneer de persoon, die bij het geven van straatnamen het initiatief neemt, daarbij het advies had ingewonnen van twee organen, een officieel en een officieus, die daartoe vanzelfsprekend zijn aangevoelen. Die organen zijn de Goudsche archivaris en de geschiedkundige kring „die Goude”. De adviezen van die organen kosten niets. Met eenig overleg zou iedereen tevreden zijn. En daar is het ten slotte om te doen.

Dr. Mr. J. SMIT.

Ook in 1948 verscheen een artikel van G.J.J. Pot over straatnamen in de Goudsche Courant, en wel op 10 maart van dat jaar. Het artikel was een pleidooi om de naam "Kerkstraat" in ere te herstellen en luidde als volgt.

'n Verdwenen straatnaam: **KERCKSTEECHE of KERCKSTRATE**

Tot goed begrip van hetgeen ik onder de aandacht van het Goudse publiek wil brengen, is het nodig, dat wij ons een ogenblik indenken in het stadsbeeld, dat Gouda in de aanvang der veertiende eeuw bood en wel in het bijzonder de begrenzing van de stad aan de Noord- en Oost-zijde.

De stad was, uiteraard, in omvang kleiner dan thans, zij was nog slechts in opkomst.

De stadsgrens, muur en/of wal met gracht, liep ten noorden en ten oosten ongeveer parallel met de tegenwoordige Turfmarkts- en Zeugestraatsgracht en vandaar langs de tegenwoordige Spieringstraat in zuidelijke richting naar het Slot aan de IJssel. De tegenwoordige Jeruzalemstraat was toen nog het verlengde van de Zeugestraat, destijds over haar gehele lengte nog „Raenwech” genoemd, omdat de lakenbereiders daar de droogrekken (de ramen) voor de droging van de door hen vervaardigde lakens plaatsten.

Deze omwalling werd onderbroken door een uitgang naar de Kleiweg en naar de Tiendeweg (de Kleiwegs- en Tiendewegspoorthuizen), het eerste ter hoogte van de overbrugging tussen Hoogstraat en Kleiweg (de latere St Anthonis-brugge), het tweede waarschijnlijk bij de overbrugging van het water van de Raemwech (de latere Bostelbrugge) in de Tiendeweg.

Het gedeelte straat binnen de omwalling werd resp. Hoogstraat en Tiendeweg genoemd. De Korte Tiendeweg, de verbinding tussen de (Lange) Tiendeweg en de Markt, is van latere tijd.

In het verlengde van de Tiendeweg (stadsinwaarts) bevond zich een straat, die langs de noord-gevel en westgevel (hoofdingang) van de, vermoedelijk, in het laatst der dertiende eeuw gebouwde eerste St Janskerk een verbinding vormde met de Oosthaven en wel ter hoogte van de z.g. Tilbrugge, de overgang van het water bezuiden de kerk, welke watering vermoedelijk een oude mond van de Gouwe is en thans nog in verbinding daarmede staat. Nu is dit water ter plaatse geheel overkluisd.

Deze straat, die dus Tiendeweg en Haven rechtstreeks verbond, werd de Kercksteeche, ook wel Kerckstrate, genoemd. Zij was gedeeltelijk, waar zij niet onmiddellijk de kerk begrenste, aan twee zijden bebouwd.

In de loop der eeuwen zijn deze, dus achter de latere marktbebouwing gelegen, huizen in die marktbebouwing opgenomen en werd het aantal woningen, dat aan de Kercksteeche(strate) zijn hoofdingang had, belangrijk minder.

Met de bewoners verdween ook de naam der straat en thans spreekt men (ook officieel) nog slechts van „Achter de Kerk” en omvat daarin de gehele bebouwing om de St Janskerk heen. Dat dit minder juist is, behoeft m.i. geen verder betoog. De hier in het geding zijnde straat ligt niet „achter” maar „terzijde” en „voor” de kerk.

Maar het verdwijnen van de oude straatnaam had nog een ander gevolg. De uiteinden van de straat aan Tiendeweg en Haven (Tilbrugge, thans Dubbele Buurt) bleven bestaan; het gedeelte aan de Tiendeweg werd stilzwijgend als het verlengde dier straat beschouwd en als zodanig daarin opgenomen, het gedeelte, dat de verbinding vormde met de haven, werd naamloos.

De volksmond gaf dit gedeelte wel een naam, n.l. Kanonstraat, maar officieel is deze naam – zeker ter plaatse, vormende de hoofdtoegang tot onze onvolprezen en wereldberoemde St Jan, geen passende aanduiding – nimmer bevestigd. Slechts een enkele keer kwam ik deze straatnaam tegen en nog slechts in een semi-officieel stuk, n.l. in het verslag van de commissie voor de kerkrestauratie van 1915 (zie gemeenteverslag van dat jaar, bijlage V).

Uiteraard kunnen, vooral in de tegenwoordige tijd, moeilijkheden van allerlei aard rijzen, indien straten of straatgedeelten niet op een officieel erkende wijze zijn aangeduid of aangegeven.

Welk bezwaar is er nu tegen de oude benaming „Kerkstraat” opnieuw – ook tot meerdere luister van onze St Jan – in ere te herstellen voor de straat, die nog steeds langs de oude parochiekerk der stad heen, Tiendeweg en Haven verbindt?

G.J.J. Pot

Bronvermeldingen

1. Kleiwegspoorthuis. Zie rentebrief van 1333, Vridaeges nae sinte Lambrechtsdach-K.A. no. 3, Bundel 24. Gevestigd wordt een rente op een huis en erf, dat es gelegen nortwaerts aen de portgracht ten cleijweghe utganh; op de achterzijde staat „op Godekin die scoemacker ende Wendelmoet claes Alidenswijfes huse in de Hontscope” (= de tegenwoordige Turfmarkt).

2. R.A. no. 321, Eigenboek 1517, fol. 105: een huis en erf „genaempt Cranenburch upt Kerckhof

naest de Kerckstege noortwaerts". Het huis „Cranenburch" stond op de zuidhoek van die steeg, met de gevel naar de kerk; soms wordt dit gedeelte van de kerkhof ook wel als Cranenburch in de oude eigenboeken aangegeven. G.A. III-F-17a (1575) „Registers van den ontfang der geannoteerde goederen der stede van der Goude": in der Kercksteegh aen de Thijendewech".

3. R.A. no. 318, Eigenboek 1463, fol. 64v: upter Tilbrugge opte houck van die Kerkstege".

R.A. no. 334, Eigenboek 1593, fol. 57v: op de houck van de Kercksteegh bij de Tilbrugge".

4. K.A. no. 3, Rentebrieven Bundel 8: een huis en erf „streckende tusschen der Haven en der Goude". Rentebrief van „des manendages voor sente Katerinendages 1335.

5. Zie ook de door C.J. de Lange van Wijngaerden, in zijn Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude, Deel II, opgenomen reconstructie van „ter Goude voor de omwalling in 1270".

6. In de portefeuille met stukken, betreffende de breedte van stadsstraten in 1611 (G.A. III-E-22) wordt gesproken van de „Kerckstraten", waarmee bedoeld wordt het complex van straten hierna vermeld uit de discriptie van de straten, die „het dardendeel begrijpt, namentlick de noordzijde van de Ghoude, 't Wijdestraet, Merct, Hooghstraet, Cortetiendewegh, mitsgaders die tusschen der voorss. noordzijde van de Ghoude, Merct en oock de Cleijwech begrepen zijn:

a. de Kerckstraet daer beneffens (= Cortetiendewegh);

b. de Kerckstraet daer neffens (= Botermerct tot de punt (= van de Markt) toe.

In de bijgevoegde staat van meting wordt vermeld:

a. de Kerckstraet ter zijde Aeltgen Kerssen, mitsgaders een deel van de huijsinghe ter zijde (van) het Hemelrijck. Dit is het gedeelte straat van de Dubbele buurt/Wijdstraat naar de hoofdingang van de kerk. Het „Hemelrijck" was het hoekhuis Kerkstraat/Dubbele Buurt, bij de vroegere Tilbrugge;

b. de Kerckstraet aan de Tiendewegh;

c. de Kerckstraet aen de Merct (= de tegenwoordige Kerksteeg).